

A MUNKAERŐ-STRUKTÚRA JELLEMZŐI*

MOLNÁRNÉ VENYIGE JÚLIA

A magyar gazdaság sokéves stagnálása, recessziója után időszerű lenne, hogy a folyamat mélypontján túljutva elkezdődjék a gazdaság megélénkülése. Az 1991. év valamivel kedvezőbb pénzügyi mutatóit már többen hajlamosak voltak pozitív jelnek tekinteni.

Mind a mai helyzet kialakulásában, mind az előbb-utóbb bekövetkező javulásban fontos szerepe van a munkaerő minőségének és az emberek gazdasági magatartásának. Tanulmányom fő célkitűzése az 1980-as évek végére kialakult munkaerőhelyzet elsősorban minőségi szempontból történő elemzése.¹

Demográfiai ismérvek

Az életkor gazdasági jelentősége abban áll, hogy az ember csak bizonyos kortól rendelkezik társadalmilag felhasználható munkaerővel, illetve általában csak meghatározott életkorig képes bekapcsolódni a szervezett munkába. A munkavállalási korban belül változik az emberek teljesítőképessége és valóságos teljesítménye. A produktív kor alsó határán munkába lépő fiatal még nem teljes értékű munkaerő, mert fizikai erejének sincs teljében, de méginkább azért, mert a technika és a társadalom fejlődésével nő a tudás, a szakképzettség szerepe, amelynek megszerzéséhez idő szükséges. A szakképzésben részt vevők általában 17—23 éves korban kapcsolódnak be a munkába. Az iskolában megszerzett ismeretek azonban nagyrészt elméleti jellegűek, és az eredményes munka feltétele bizonyos gyakorlat, tapasztalat felhalmozása. Ezt az időt megnyújtja a helykeresés, a beilleszkedés időszaka, de a 25—30 évesek nagyobb része már megtalálja helyét az életben, rendelkezik annyi tudással, tapasztalattal, amennyivel képes önálló tevékenységre.

Az emberek általában — a munkaterületek túlnyomó részén — 30 és 50 éves koruk között képesek a legnagyobb teljesítményre. 50 éves kor után viszont a munkahelyek többségén az emberek jelentős hányada már nem tud ugyan olyan teljesítményt nyújtani, mint 35—50 évesen. Ez természetesen a munkaköröktől és az egyénektől is függ.²

Az aktív keresők korstruktúráját nagymértékben befolyásolja a hosszabb idő óta kedvezőtlen népesedési helyzet. Ezen belül elsősorban a születésszám

* A *Statistikai Szemle* jubileumi pályázatán második díjat nyert tanulmány kissé módosított változata.

¹ Meg kell jegyezni, hogy egy-két kérdés vizsgálatakor kénytelen vagyok 1984-es adatokra támaszkodni. Az adatok összehasonlítása néhány esetben kisebb pontatlanságot sejtet, ugyanis a régebbi adatok teljes körű népszámláláson, míg az 1990. évi a 2 százalékos képviseleti mintán alapulnak.

² Részletesebb kifejtését lásd például: dr. Munkácsy Ferenc: A népesedés gazdasági összefüggései. (Kandidátusi értekezés.

csökkenését szokták említeni, amely az 1980-as évek elejétől figyelhető meg, és az évtized második felében a legalacsonyabbak között volt Európában. Gazdasági szempontból azonban talán ennél is nagyobb probléma, hogy a kiemelkedően magas halálozási arány jelentős részben a produktív korban levő férfinepességet érinti. Számos társadalmi-gazdasági gond forrása a döntő részben az elmúlt 40 év hibás „népesedéspolitikája” által előidézett két demográfiai csúcs következtében kialakult egyenetlen korstruktúra.

1. tábla

Az aktív keresők főbb korcsoportok szerint

Korcsoport (éves)	Az 1970.	Az 1980.	Az 1990.
	évben (százalék)		
14—29.....	33,5	32,6	26,7
30—39.....	23,3	26,4	31,5
40—59 (férfi), 40—54 (nő)	35,3	37,8	40,9
60— (férfi), 55— (nő)	7,9	3,2	0,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: 1990. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 18. old.

A 14—29 éves keresők arányának csökkenését részben a továbbtanulók egyre nagyobb aránya, részben pedig az idézi elő, hogy e korosztály létszáma az 1980-as években megfogyatkozott. (A közeljövőben újra feltöltődik, ugyanis a második demográfiai hullám születési évjáratái elérték a munkaképes kort.)

A keresők között jelenleg kedvező a 30—39 évesek magas aránya, ugyanis ez egy viszonylag jól iskolázott, teljesítőképes korosztály. Ez azonban átmeneti jelenség, és azzal függ össze, hogy 1990-ben e korcsoportba tartoznak az ún. Ratkó-korszak nagylétszámú évjáratái.

A 40—59, illetve 40—54 éves korosztály arányának növekedése részben a társadalom általános öregedésére vezethető vissza, részben pedig arra, hogy e korcsoportban „teljes” a nők foglalkoztatása. (Ellentétben a jelenleg 55—65 éves korosztállyal, amelyben jelentős a háztartásbeli nők aránya, illetve a 14—29 éves korcsoporttal, ugyanis elsősorban körükből hiányzik az a közel 250 ezer nő, akik jelenleg gyermekgondozási díjban, illetve gyermekgondozási segélyben részesülnek.)³

Magyarországon nemzetközi összehasonlításban alacsony a nyugdíjkorhatár, mégis az ezt meghaladó korú aktív keresők aránya meredeken csökkent az elmúlt 20 évben. Ennek oka:

— a lakosság romló egészségi állapota, amely az öregedő embereknek sok esetben nem is teszi lehetővé a munkavállalást;

— 1990-re elérték a nyugdíjkorhatárt azok a jelentős létszámú csoportok, elsősorban nők, akiknek azért kellett továbbdolgozniuk, hogy a nyugdíjjogosultságot megszerezzék;

— az öregedő emberek számottevő részének az ún. második gazdaság jövedelmező és rugalmas munkát adott;

— az 1980-as évek második felében már csökkent a túlfoglalkoztatottság, mutatkoztak a munkanélküliség előjelei, és a munkaadók ekkor elsősorban nyugdíjas korú dolgozóiktól váltak meg.

³ A magyar statisztikai gyakorlat ezt a csoportot, továbbá a nyugdíj mellett valamilyen formában foglalkoztatottakat az inaktívok között tartja számon.

A munkaerő-szerkezet fontos, bizonyos szempontból minőségi jellemzője a nemek szerinti megoszlás, mert a női munkaerő sajátosságai, alkalmazási lehetőségei bizonyos mértékig eltérnek a férfiakétól. Ez részben a biológiai adottságokkal függ össze, de több történelmi—társadalmi elemet is tartalmaz. (Például a nők szakképzettsége még ma is alacsonyabb a férfiakénál, bár az iskolázottságban korábban meglevő lényeges különbség a 40—45 évesnél fiatalabb korosztályoknál már teljesen kiegyenlítődt.) Gazdasági szempontból az a tényező a leglényegesebb, hogy az anyaszerep miatt a nőknek életük bizonyos szakaszában — 2 gyermek esetén általában a 20—30. életév között — teljesen, illetve részben ki kell kapcsolódniuk a foglalkozásukból. A beilleszkedés, a gyakorlati tapasztalatok megszerzése szempontjából tehát a nők hátrányba kerülnek a férfakkal szemben. A munkáltatóknak is számolniuk kell a fiatalabb korosztályhoz tartozó női munkaerő e sajátosságával. (Természetesen számolnak is vele, ugyanis az álláshirdetésekből érdemi munkakörbe túlnyomórészt 30—35 éves, iskolázott nőket keresnek, akik még fiatalok, de már feltehetőleg túl vannak a szülési perióduson.) A teljes foglalkoztatás időszakában a kisgyermek gondozását is intézményekben akarták megoldani, ami azonban nem bizonyult sikeresnek. Részben ennek felismerését tükrözte a gyermekgondozási segély,⁴ illetve később a gyermekgondozási díj bevezetése, amely nők százezreinek könnyítette meg legalább a 3 év alatti gyermekek gondozását, nevelését. (Ez azonban csak az 1960—1970-es években, illetve a többi „szocialista” országhoz képest volt előnyös. A fejlett országok többségében ugyanis eleve olyan foglalkoztatási formák alakultak ki, illetve olyan színvonalúak a reálbérek, amelyek mellett a nők viszonylag könnyen össze tudják egyeztetni anyaszerepüket a foglalkozásukkal.)

A 2. tábla adataiból is látható, hogy 1970 óta emelkedett a nők aránya az aktív keresők között, és ennek megfelelően csökkent a férfiaké. A vizsgált arányról többet tudhatunk meg a 3. tábla hosszabb időre visszatekintő és abszolút számokkal kiegészített adataiból.

Az aktív keresők száma tehát 1980-ban volt a legmagasabb: közel 1 millióval több, mint 1949-ben. Az emelkedés teljes egészében a nők gazdasági aktivitásának növekedéséből adódott: körülbelül 1 millióval több nő dolgozott otthonán kívül 1980-ban, mint 1949-ben. Az 1980-as években viszont 600 ezer fővel — körülbelül 12 százalékkal — csökkent az aktív keresők száma, amely több tényezőre vezethető vissza. Egyrészt a népesség számának csökkenésére, az általános elöregedésre és a romló egészségi állapotra. (1980 és 1989 között 334 ezer fővel csökkent a népesség, és a 60 éven felüliek aránya 17-ről 19 százalékra nőtt. A romló egészségi állapot főként az idő előtti nyugdíjazások miatt csökkent a gazdasági aktivitást.) Másrészt szerepet játszik a munkanélküliség megjelenése és a munkakerülő, lumpen életmód terjedése is. Végül jelentős tényező lehetett a kivándorlás, amelyben — sokéves nemzetközi tapasztalatok szerint is — a fiatal, teljesítőképes korosztályok, elsősorban férfiak vesznek részt. Ez az évtizedeken át tartó — bár különböző intenzitású — folyamat önmagában is kedvezőtlenül befolyásolta a népesség — és a munkaerő — kor és nemek szerinti struktúráját. (Az 1990. évi népszámlálás adatai szerint 192 ezer fő az 1980-as évek negatív vándorlási egyenlege. Ez irreálisan magasnak tűnik, hiszen meghaladja az 1956-os menekültek hivatalos — körülbelül 160 ezer fő — számát is. Más forrásokból számuk 50—70 ezerre becsülhető. Például 1987-

⁴ A gyermekgondozási segély bevezetésénél az is szerepet játszott, hogy az 1968-as gazdasági reform következtében munkanélküliségtől tartott az akkori párt- és állami vezetés.

ben 4800 fő maradt illegálisan külföldön,⁵ más információ szerint évente körülbelül 4 ezer kivándorlási kérelmet nyújtottak be.)

2. tábla

Az aktív keresők aránya nemek szerint

Év	Aktív kereső férfi		Aktív kereső nő	
	a férfiak	az összes aktív kereső	a nők	az összes aktív kereső
	százalékában			
1970.....	58,6	58,8	38,6	41,2
1980.....	55,3	56,6	39,9	43,4
1990.....	49,7	55,4	36,9	44,6

Forrás: Lásd az 1. táblánál hivatkozott kiadvány 17. oldalát.

3. tábla

Az aktív keresők száma nemek szerint

Év	Összesen	Férfi	Nő	A nők aránya (százalék)
	ezer fő			
1949.....	4085	2892	1193	29,2
1960.....	4760	3068	1691	35,5
1970.....	4989	2934	2055	41,2
1980.....	5069	2867	2202	43,4
1990.....	4467	2477	1990	44,6

Forrás: lásd a 2. táblát, valamint: Az 1980. évi népszámlálás. Foglalkoztatási adatok I. (1. rész). Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 56–57. old.

Figyelemre méltó továbbá, hogy míg az aktív kereső férfiak száma 390 ezer fővel, addig a nőké csak 212 ezerrel csökkent, ami az előbbieken említett folyamatokkal — a férfiak magas halandósága, kivándorlása stb. — függ össze.

Egészségi állapot

Mindenképpen a munkaerő minőségi jellemzőihez kell számítanunk az aktív keresők egészségi állapotát. Az egészséges ember nyilvánvalóan tartósabb erőfeszítésre, koncentrációra, általában nagyobb teljesítményre képes a betegesnél. Mindmáig mégis kevés figyelmet kapott ez az összefüggés, ismereteim szerint nincsenek erre vonatkozó jelentősebb vizsgálatok, sőt az elemzésre alkalmas adatok is nagyon szegényesek. A kérdés vizsgálata különösen időszerű, hiszen számos jel mutat arra, hogy a népesség egészségi állapota tartósan romlik. Magas a munkaképes korúak — elsősorban a férfiak — halandósága, sokan kényszerülnek rokkantsági nyugdíjba, s kedvezőtlen tendenciákat mutat a sorköteles fiatalok egészségi állapota is. A meglévő, inkább közvetettnek tekinthető adatok romló állapotot mutatnak.

A 4. tábla táppénzre vonatkozó adataiból az aktív népesség egészségi állapotának romlására következtethetünk. Mindhárom mutató kedvezőtlenül vál-

⁵ Lásd: *Szebeni Zsolt: A világútlevel társadalmi és gazdasági hatása. Megjelent: Magyarország politikai évkönyve, 1988. R— Forma Kiadói Kft. Budapest. 1989. 404–414. old.*

tozott, de legnagyobb mértékben az egy dolgozóra jutó táppénzes napok száma emelkedett (húsz év alatt több mint másfélszeresre). Ha ezt — például a táppénzeselés és a gyermekápolási táppénz miatt — nem is tekinthetjük „pontos” mutatónak, az egyirányú és jelentős romlás akkor is negatív tendenciát jelez. Ezeknél talán egyértelműbbek az 5. tábla adatai.

4. tábla

A táppénzes helyzet alakulása

Mutatószám	Az 1970.	Az 1980.	Az 1989.
	évben		
A táppénzen levő dolgozók napi átlagos száma (1000 fő)	214	248	279
Az egy dolgozóra jutó táppénzes napok száma	16,4	18,1	25,0
Táppénzen levők a foglalkoztatottak százalékában	5,4	5,9	6,9

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 59. old.

5. tábla

Az ezer megfelelő korú lakosra jutó halálozás alakulása

Korcsoport (éves)	Az 1959— 1960.	Az 1969— 1970.	Az 1979— 1980.	Az 1989.
	év(ek)ben			
	Össznépesség			
45—49	4,63	4,79	6,40	7,62
50—54	7,46	7,56	9,82	11,19
	Férfiak			
45—49	5,50	6,12	8,74	11,05
50—54	9,14	9,53	13,65	16,60

Forrás: Demográfiai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 153. és 155. old.

Az elmúlt 30 évben tehát a 45—54 éves, elméletileg az aktív életpálya tetőpontján levő népesség halálozása jelentős mértékben emelkedett. Különösen a férfiaknál megdöbbentő a növekedés és a halálozási arány mértéke. A halálozási mutató — mint ismeretes — nemzetközi összehasonlításban is kedvezőtlen, és például 1987. évi ezer lakosra jutó 13,4-es értéke a legmagasabb volt Európában.⁶

A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 1986-ban reprezentatív felvételen vizsgálta a lakosság egészségi állapotát. A felvétel a lakosság megkérdezésén alapult. Ez a módszer a nemzetközi statisztikai gyakorlatban is elfogadott, de eredményei — a dolog természetéből következően — inkább közelítésnek, mint ténynek tekinthetők. E vizsgálat szerint is rossz a lakosság egészségi állapota, hiszen a férfiaknak csak 43, a nőknek csak 33 százaléka vallotta magát egészségesnek. Már a 20—29 éveseknek is több mint 7, a 40—49 éveseknek pedig 30 százaléka szenved tartós betegségben.⁷

Az egészségi helyzet javulása a következő években sajnos nem várható. Az emberek többségének csökken az életszínvonala, zaklatott a belső társa-

⁶ Lásd: Nemzetközi statisztikai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 30. old.

⁷ Lásd: A népesség egészségi állapota. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1989. 186 old.

dalmi—politikai légkör, a nemzetközi feszültségek közvetlenül is fenyegetik az országot. Mindez nem teremt jó háttérrel az egészség javításához.

Iskolázottság, képzettség

A munkaerő-állomány képzettsége az az ismérv, amelyet gyakrabban alkalmaznak a munkaerő minőségi jellemzésére. Ennek alapvető összetevője az iskolázottság, pontosabban az iskolázottság szintje, amely az elvégzett osztályok számával fejezhető ki. (Erről csak 1980-ból és 1984-ből vannak adatok. 1980-ban az aktív keresők átlagosan 9,7, 1984-ben 10,2 iskolai osztályt végeztek.⁸ Ez ma már feltehetően a 11 osztályhoz közelít.)

A képzettség más oldalról a munkaerő szakképzettségét jelenti. A szakképzettség elméleti alapjai is az iskolában sajátíthatók el, de mindenki a munkahelyén, a gyakorlatban válik ténylegesen szakemberré.

Ma kissé szokatlan az az állítás, hogy Közép-Kelet-Európában, illetve Magyarországon valami jó is történt az elmúlt 40 évben. Részint az adatok, részint a témával foglalkozó jónéhány kutató véleménye — és a saját tapasztalatom — szerint is az iskolázottság terén jelentős volt az előrelépés ebben az időszakban. Az ingyenes és kötelező 8 osztályos alsófokú oktatás minimális szintre szorította vissza az írástudatlanságot, az alapvető ismeretek hiányát. A középfokú oktatás ingyenessége nagyszámú fiatalnak tette elérhetővé a középfokú képzettség megszerzését, és sokan szereztek felsőfokú végzettséget is. Ez már nemcsak a fiatalok, de a középkorúak (lásd a 6. táblát) és az aktív keresők (lásd a 7. táblát) iskolázottságában is megmutatkozik.

A 40—44 éves népesség iskolai végzettsége

6. tábla

Iskolai végzettség	Az 1970.	Az 1990.
	évben (százalék)	
Nem járt iskolába	1,3	0,8
Legalább az általános iskola 8 osztálya	46,6	95,5
Legalább befejezett középfokú vagy középiskola	15,3	42,6
Befejezett felsőfokú tanintézet	5,1	13,4

Forrás: lásd az 1. táblánál hivatkozott kiadvány 62. oldalát.

7. tábla

Az aktív keresők iskolai végzettség szerinti megoszlása

Iskolai végzettség	1970.	1980.	1990.
	évben (százalék)		
Általános iskola 8 osztályánál kevesebb	39,1	18,5	4,9
Általános iskola 8 osztálya	33,4	35,4	33,6
Középfokú iskola	8,5	16,9	23,1
Középiskola	13,8	21,1	26,8
Főiskola, egyetem	5,2	8,1	11,6

Forrás: lásd az 1. táblánál hivatkozott kiadvány 19. oldalát.

⁸ Lásd: *Késedi Ferenc: A területi munkaerő-struktúra alakulása az elmúlt két évtizedben. (Kézirat.)*

Míg 1970-ben közel 39 százalék volt az alacsonyan iskolázottak aránya, ez az arány 20 év alatt 5 százalék alá csökkent. Az érettségizettek és felsőfokú végzettségűek együttes aránya 1970-ben kisebb volt 20 százaléknál, 1990-ben pedig megközelítette a 40 százalékot.

Az oktatási, képzettségi adatok nemzetközi összehasonlítása az iskola-rendszer különbségei és egyéb okok miatt rendkívül nehéz, és gyakran ellentmondásos eredményt hoz.

A 8. tábla háromféle adatából legmegbízhatóbbnak tűnik az 5–24 éves népességből tanulók aránya, amelyben Magyarország jó közepes helyet foglal el Európában.

8. tábla

Néhány európai ország 1984–1985. évi oktatási adatai

Ország	Az oktatási intézményekben tanulók		A százezer lakosra jutó felsőfokú intézményben tanulók száma (fő)
	az összes	az 5–24 éves	
	népesség százalékában		
Ausztria	15,8	53,9	2309
Belgium	18,2	62,8	2499
Csehszlovákia	16,6	55,4	1087
Görögország	18,7	62,7	1517
Jugoszlávia	18,2	55,2	1571
Lengyelország	18,3	60,2	1221
Magyarország	17,0	61,0	929
Német Szövetségi Köztársaság ..	15,0	55,6	2546
Olaszország	18,2	59,5	2065
Spanyolország	22,3	67,0	2067
Svájc	14,2	51,1	1790

Forrás: Nemzetközi statisztikai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 334. old.

A képzés minőségével kapcsolatban megjegyzendő, hogy az általános iskola sok esetben nem biztosít megfelelő alapot a középiskola, de gyakran a szakmunkásképző számára sem. A középiskolák nagy része nem készít fel az egyetemre, és gyakran sem szilárd általános ismeretekkel, sem megfelelő szakképzettséggel nem látja el a diákokat. A felsőfokú oktatásban (különösen a levelező tagozaton) viszont — véleményem szerint — elég sokan szereznek ún. kvázi-diplomát.

Ezek azonban nem sajátosan magyar problémák, hiszen hasonló jelenségek más országokban — többek között a fejlett nyugat-európai országokban — is megfigyelhetők. A szakemberek ezt nagyrészt az oktatás rövid, 2–3 évtized alatt történt felfutására, tömegessé válására vezetik vissza, és „az oktatás világválsága” elnevezéssel szokták összefoglalni. Megállapíthatjuk, hogy Magyarország az oktatás minőségében sincs jelentős hátrányban másokhoz viszonyítva, ugyanis 1988 elején hozták nyilvánosságra annak a nemzetközi felmérésnek az eredményét, amely szerint a 14 éves magyar gyerekek tudása — a reáltárgyakból — a legjobbak között van a világon, valamint egyetemet, főiskolát végzett magyarok ma már nagy számban dolgoznak a fejlett nyugati országokban — ösztöndíjasok, legális munkavállalók és a kivándorlók egyaránt —, és igen jól megállják a helyüket.

Nagyobb gondot jelent az, hogy a jól iskolázott emberek jelentős része sem vált igazán szakemberré, hiszen a tanult ember és a szakember nem azonos. Az oktatási intézmények ugyanis nem kész szakembereket bocsátanak ki, hanem — jó esetben — megfelelő elméleti-műszaki ismeretekkel rendelkező fiatalokat, akik több évi olyan gyakorlat során válnak szakemberré, amely valóban igénybe veszi ismereteiket, továbbá ösztönöz és késztet tudásuk alkalmazására és továbbfejlesztésére, a szükséges rutin megszerzésére.

A „szocializmus” társadalmi munkaszervezete azonban a legtöbb esetben nem teremtett ilyen helyzetet, nem igényelte, sőt nem is volt képes hatékonyan alkalmazni a jól képzett szakembereket. Például a felsőfokú végzettségűeknek jelentős részét a hatalmasra duzzasztott bürokratikus apparátusokban foglalkoztatta, sokszor párhuzamos, sőt egymást keresztező, ezért tulajdonképpen látszattevékenységekkel.

A képzettségben és a gyakorlatban meglévő hiányosságok különösen előtérbe kerültek a folyamatban levő társadalmi-gazdasági változások során. Ezek egyrészt a hiányzó nyelvtudás, marketing-ismeret, másrészt a tudás konvertálhatósága, korszerűsége. Továbbá a piacgazdaság jó működéséhez elengedhetetlen rugalmas gazdasági magatartás, amelyben természetesnek tűnik, hogy az emberek többsége aktív életpályája során esetleg többször is foglalkozást változtat. Az iskolán kívüli oktatás különböző formái — átképzés, tanfolyamok — bizonyára enyhítik a feszültségeket, de a piacgazdasághoz jól alkalmazkodó oktatási rendszer kialakítása hosszabb időt igényel.

A munkaerő-állomány ágazati struktúrája a gazdaság szerkezetét tükrözi, de bizonyos következtetések a munkaerő minőségére (elsősorban a szakképzettségre és a megszerzett gyakorlatra) is levonhatók belőle. Az iparcentrikus, túlspecializált képzési rendszerben — különösen a szakmunkásképzésben — és az elavult technikájú vállalatoknál a gyakorlatban megszerzett ismeretek nehezen konvertálhatók, és az átképzéshez sem biztosítanak megfelelő alapot.

Statisztikailag ugyan nem mérhető, de a munkaerő minőségét meghatározó tényezők között — véleményem szerint — nagyon jelentős a motiváltság, a teljesítményorientált magatartás. A XX. század végén a viszonylag jól iskolázott, a világ dolgaiban tájékozott emberektől csak akkor várható el jó teljesítmény, ha látják munkájuk értelmét, elsősorban saját érdekük, de a társadalom, legalábbis áttekinthető környezetük szempontjából is. A dolgozók túlnyomó többségének gazdasági magatartására ma sem jellemző a teljesítményorientáltság, és nem valószínű, hogy az immár jelentőssé vált munkanélküliség ezen lényegesen változtatna. A reálbérek csökkenése, az általános kilátástalanság talán erősíti is a teljesítmény-visszatartást, ami öngerjesztő módon növeli a gazdasági nehézségeket. A személyi jövedelemadó és egyéb növekvő terhek hatására az emberek — mintegy védekezésül az életszínvonal csökkenése ellen — igyekeznek jövedelmüket kivonni az ellenőrzés alól. A munkaerkölcs normái romlanak, ami nemcsak jelenleg csökkenti a teljesítményt, hanem hosszabb távon is rontja a munkaerő minőségét, és ez éppúgy igaz az „egyszerű emberekre”, mint a különböző szintű vezetőkre.

A munkanélküliség

A tőkés társadalomban a munkanélküliség a fejlődés szükségszerű velejárója. A piacgazdaság jó működése ugyanis feltételezi, hogy a gazdasági javak, illetve a termelési tényezők kínálata — így a munkaerőé is — meghaladja a

keresletet. Bizonyos munkanélküliség tehát mindig van, de nagysága, szerkezete, így társadalmi hatása is változik. Az 1929—1933-as gazdasági válság ébresztette rá a világot arra, hogy a tömeges munkanélküliség súlyos makrogazdasági, illetve társadalmi probléma.

A második világháború után időlegesen háttérbe szorult a munkanélküliség, és a nyugat-európai országok munkaerőpiacán — több tényező hatására — „majdnem egyensúlyi” állapot jött létre. A kedvező helyzet egészen az 1960-as évek végéig tartott, például 1970-ben a fejlett európai országokban — Olaszországot kivéve — a munkanélküliség rátája legfeljebb 3 százalék volt, és az 1970-es években is úgy tűnt, hogy csak a gazdasági visszaesések idejére válik tömegessé, és tartósan csupán szűk rétegeket érint. De az 1980-as években a legtöbb fejlett országban a munkanélküliség rátája elérte, sőt meghaladta a 8, több országban pedig a 10 százalékot is.⁹ Aránya legmagasabb 1983—1984-ben volt, de 1988-ra sem csökkent 8 százalék alá. (Néhány ország — például Svájc, Svédország — munkanélküliségi aránya ennél lényegesen alacsonyabb.) Vagyis a munkanélküliség tömegessé és tartóssá vált, és nemcsak a szakképzetlenekeket, pályakezdőket érintette, hanem a jól képzett, javakorabeli embereket is.

Magyarországon ma aligha beszélhetünk elfogadhatóan működő piacgazdaságról, de a legproblematisabb „kísérője”, a munkanélküliség már itt van, és 1991-ben tömegessé is vált. Ez inkább mennyiségi összefüggés — tudniillik, a munkaerő kihasználásának egyik mutatója —, de a mai munkaerőhelyzet e vonása a struktúrát is befolyásolja.

9. tábla

A munkanélküliség alakulása

Időpont	A munkanélküliek száma		
	ezer fő	az 1987.	az előző
		évi százaléklában	
1987. III. negyedév	10,5	100,0	—
1988. III. negyedév	15,3	145,7	145,7
1989. III. negyedév	22,0	209,5	143,8
1990. szeptember*	56,6	539,0	257,3
1991. július	216,6	2061,9	382,7

* 1990. január 1-jén — a népszámlálás adatai szerint — 24 ezer munkanélküli volt. 1991 és 1992 fordulóján már 400 ezer körüli volt a létszámuk.

Forrás: Országos Munkaügyi Központ negyedévi, illetve havi jelentései.

Az 1987-ben még teljesen jelentéktelen munkanélküliség öt év alatt háromszorosra nőtt, és 1991-ben megközelítette az 5 százalékot, ami már „tisztos” nyugat-európai érték (Ausztriában hasonló volt az 1980-as évek végén). A munkanélküliség ilyen gyors növekedése az utolsó másfél-két évben tovább élezte a társadalmi feszültségeket, súlyos emberi—családi gondokat okozott és okoz. (A legfrissebb információk szerint 1992 első negyedében a regisztrált munkanélküliek száma csaknem elérte a 450 ezret.)

Gazdasági hatásait mérlegelve először az a következtetés adódik, hogy csökkent az egyik legfontosabb termelési tényező, a munkaerő kihasználása. Ennek reális értékeléséhez azonban figyelembe kell venni, hogy a „szocialista”

⁹ Lásd: Zboróvári Katalin: Teljes foglalkoztatottság kontra munkanélküliség. *Közgazdasági Szemle*. 1986. évi 3. sz. 296—311. old.; továbbá Nemzetközi statisztikai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 61. old.

országokat igen magas aktivitási ráta jellemezte.¹⁰ A teljes foglalkoztatás mindenekelőtt politikai cél volt, amellyel — többek között — a szocializmusnak a kapitalizmus fölötti fölényét akarták bizonyítani.

Ez a fajta teljes foglalkoztatottság azonban egy túlpörgetett, idő- és munkaerő-tartalék nélküli, állandó feszültségben működő társadalmi munkaszervezet alakított ki, amely sem a termelőmunka, sem a társadalom reprodukciójához szükséges egyéb tevékenységek normális ütemű, eredményes ellátását nem tudta biztosítani. Hiszen a legtöbb „szocialista” országban alapvető cikkekben is tartós és súlyos hiány volt, de ahol viszonylag elfogadható volt az ellátás — például Magyarországon és Csehszlovákiában — ott is gyenge, sőt gyakran silány volt a minőség.

Figyelmen kívül maradtak ugyanakkor a foglalkoztatás költségei. Nem a munkabérek voltak magasak, hanem a munkaerő közvetett költségei, mert az alacsony hatékonyságú, olykor felesleges munkaerőt is utaztatni kellett, munkásszállást, olcsó étkezést, táppénzt, családi pótlékot biztosítani részére, fenntartani a munkahelyet stb. A kisgyermekes nők foglalkoztatását például a magas üzemeltetési költségű — és más szempontból sem szerencsés — bölcsődékkel kívánták megoldani.¹¹ Mindezt adminisztrálni, szervezni, irányítani kellett, tehát szükségtelenül nagyra duzzadt a bürokrácia, ami jelentős költségnövelő tényező volt (és ma is az). A túlfoglalkoztatás és a munkaerő közvetett költségeiből következően feltételezhetjük, hogy a mai munkanélküliség társadalmi költségei nem magasabbak, mint a túlfoglalkoztatottság felesleges terhei voltak. (Ennek számszerű bizonyítása valószínűleg reménytelen vállalkozás lenne.)

A tanulmány témájához azonban elsősorban az kapcsolódik, hogy a tömeges munkanélküliség megjelenése hogyan módosítja a korábbi munkaerő-struktúrát.

A 10. tábla adataiból arra következtethetünk — ami egyébként meggyezik a fejlett országok tapasztalataival is —, hogy a munkanélküliség legnagyobb arányban az alacsonyan iskolázottakat, illetve a segédmunkát végzőket szorítja ki a keresők közül. Ha e csoportokat sikerül továbbképzésre ösztönözni, akkor az javulást eredményezhet a munkaerő képzettség szerinti összetételében. (A munkaerő-közvetítés jelenlegi adatbázisa nem teszi lehetővé a tovább- vagy átképzésben részt vevők számának megállapítását.) Az 1991. évi adatok szerint a munkanélküliek között magas a szakmunkások aránya is. Ez nagyrészt azzal kapcsolatos, hogy a válságágazatokban működő vállalatok termelése visszaesett, de azt is mutatja, hogy a szakmunkásképzés elavult, ipar- sőt nehézipar-centrikus. Az ilyen képzettséggel és az elavult technikájú vállalatoknál szerzett gyakorlattal nagyon nehéz a szakmaváltás.

1991 júliusában a munkanélküliek 27 százaléka 25, 55 százaléka pedig 35 évesnél fiatalabb volt. Minthogy ezek viszonylag jól iskolázottak és életkorukból következően rugalmasak, elméletileg jó lehetőségük volna a pályamódosításra. Az előttünk álló bonyolult gazdasági—társadalmi átalakulás előreláthatólag elhúzódóvá és nehezzé teszi a munkaerő alkalmazkodását az új viszonyokhoz.

¹⁰ Az 1980-as évek második felében Csehszlovákiában és a Német Demokratikus Köztársaságban az 50 százalékot is meghaladta az aktivitási ráta, de a magyarországi 46–47 százalékos arány is magasabb például az ausztriaiánál (45), a franciaországinál (43), a belgiuminál (42). (Forrás: Nemzetközi statisztikai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1990. 45. old.)

¹¹ Egy korábbi kéziratban tanulmányban (A női foglalkoztatás korszerűsítésének társadalmi—gazdasági feltételei, 1988) kiszámítottam, hogy egy gyermek bölcsődei ellátása számbavehető költségeinek összege 1985-ben 4340 forint volt. Ezen kívül természetesen voltak még ki nem számítható költségek (például gyermekápolási táppénz).

10. tábla

A munkanélküliek és az aktív keresők megoszlása iskolai végzettség és fő állománycsoportok szerint

Megnevezés	A munkanélküliek		Az összes aktív kereső 1990. évi
	1989. évi	1991. júliusi	
megoszlása (százalék)			
Iskolai végzettség			
Általános iskola 8 vagy kevesebb osztálya	50,1	46,9	38,4
Szaktunskáképző	19,8	29,6	23,1
Egyéb közép fokú szakképzettség ...	13,7	12,0	—
Gimnázium	12,3	7,6	26,9
Felső fokú végzettség	4,1	3,8	11,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
Állománycsoport			
Szaktunskás	20,4	30,2	32,3
Betanított munkás	18,4	22,7	25,7
Segéd munkás	38,3	27,8	8,7
Szellemi foglalkozású	22,9	19,3	33,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: lásd az 1. táblánál hivatkozott kiadvány 19. és 76. oldalát, továbbá az Országos Munkaügyi Központ negyedévi, illetve havi jelentéseit.

Területi struktúra és vándorlás

Hazánk kis területű ország, amelyben az egyes területi egységek között — megfelelő infrastruktúra és különösen jó közlekedés esetén — nem szükség-szerűek a nagy gazdasági—társadalmi különbségek. Még inkább igaz ez a munkaerőhelyzetre, ugyanis az emberek ingázással és vándorlással válaszolhat-nak a gazdasági és egyéb feltételekben meglévő különbségekre, amely hozzá-járulhat a munkaerőhelyzet kiegyenlítéséhez. A munkaerő tényleges szerke-zetében azonban megyék (vagy nagyobb területi egységek) szerint jelentős különbségek vannak, amelyek gyakran nem magyarázhatók gazdasági külön-b-ségekkel, vonzó—taszító erővel. Nagy szerepe van a hagyománynak, a termelés anyagi feltételeiben korábban kialakult különbségeknek, továbbá annak, hogy van-e a területen nagyobb kulturális—igazgatási—gazdasági centrum stb. (Lásd a 11. táblát.)

A munkaerő-állomány minőségi jellemzői közül területi bontásban leg-inkább az iskolai végzettség ragadható meg, amelyet 1990-re az általános iskola 8 osztályánál kevesebbet végzetek arányával közelítettem. A 12. tábla adatai szerint 1990-ben 218 ezer ilyen alacsony iskolai végzettségű ember dolgozott, ami átlagosan 4,8 százalékot tett ki. (Ez az arány 1980-ban még 18,5 százalék volt.) Legkisebb az arány a fővárosban (1,8%), majd Győr-Moson-Sopron, Vas és Veszprém megyék következnek (3—4%). A foglalkoztatottak iskolai végzettsége legrosszabb Szabolcs-Szatmár-Bereg és Bács-Kiskun megyében (9,8, illetve 8,0 százalék), majd Jász-Nagykun-Szolnok, Somogy és Nógrád megyékben (körülbelül 7 százalék). Nagyjából ezt a sorrendet tükrözi az átla-gosan elvégzett osztályok száma, amelyet 1984-re is kiszámítottam. Az 1990. évi népszámlálás időpontjában 518 ezer fő (az aktív keresők 11,6 százaléka,

szemben az 1980. évi 8,1 százalékkal) dolgozott felsőfokú végzettséggel. E kategória megoszlása kevésbé alkalmas az iskolázottsági szint területi jellemzésére, mert a diplomások természetesen azokban a megyékben összpontosulnak elsősorban, ahol oktatási—közigazgatási és egészségügyi centrum, azaz nagyváros van. Arányuk Budapesten a legmagasabb (20,6%), majd Hajdú-Bihar, Veszprém és Baranya megyék következnek, míg legalacsonyabb Nógrád, Komárom-Esztergom és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyékben.

11. tábla

Az aktív keresők és a pályakezdők területi megoszlása és a munkanélküliségi ráta

Terület (város, megye)	Aktív keresők az		Pályakezdők az 1988.	Munkanélküli- ségi ráta 1991 júliusában
	1980.	1990.		
	évben			
Budapest	20,3	19,9	25,4	1,1
Baranya	4,0	4,0	2,7	4,7
Bács-Kiskun	5,4	5,3	5,2	5,6
Békés	3,9	3,7	3,5	7,7
Borsod-Abaúj-Zemplén	7,3	7,1	6,9	7,1
Csongrád	4,3	4,2	4,6	4,5
Fejér	4,0	4,2	4,6	3,8
Győr-Moson-Sopron	4,0	4,2	4,7	2,8
Hajdú-Bihar	4,9	5,1	4,6	4,7
Heves	3,3	3,2	1,9	6,1
Jász-Nagykun-Szolnok	4,1	4,0	4,2	7,2
Komárom-Esztergom	3,0	3,0	3,2	3,9
Nógrád	2,2	2,2	2,0	9,6
Pest	9,4	9,5	5,1	4,2
Somogy	3,3	3,3	3,0	4,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg	5,0	4,9	5,6	10,4
Tolna	2,5	2,5	2,4	6,4
Vas	2,6	2,9	3,1	3,1
Veszprém	3,6	3,8	3,9	4,5
Zala	2,9	3,0	3,2	3,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>4,5</i>

Forrás: 1980. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1981. 302. old.; 1990. évi népszámlálás. Részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 216. old.; Területi statisztikai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1990. 224. old.; Országos Munkaügyi Központ 1991. júliusi tájékoztatója.

Az egészségi helyzetet az 50—54 éves népesség 1989. évi halálozási arányával jellemeztem.¹² Az ezer megfelelő korú lakosra jutó halálozás országos átlaga 11,2 volt (1985-ben 10,9).¹³ Eszerint legrosszabb a helyzet Nógrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyében (13‰), de mindjárt utána következik Somogy, Pest és Komárom megye. Legkedvezőbb Vas (8,5‰) Zala és Győr-Moson-Sopron mutatója. Ha egybevetjük az 1985. évi megfelelő hányaddal, illetve a táppénzes aránnyal, akkor a munkaerő-állomány egészségi helyzetének területi különbségeiről megállapíthatjuk: több éven keresztül a legkedvezőtlenebbul alakult az ún. iparilag fejlett — Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Komárom-Esztergom — megyék helyzete. E mutatók alapján tartósan (viszonylag) ked-

¹² Ez ugyanis kiküszöböli a korstruktúra eltéréséből adódó különbséget.

¹³ *Forrás:* Demográfiai évkönyv 1985. és 1989. évi kötetei.

vező a helyzet Vas, Tolna és Békés megyében, továbbá a fővárosban. Jász-Nagykun-Szolnok megye mutatója 1985-ben szinte a legkedvezőbb volt. 1989-re azonban a vizsgált korcsoport halandósága jelentős mértékben romlott, ami lehet véletlen is, de lehet, hogy a kiéleződött társadalmi feszültségekre vezethető vissza. Az 50—54 évesek halálozási aránya 1985 és 1990 között számottevően emelkedett továbbá Pest, Somogy, Békés és Nógrád megyében, javult viszont a fővárosban, Vas és Zala megyében.

A munka- és életfeltételek területi különbségeire az emberek — a kedvezőbb körülményeket keresve — mozgással, vándorlással válaszolnak. Az ingázás elsősorban a munkahely és a lakóhely között zajlik. Az iparosodott országokban jelentős az ingázók száma. A szakirodalom általában a viszonylag rövid távolságra (30—40 kilométer) és kulturált közlekedéssel történő napi ingázást tekinti elfogadhatónak, amelynek összes időszükséglete nem több napi másfél óránál. Magyarországon különösen az 1950—1960-as években volt nagyarányú az ingázás, ami később fokozatosan csökkent.

12. tábla

Az aktív keresők iskolázottsági, szakképzettségi mutatói

Terület (város, megye)	Az elvégzett osztályok átlagos száma 1984-ben*	Az általános iskola 8 osztá- lyánál alacso- nyabb	A felsőfokú
		végzettségük aránya 1990-ben** (százalék)	
Budapest	11,2	1,8	20,6
Baranya	10,1	5,0	10,8
Bács-Kiskun	9,6	8,0	8,9
Békés	9,7	5,9	9,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	10,0	5,4	8,8
Csongrád	10,1	5,1	9,8
Fejér	10,0	5,8	9,3
Győr-Moson-Sopron	10,3	3,0	10,6
Hajdú-Bihar	9,9	6,8	11,4
Heves	10,0	5,4	10,0
Jász-Nagykun-Szolnok	9,9	7,8	8,4
Komárom-Esztergom	10,0	4,9	8,2
Nógrád	9,7	6,9	6,4
Pest	9,8	5,9	7,9
Somogy	9,8	6,8	9,8
Szabolcs-Szatmár-Bereg	9,8	9,8	8,6
Tolna	9,8	4,7	10,4
Vas	10,2	3,4	9,7
Veszprém	10,1	3,8	10,9
Zala	10,0	4,0	9,6
<i>Összesen</i>	<i>10,2</i>	<i>4,8</i>	<i>11,6</i>

* Késedi Ferenc számítása az 1984. évi mikrocenzus alapján.

** Saját számítás az 1990. évi népszámlálás Részletes adatok a 2%-os képviseleti minta alapján c. kötet 248. oldalán levő tábla adataiból.

Az aktív korosztályok vándorlási adatai helyett a továbbiakban az össznépeség állandó vándorlásával foglalkozom abból a megfontolásból, hogy a vándorlás megváltoztatja a munkaerő területi eloszlását is.

A „szocialista” átalakulás nagy társadalmi nyugtalansággal és igen nagy tömegek belföldi vándorlásával is együtt járt. Az 1950—1960-as években az évi

300 ezret is gyakran meghaladta az állandó vándorlók száma. Az állandó belső vándorlók száma 1970-től csökkenni kezdett, és az 1980-as évek első felében 200 ezer fő körül állandósult, majd az 1980-as évek második felében ismét kis-mértékben emelkedett.

Az 1989-es év állandó vándorlási egyenlegével — amely tendenciájában megegyezik az előző évekével — számolva¹⁴ Budapesten kívül 9 megyének van többségében igen kis mértékű, pozitív vándorlási egyenlege (például Győr-Moson-Sopron megyében 0,1 fő ezer lakosra). Mind a társadalomismeret, mind a gazdasági gyakorlat szempontjából elsősorban arra a kérdésre kellene válaszolni, hogy milyen tényezők határozzák meg a vándorlást, vagy legalábbis melyek a legfontosabb okai. Ennek érdekében a megyék vándorlási különbözet szerinti sorrendjét összevetettem a négy feltételezett vonzó-taszító tényező szerinti sorrenddel. A 13. táblában csak az első és az utolsó 5 megye adatait közlöm.

13. tábla

A megyék sorrendje néhány feltételezett vonzó—taszító tényező és az állandó vándorlás szerint

Sorrend	Fürdőszobás lakások aránya 1984-ben	A tízezer lakosra jutó orvosok száma 1989-ben	Az anyagi ágakban foglalkoztatottak nettó átlagkeresete 1989-ben	A munkanélküliség rátája 1991 júliusában*	Az állandó vándorlás ezer lakosra jutó különbözete 1989-ben**
1.	Budapest	Budapest	Budapest	Budapest	Pest
2.	Komárom	Baranya	Fejér	Győr-Moson-Sopron	Budapest
3.	Győr-Moson-Sopron	Csongrád	Komárom	Vas	Vas
4.	Veszprém	Hajdú-Bihar	Veszprém	Komárom	Fejér
5.	Fejér	Zala	Pest	Zala	Csongrád
16.	Borsod-Abaúj-Zemplén	Fejér	Szolnok	Borsod-Abaúj-Zemplén	Hajdú-Bihar
17.	Békés	Borsod-Abaúj-Zemplén	Vas	Szolnok	Szolnok
18.	Nógrád	Békés	Somogy	Békés	Nógrád
19.	Szolnok	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Bács-Kiskun	Nógrád	Borsod-Abaúj-Zemplén
20.	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Pest	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Szabolcs-Szatmár-Bereg	Szabolcs-Szatmár-Bereg

* A legalacsonyabb rátától a legmagasabbig.

** A pozitív egyenlegtől a negatívig.

Forrás: 1984. évi mikrocenzus, 1989. évi Demográfiai évkönyv, 1989. évi Területi statisztikai évkönyv és az Országos Munkaügyi Központ 1991. júliusi jelentése.

A fürdőszobás lakások arányával és a tízezer lakosra jutó orvosok számával az infrastruktúra és a komfortosság hatását próbáltam közelíteni, az átlagkeresettel az anyagi, a munkanélküliségi rátával a munkalehetőségeket.¹⁵ (A munkanélküliségi ráta ugyan mintegy 2 évvel későbbi a többi adathoz, de 1989-ben még nagyon alacsony volt a munkanélküliség, és a „válságövezetek”, illetve az e szempontból kedvező területek relatív helyzete azóta alig változott.)

¹⁴ Az 1990. évi népszámlálás 2 százalékos mintája alapján közölt összevont vándorlási különbözetet nem tudom pontosan értelmezni, mert valószínűleg együtt tartalmazza a külső és a belső vándorlást.

¹⁵ A „fejlettség” hagyományos statisztikai mutatóit — beruházások, ipari keresők aránya, iparban felhasznált villamos energia — csekély információértalmuk miatt szándékosan hagytam figyelmen kívül.

A vizsgált négy tényező alacsony értékének népességtaszító hatása igazolódni látszik, hiszen Szabolcs-Szatmár-Bereg megye minden esetben az utolsó helyen van, és háromszor szerepel az utolsó 5 között Borsod-Abaúj-Zemplén és Jász-Nagykun-Szolnok megye is. Az első helyezések népességvonzó hatása kevésbé mutatható ki, mert a főváros kivételével meglehetősen változatosan szerepelnek az első 5 között az egyes megyék. (További tényezők bevonása és matematikai statisztikai módszerek alkalmazása természetesen a kérdés részletesebb vizsgálatát tenné lehetővé.)

14. tábla

Az állandó vándorlások különbözete

Terület (város, megye)	Az 1989. évi vándorlási különbözet (ezrelék)	Az 1980–1989. évi vándorlási különbözet az 1980. évi lakónépesség százalékában
Budapest	+2,5	2,7
Baranya	+0,4	-2,1
Bács-Kiskun	+0,6	-2,2
Békés	-1,2	-3,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	-3,7	-6,9
Csongrád	+0,4	-1,1
Fejér	+0,4	-1,6
Győr-Moson-Sopron	+0,1	-1,4
Hajdú-Bihar	-1,3	-2,2
Heves	+0,1	-2,1
Jász-Nagykun-Szolnok	-2,2	-3,9
Komárom—Esztergom	-0,3	-2,5
Nógrád	-2,8	-4,1
Pest	-3,2	-1,6
Somogy	-0,3	-1,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	-6,4	-6,1
Tolna	-1,0	-3,5
Vas	+1,0	-1,8
Veszprém	-0,9	-2,1
Zala	+0,2	-1,8

Forrás: lásd az 1. táblánál hivatkozott kiadvány 239. oldalát, továbbá Demográfiai évkönyv, 1989. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 318. old.

Kétségtelen a városok, mindenekelőtt a nagyvárosok vonzó hatása. A legutóbbi 30 évben nagymértékű volt az urbanizáció: 1960-ban a fővároson kívül még csak három város lélekszáma haladta meg a 100 ezer főt, az 1980-as évek végén pedig már hétnek. E városoknak — Miskolc kivételével — 1980 és 1990 között is jelentős pozitív vándorlási egyenlegük volt. Legnagyobb vonzereje Debrecennek volt, amelynek pozitív vándorlási egyenlege a vizsgált időszakban 14 ezreléket ért el.

A 14. tábla alapján a vándorlás irányáról megállapíthatjuk, hogy az emberek az észak-keleti és keleti megyékből vándorolnak el, de kismértékben negatív néhány dunántúli megye vándorlási egyenlege is. A vándorlás fő iránya Budapest és Pest megye valószínűleg budapesti agglomerációs övezete, ugyanis a többi pozitív egyenlegű megyéhez képest csak itt jelentős a vándorlási többlet. Hosszabb időszak alatt az északi és a keleti megyékből elsősorban a fővárosba

és környékére, de a dunántúli, sőt a dél-alföldi megyékbe is átáramlottak az emberek. Vagyis a vándorlók az országon belül keletről és északkeletről nyugatra és délnyugatra, ezen belül is elsősorban Budapestre és környékére tartottak.

*

A munkaerő-állomány minőségét, struktúráját ellentmondásos vonások jellemzik az 1980—1990-es évek fordulóján. Az előttünk álló társadalmi—gazdasági problémák megoldása szempontjából viszonylag kedvező a korstruktúra, mert jelentős a 30—39 éves korosztály aránya. A következő években azonban várhatóan gondot jelent a pályakezdők magas száma, mert kilépnek a középfokú képzésből a második demográfiai hullám születési évjáratái. Az aktív népesség egészségügyi helyzete egyértelműen rossz, és tendenciája is kedvezőtlen.

A munkaerő-állomány iskolázottsága viszonylag jó színvonalú, az általános iskola 8 osztályát el nem végzettek aránya nem éri el az 5, a felsőfokú végzettségűek aránya pedig megközelíti a 12 százalékot. A képzettség minősége, korszerűsége azonban — elsősorban az előttünk álló gazdasági—társadalmi átalakulás, a piacgazdaság követelményeihez való alkalmazkodás szempontjából — problémát jelent.

A jelenlegi munkaerőhelyzetet a növekvő munkanélküliség jellemzi, amelynek mértéke már megközelíti a nyugat-európai színvonalat, és súlyos társadalmi és egyéni gondokkal jár, továbbá közvetve a dolgozó munkaerő-állomány minőségét is befolyásolja.

Az elmúlt évtizedek társadalmi—gazdasági folyamatai elsősorban az aktív korú népességet tartották intenzív mozgásban. A mozgás egyik formája a kivándorlás volt. (1956-ban tömegesen, máskor „elszivárgásként”.) A kivándorlók körében „túlreprezentáltak” voltak a magasabban iskolázott, fiatal korosztályok, ami negatívan hatott a munkaerő-állomány minőségére. A belső vándorlás keretében is százezrek változtattak munka- és lakóhelyet. Az áramlás elsősorban északkelet-keletről nyugat-délnyugatra, ezen belül a fővárosba és környékére irányult. Budapest vonzása igen jelentős. A történelmileg kialakult egyközpontúságot a gazdaság- és társadalomirányítás túlcentralizáltsága az ésszerűség határán túl erősítette. Az értelmiség jelentős csoportjai szinte csak a fővárosban remélhetnek érvényesülést, de az alacsonyabb iskolai végzettségűek is itt találnak széles munkalehetőség-választékot. A Budapestre vándorlók közül sokan remélnek kevesebb munkáért magasabb bért. (Nem is alaptalanul, ugyanis az anyagi ágakban itt a legmagasabb az átlagkereset, és ma is legalacsonyabb a munkanélküliség.) A főváros egészségtelen túlsúlyát csak az mérsékelhetné, ha több valódi centrum alakulna ki. (A mai nagyvárosok közül azonban — véleményem szerint — talán csak Debrecen tekinthető ilyennek.)

TÁRGYSZÓ: Munkaerő-gazdálkodás.

РЕЗЮМЕ

Автор в первую очередь на основании базы данных переписи населения и демографических ежегодников исследует положение рабочей силы и, соответственно, характерные черты ее состава в период смены общественно-экономической системы.

Автор излагает демографические признаки рабочей силы (по возрасту и полу), состояние здоровья, уровень школьного образования, отраслевой состав, далее движение и структуру безработицы, а также территориальное распределение активного самостоятельного населения, затем анализирует территориальную подвижность, в том числе направления и размер постоянной миграции.

SUMMARY

The study analyses the influence exerted by the socio-economic change of regime on labour conditions and on the characteristics of the labour force, using mostly the data base of the population census and demographic yearbooks.

The authoress shows demographic characteristics (age and sex), health conditions, educational attainment, branch structure of the labour force as well as the number and structure of unemployed and the regional structure of working age population. Finally, she analyses regional mobility and within this the directions and extent of permanent migration.

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

EGYSÉGBEN AZ ERŐ?*

GÁSPÁR TAMÁS

A kételyt sejtető címben kettős ellentmondást szeretnék az olvasó elé tárni. Immár hat éve, hogy megszületett az ún. 92-es program, mellyel kibontották az Egységes Európa zászlaját. A dolgozat egyrészt számszerűsíteni kívánja azt a közismert tényt, hogy a kibővülésekkel az Európai Közösség gazdaságilag „felhígult”, ezért szükségszerűvé vált az integráció továbbfejlődésében a mélyítő szakasz. Ugyanakkor megkérdőjelezi azokat a kijelentéseket, amelyek „a” Közösség problémáiról, megoldásairól állítanak bármit, mert a különbségek annyira megnőttek, hogy ezek a kijelentések az egyedi tendenciák nélkül ma már nyerseks, azaz nem mindegy, hogy egy átlagos érték milyen szélsőségek átlagaként jön létre.

Felvetődhetne, hogy mindezzel nyitott kapukat döngetek, hiszen például a Világbank éves jelentéseiben szereplő egy lakosra jutó GDP-érték alapján felállított országsorrendből az országok fejlettsége közötti különbség tisztán látszik. A tanulmány azonban azt a szintén jól ismert álláspontot igyekszik alátámasztani, hogy a fejlettség nem „skalár”-, hanem „vektormennyiség”, valamint igyekszik az országokat adott szempontok alapján struktúrában bemutatni, és azt a sorrenddel összevetni. Éppen ezért a GDP/fő mutató szándékosan ki is maradt a változócsoporthól.

A cél tehát a nyugat-európai országok gazdasági csoportosulásának vizsgálata. Elsősorban olyan országokat vontam be a megfigyelésbe, amelyek hasonló gazdasági berendezkedésűek, hasonló értékrendszerűek. Szűkítette a lehetőségeket a rendelkezésre álló adatok mennyisége. Az elemzések és az értékelések a megfigyelések teljes körére vonatkoznak, a végső következtetésekbe azonban csak azokat az országokat vontuk be, amelyekre igazán összpontosítottunk. A dolgozatnak jelen pillanatban tehát nem célja Közép-Kelet-Európa, szűkebben Magyarország elemzése, hiszen a felvetett problémák sem ezekre vonatkoznak.

A MÓDSZER

Az elemzés eszközéül először a főkomponens-elemzést alkalmaztam. Az ilyen típusú elemzések egyik kritikus és legvitatottabb pontja a változók kiválasztása. Éppen ezért igyekeztem körültekintően eljárni, a következő szempontok alapján.

* A *Statistikai Szemle* jubileumi pályázatán harmadik díjat nyert tanulmány kissé módosított változata.

Mindenekelőtt a vizsgálat célja volt a meghatározó, azaz olyan mutatókat kellett keresni, amelyek jól jellemzik az országoknak a világgazdaságban és a világkereskedelemben elfoglalt pozícióját. Ehhez célszerűbb mutatókat is választhattam volna, de mivel a vizsgálat a hatvanas évekre is kiterjed, ezért a rendelkezésre álló adatok eleve leszűkítették a felhasználható mutatók körét. Felvetődhet a kérdés, hogy miért volt szükséges az országokat két időpontban is megfigyelni? Ismert, hogy a nyugat-európai integráció mélyülése a 60-as évek elején indult el (amit a Római Szerződés fogalmazott meg). 1986-ban az integrációnak egy újabb okmánya (az Egységes Európai Okmány) is megszületett, ami szintén az integráció mélyülésének programját rögzítette. Ez indokolja a két időpont kiválasztását.

Az elemzés 48 megfigyelésre terjedt ki, így a stabilitás érdekében meg kellett szabni a mutatók számának felső határát. Továbbá csak relatív mutatókat használtam fel, egyrészt azért, mert a standardizálás a nagyságrendi különbségeket nem tünteti el, másrészt azért, mert az abszolút mutatókat — kapcsolatuk erősebb lineáris jellege miatt — a főkomponens-elemzés különválasztaná, vagyis eltorzítaná a változók eredeti együttmozgását.

A kiválasztott mutatók, amelyek eredetileg dollárban, illetve darabban adóttak, a következők:

- világexportból való részesedés — EXP/W,
- világimportból való részesedés — IMP/W,
- az export részesedése az ország GDP-jéből — EXP/GDP,
- az import részesedése az ország GDP-jéből — IMP/GDP,
- az ország GDP-jének növekedési üteme (az 1961 és 1965, illetve az 1981 és 1985 közötti évek átlaga alapján) — GDP/FŐ,
- az ország fogyasztóiár-színvonalának öt évre átlagolt növekedési üteme — INFL,
- az ország exportjának öt évre átlagolt növekedési üteme — EXPNÖV,
- az ország importjának öt évre átlagolt növekedési üteme — IMPNÖV,
- az ezer főre jutó telefonkészülékek száma — TEL,
- az ezer főre jutó személygépkocsik száma — AUTÓ,
- az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom — KKER/FŐ.

Az adatok a 60-as, illetve a 80-as évek közepére vonatkoznak. Főkomponens-elemzéssel¹ kísérletet tettem arra, hogy a változók közötti együttmozgásokat feltárjam, illetve, hogy a változók számát ideálisra csökkentsem.

Az egyes faktorok hozzájárulása a szóráshányadhoz

Faktor	Sajátérték	Szóráshányad (százalék)	Kumulált szóráshányad (százalék)
1.....	4,29011	39,0	39,0
2.....	2,23434	20,3	59,3
3.....	2,04631	18,6	77,9
4.....	0,77600	7,1	85,0
5.....	0,61329	5,6	90,5
6.....	0,42038	3,8	94,4
7.....	0,29665	2,7	97,1
8.....	0,15516	1,4	98,5
9.....	0,07502	0,7	99,2
10.....	0,06964	0,6	99,8
11.....	0,02311	0,2	100,0

¹ A faktorokat és a főkomponenseket jelen dolgozatban azonos értelemben használtam.

A tábla adatai alapján az első három főkomponens megtartása látszik célszerűnek, hiszen ezek sajátértéke nagyobb, mint egy, és a negyedik legfontosabb főkomponens már nem növeli lényegesen a magyarázott szóráshányadot. A három faktor az összes információ 78 százalékát tartja meg, azaz a modell elfogadható.

A változók és a megtartott faktorok között a főkomponens-tengelyek kiigazításával viszonylag egyértelmű megfelelés jött létre, ami a köztük levő korrelációs mátrix értékeiből jól látható.

Rotált faktormátrix

Változó	1. faktor	2. faktor	3. faktor
EXP/W.....	0,90527	-0,07223	0,01537
IMP/W.....	0,90760	-0,11726	0,01992
EXP/GDP ..	0,06143	0,96663	0,03770
IMP/GDP ..	-0,10396	0,92272	0,17983
GDP/FŐ ...	-0,42560	-0,46571	0,62795
EXPNÖV ..	0,09225	0,10665	0,58803
IMPÖV ..	0,01631	0,01816	0,84073
TEL.....	0,77345	0,41793	0,16708
AUTO.....	0,82853	0,35103	0,11125
KKER/FŐ ..	0,48655	0,77893	0,06270
INFL.....	-0,17228	-0,18404	-0,82129

Az adatok alapján tehát elmondhatjuk, hogy az egyes faktorok a következő változókkal állnak a legszorosabb kapcsolatban:

1. Faktor (extern erőpozíció)

- a világexportból való részesedés,
- a világimportból való részesedés,
- az ezer főre jutó telefonkészülékek száma,
- az ezer főre jutó személygépkocsik száma;

2. Faktor (nyitottság)

- az export részesedése az ország GDP-jéből,
- az import részesedése az ország GDP-jéből,
- az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom;

3. Faktor (dinamizmus)

- az ország exportjának öt évre átlagolt növekedési üteme,
- az ország importjának öt évre átlagolt növekedési üteme,
- az ezer főre jutó telefonkészülékek száma,
- az ország fogyasztóiár-színvonalának öt évre átlagolt növekedési üteme.

A kiválasztott országokat tehát a továbbiakban ezzel a három „mutatóval” fogjuk vizsgálni, előtte azonban értelmezni kell őket, nevet kell nekik adni.

Az *első* faktorban a világexportból, a világimportból való részesedés és az ezer főre jutó személygépkocsik, illetve telefonok száma egy extern erőpozíciót jellemez, ezért a faktor erőnléti, jóléti mutatóként értelmezhető. Hozzá kell azonban tennem, hogy a gépkocsik relatív száma tudatosan került az elemzésbe, így az első főkomponensbe. Arról van ugyanis szó, hogy az a fejlettség, a jólét általánosan elfogadott mutatója, de elsősorban ott differenciál, ahol a gépkocsi piac nem telített. Ezért a legfejlettebb országok között nem tükrözi az életszínvonalbeli különbségeket, a fejlettek és kevésbé fejlettek között viszont igen, azaz a mutató tudatosan torzít „lefelé”.

A *második* faktor mutatóit főleg a külkereskedelmi irányultság mérésénél szokás használni, ezért ez a mérőszám a „nyitottság” jelzője.

A *harmadik* faktor a „dinamizmus” kifejezésére szolgál.

A kommunalitás értékei

Változó	Kommunalitás	Változó	Kommunalitás
EXP/W	0,82496	IMPNÖV	0,70742
IMP/W	0,83789	TEL.	0,80081
EXP/GDP	0,93958	AUTÓ	0,82206
IMP/GDP	0,89455	KKER/FŐ	0,84739
GDP/FŐ	0,79235	INFL	0,73807
EXPNÖV	0,36567		

Az ismertetett adatsorokból jól látszik, hogy ebben a struktúrában legkevésbé a harmadik faktor járul hozzá az exportnövekedés szórásnégyzetéhez ($0,58^2 - 34,5\%$), legjobban pedig a második faktor tartja meg a GDP-ből való exportrészesedést ($0,96^2 - 93\%$).

Végeredményben tehát egy erőpozíciót, egy nyitottságot és egy dinamizmust jellemző változócsoporttal vizsgáljuk majd az országokat. A faktorok az eredeti információmennyiségnek majdnem 80 százalékát megtartják, és a kommunalítások alapján is kiderül, hogy leginkább a GDP-ből való exportrészesedést (0,93), legkevésbé az exportnövekedést (0,36) jellemzik. Ez utóbbi változót mégis megtartottam — bár nélküle valószínűleg némileg egyértelműbb eredményeket kapnánk —, mert az export és az import egybevetése (a már említett viselkedésformák) miatt nem szerettem volna a faktorokban az importnövekedést egyedül hagyni.

KLASZTERANALÍZIS

A változók vizsgálata, csoportosítása után lehetőségünk adódik, hogy több változó egyidejű megfigyelésével csoportosítsuk, jellemezzük megfigyeléseinket. Felmerül a kérdés, hogy a létrehozott változócsoportok egyáltalán lényegesek-e, valóban megkülönböztetik-e a vizsgált országokat. Erre megnyugtató választ a variancia-analízis adott.

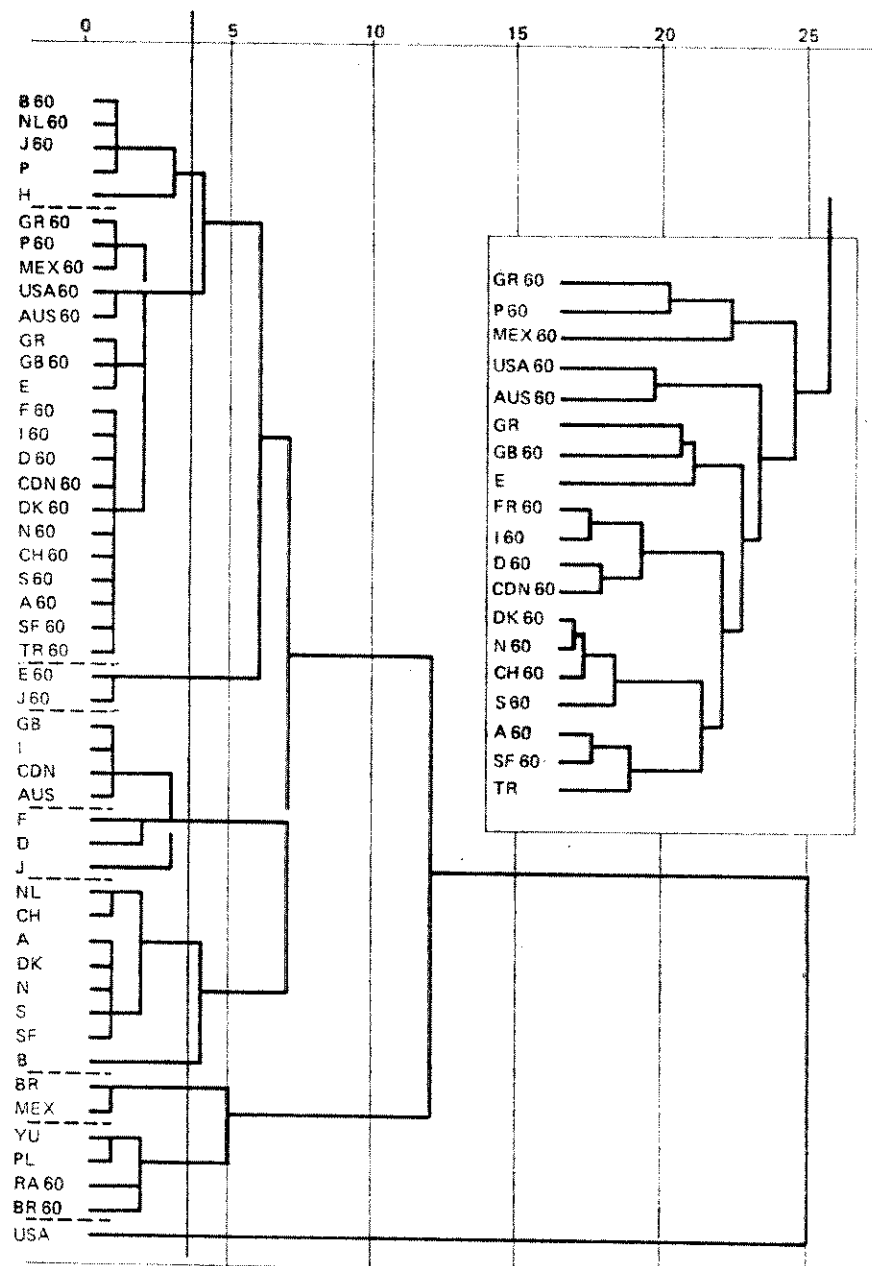
A variancia-analízis eredményei

Változó (rotált faktor)	Külső szórásnégyzet (Cluster MS)	Szabadság- fok	Belső szórásnégyzet (Error MS)	Szabadság- fok	F érték	Szignifi- kanciaszint
RFAC1	4,9050	8	0,1990	39,0	24,6514	0,00
RFAC2	4,9634	8	0,1870	39,0	26,5431	0,00
RFAC3	5,2647	8	0,1252	39,0	42,0570	0,00

Az *F*-próbák alapján egyrészt kiderült, hogy bármely szignifikanciaszinten a létrehozott rotált faktorok (RFAC) lényegesen megkülönböztetik az országokat. Másrészt a külső-belső szórásnégyzetek vizsgálatával az is kiderült, hogy az egyes klasztereken belül leginkább az első szempont (erőnlét-fejlettség) különbözteti meg az országokat (Error MS). Az is látszik, hogy átlagosan a dinamizmus alapján különböznek legjobban az egyes országcsoportok az átlagtól (Cluster MS).

A hierarchikus osztályozást az átlagos lánc módszerével végeztem azon indokok alapján, hogy egyrészt így elkerülhető a túl heterogén és túl kicsi klaszterek létrejötte, másrészt elkerülhető a módszer elleni azon kifogás is, hogy ha kicsit változnak a változók, nem biztos, hogy a csoportok is csak kicsit változnak. Ugyanis a főkomponens-elemzéssel több változó alkot egy csoportot, eltérő súlyokkal, és így tompítható egy-egy szempont megváltozásának hatása.

1. ábra. Az országok dendogramja

Argentina (RA)
 Ausztrália (AUS)
 Ausztria (A)
 Belgium (B)
 Brazília (BR)
 Dánia (DK)
 Egyesült Államok (USA)
 Finnország (SF)
 Franciaország (F)

Görögország (GR)
 Hollandia (NL)
 Irán (IR)
 Japán (J)
 Jugoszlávia (YU)
 Kanada (CDN)
 Lengyelország (PL)
 Magyarország (H)
 Mexikó (MEX)

Nagy-Britannia (GB)
 Német Szövetségi Köztársaság (D)
 Norvégia (N)
 Olaszország (I)
 Portugália (P)
 Spanyolország (E)
 Svájc (CH)
 Svédország (S)
 Törökország (TR)

Megjegyzés: A dendogram egy hasonlósági mátrix alapján faágszerűen kapcsol össze minden egyes (mindig a két legközelebbi értékű) megfigyelést. A hatvanas évekre vonatkozó megfigyeléseket a jelzés mellett egy 60-as számmal jelöltem.

Az 1. ábra alapján úgy tűnik, hogy kilenc csoportba érdemes sorolni az országokat, amit a továbbiakban a MacQuen-féle k középpontú módszerrel

végeztem. A dendogramon első ránézésre feltűnik, hogy a vizsgált országok két nagyobb csoportot alkotnak, illetve van egy lelógó szárny és egy teljesen kiugró ország.² Az is jól látható, hogy az egyik nagy csoportba tartozik a hatvanas években megfigyelt csaknem valamennyi ország (7-es klaszter), amely inkább némi dinamizmusával, mint erőnlétével vagy nyitottságával jellemezhető, természetesen csak akkor, ha az összes ország jellemzőit figyelembe vesszük. A másik, a nagyobb szárnyat a jelenlegi fejlett tőkés országok alkotják, jól elhatárolható kisebb csoportokat képezve. A csoportjellemzők alapján az 1-es klaszter az átlagosnál nagyobb erőnlétével, a 2-es és a 3-as pedig az átlagot messze meghaladó nyitottságával tűnt ki. Három ország külön a 9-es klaszterbe került. Ezek szintén erősebbnek tűnnek, bár az Egyesült Államokkal összehasonlítva kevésbé zártak és némileg dinamikusabbak. A dendogram lelógó szárnyát alkotó kevésbé fejlett országcsoporthoz (4-es és 6-os klaszter) kedvezőtlenebb képet mutat: az átlagosnál közepesen gyengébb erőnlétük és nyitottságuk mellett dinamizmusuk rendkívül elmarad a többi országétól. Jól láthatóan abszolút kiugró az Egyesült Államok, amely a maga jellegzetességét mutatja: erőpozíciója messze meghaladja a többi országét, emellett rendkívül zárt.

Az egyes klaszterek jellemzői és a klaszterekbe tartozó országok

A klaszter és jellemzője	Ország
1. klaszter: Extern erőpozíció (RFAC1 = 0,8625)	Nagy-Britannia, Olaszország, Spanyolország, Kanada, Ausztrália,
2. klaszter: Nyitottság (RFAC2 = 2,3941)	Belgium, Hollandia, Svájc,
3. klaszter: Nyitottság (RFAC2 = 0,9207)	Ausztria, Dánia, Finnország, Norvégia, Portugália, Svédország, Magyarország, Belgium 60, Hollandia 60, Irán 60,
4. klaszter: Dinamizmus (RFAC3 = 1,4547)	Jugoszlávia, Lengyelország, Argentina 60, Brazília 60,
5. klaszter: Extern erőpozíció (RFAC1 = -3,8786) Nyitottság (RFAC2 = -1,7705)	Egyesült Államok,
6. klaszter: Dinamizmus (RFAC3 = 3,3653)	
7. klaszter: Dinamizmus (RFAC2 = -0,4647)	Brazília, Mexikó, Törökország, Ausztria 60, Dánia 60, Nagy-Britannia 60, Finnország 60, Franciaország 60, Görögország 60, Német Szövetségi Köztársaság 60, Norvégia 60, Portugália 60, Svájc 60, Svédország 60, Egyesült Államok 60, Kanada 60, Ausztrália 60, Mexikó 60,
8. klaszter: Nyitottság (RFAC2 = -1,3453) Dinamizmus (RFAC3 = 1,9188)	Spanyolország, Japán 60,
9. klaszter: Extern erőpozíció (RFAC1 = 1,9998)	
	Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Japán

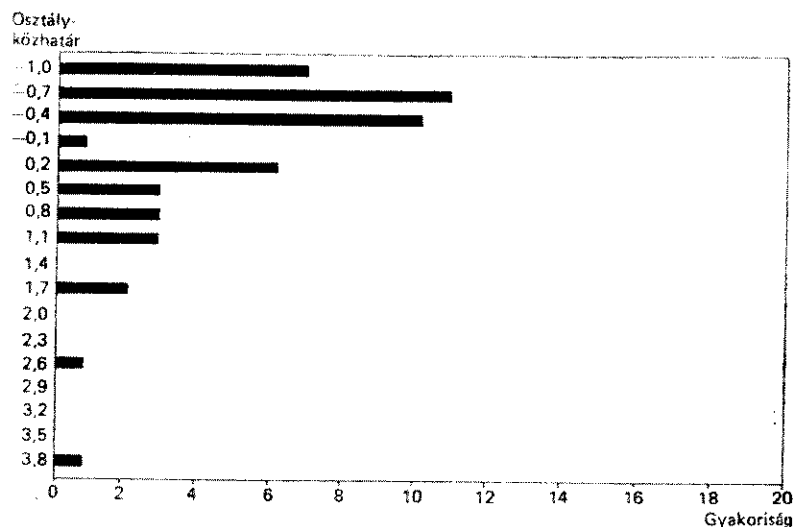
Mindezek megfigyelése után néhány kérdés joggal felvetődhet. A viszonyítás mindenütt valamennyi ország figyelembevételével történt. Mit takar mégis az „átlagos érték”? Mi az oka annak a feltűnő és lényeges jelenségnek, hogy az egyes csoportok „hasonló” országai sok helyütt a valóságtól igencsak eltérő képet mutatnak? A kérdésre adható magyarázatot, az adatok tartalmát a továbbiakban próbálom megadni.

² Ha a létrejött csoportokat összehasonlítjuk a dendogram gallyacskáival (szaggatott vonallal megjelöltem ugyanazokat a csoportokat), némi eltérést tapasztalunk. A hierarchikus eljárás ugyanis a „leg hasonlóbba” megfigyeléseket kapcsolja össze, és ezeket megtartja a fa felépítésének végéig. A MacQuen-módszer azonban addig sorolja át az egyes országokat, amíg stabil struktúra nem jön létre, azaz minden megfigyelés a saját klaszter-középpontjához lesz a legközelebb.

ÉRTÉKELES

Egy közgazdasági statisztikai elemzés tudományossága alaposan kétségbe vonható, ha a gazdaság mozgásának feltételezett törvényszerűségeit elszakítja a felhasznált módszertani eszközöktől. Valamely hipotézis ellenőrzése vagy valamiféle következtetés levonása a valóságos mozgások vagy tendenciák figyelembevétel nélkül is érdekes lehet, de nem feltétlenül megalapozott. Az azonban egyértelműen téves, ha az elemző a valóságos adatokból feltárt valóságos törvényszerűségeket magának a valóságnak tekinti. Ugyanis az elemzések értelemszerűen csak kisebb-nagyobb metszeteket ragadnak meg, így a végső következtetéseket csak összehasonlítások után, az egyedi sajátosságok figyelembevételével és a történelmi tendenciáktól nem elszakítva szabad levonni. Az értékelést a változócsoportok közelebbi vizsgálatával kezdem.

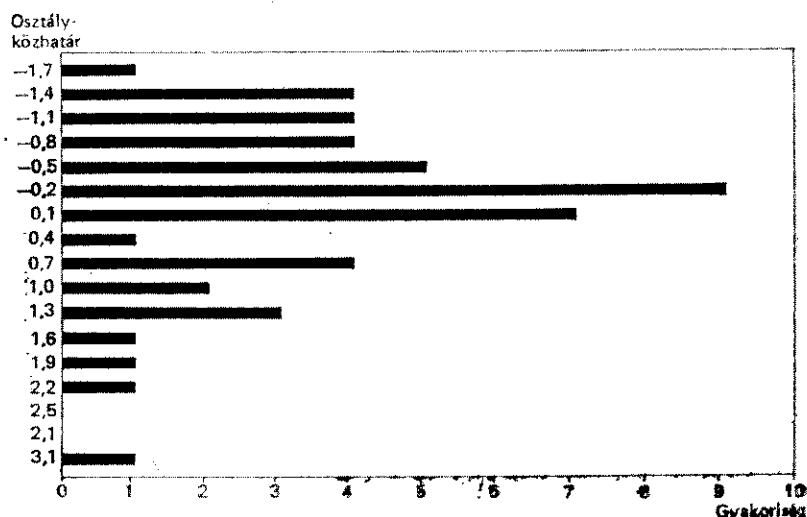
2. ábra. Az extern erőpozíciót mutató RFACI változó gyakorisági ábrája

A 2. ábrán jól látszik, az extern erőpozíció alapján az országok többsége az átlagos érték alatt van, azaz a gyakorisági ábra erősen balra ferde. Az átlagot két ország húzza el legerősebben. Ez elsősorban az Egyesült Államok, amely a második világháború után óriási extern erőfölénye alapján tudta fenntartani hegemónikus, diktáló szerepét. A másik ország a Német Szövetségi Köztársaság, amely a politikai színről kiszorulva elsősorban gazdaságának erőnlétével tartotta fenn, illetve javította helyzetét. Ez elsősorban a hetvenes évek után lényeges, hiszen a politikai-katonai szféráról a gazdaságra terelődött hangsúly rendkívül felértékelte a német gazdaságot. Az átlagot felfelé húzza még a japán és némileg a francia gazdaság, mutatva, hogy a vizsgált országok közül melyek játszanak lényeges szerepet a világban. Mindez azt jelenti, egyáltalán nem biztos, hogy a klasztereket jellemző negatív RFACI-értékek gyengeséget jelentenek (elsősorban a harmadik klaszternél).

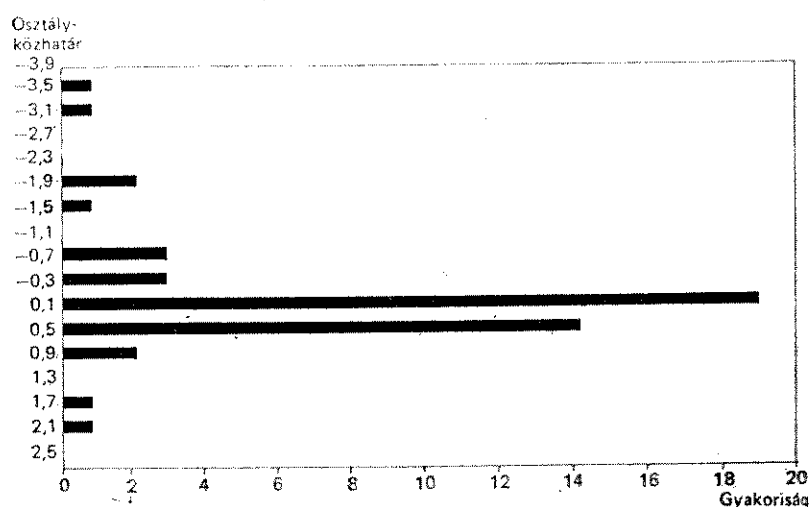
A vizsgált országok nyitottságát jellemző hisztogram (lásd a 3. ábrát) láthatóan sokkal inkább hasonlít a normál eloszlásra, az országok többsége az átlagos érték körül vagy annál kicsit lejjebb szóródik. Ezt a kicsi eltérést Belgium okozza kiugróan magas értékével, amit csak Hollandia és Svájc közelít meg. Jól mutatja ez azt a törekvést, hogy a világgazdaságban a kis országok egyetlen lehetősége a felszínen maradáshoz a rugalmasság és a nyitottság (hiszen ezeket az országokat nem erőszakosan, kívülről nyitották meg, mint ami a gyarmatosítás korára oly jellemző volt).

3. ábra. A dinamizmust mutató RFAC2 változó gyakorisági ábrája

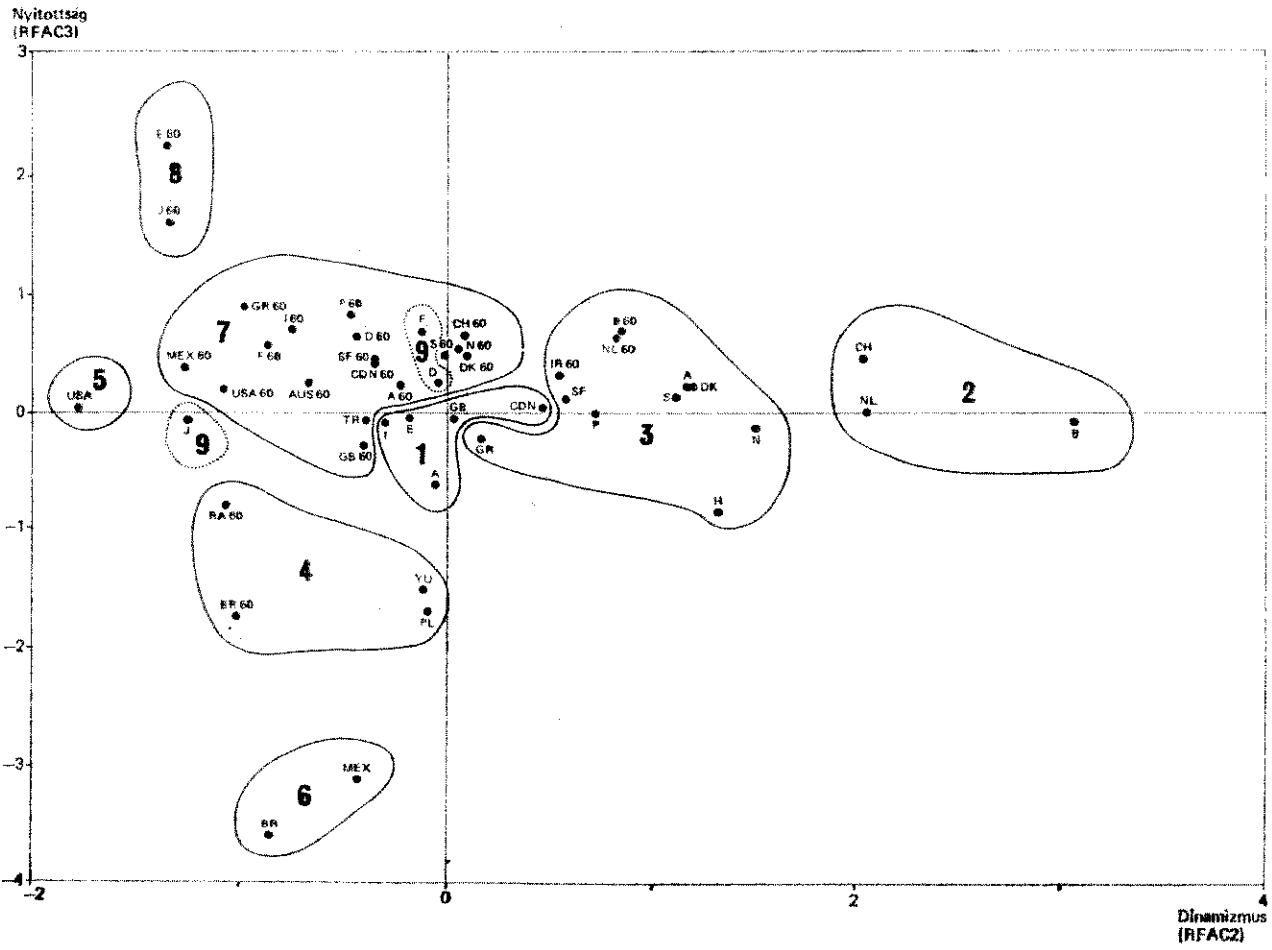
Rendkívül érdekes a dinamizmus értékeit ábrázoló 3. ábra. Az előző két változótól eltérően ez enyhén jobb oldali ferdeséget mutat, azaz az országok többségét az átlagosnál kicsit nagyobb dinamizmus jellemzi. Ha nem is feltűnően, de kimagasló a dinamikája a hatvanas évek Spanyolországának és Japánjának, amiről valószínűsíthető, hogy nem ugyanazt takarja. Erről azonban majd később. A ferdeséget elsősorban Brazília és Mexikó az átlagnál lényegesen kisebb dinamikája (vagy tehetetlensége) okozza. Az egyedi adatok alapján ezen országokhoz közel és az átlagtól kicsit távolabb a vizsgált kelet-európai országok (Lengyelország és Jugoszlávia), illetve a hatvanas évek Brazíliája található. Az országok többségénél azonban a különböző növekedési ütemekben együttesen nincs nagy különbség.

4. ábra. A nyitottságot mutató RFAC3 változó gyakorisági ábrája

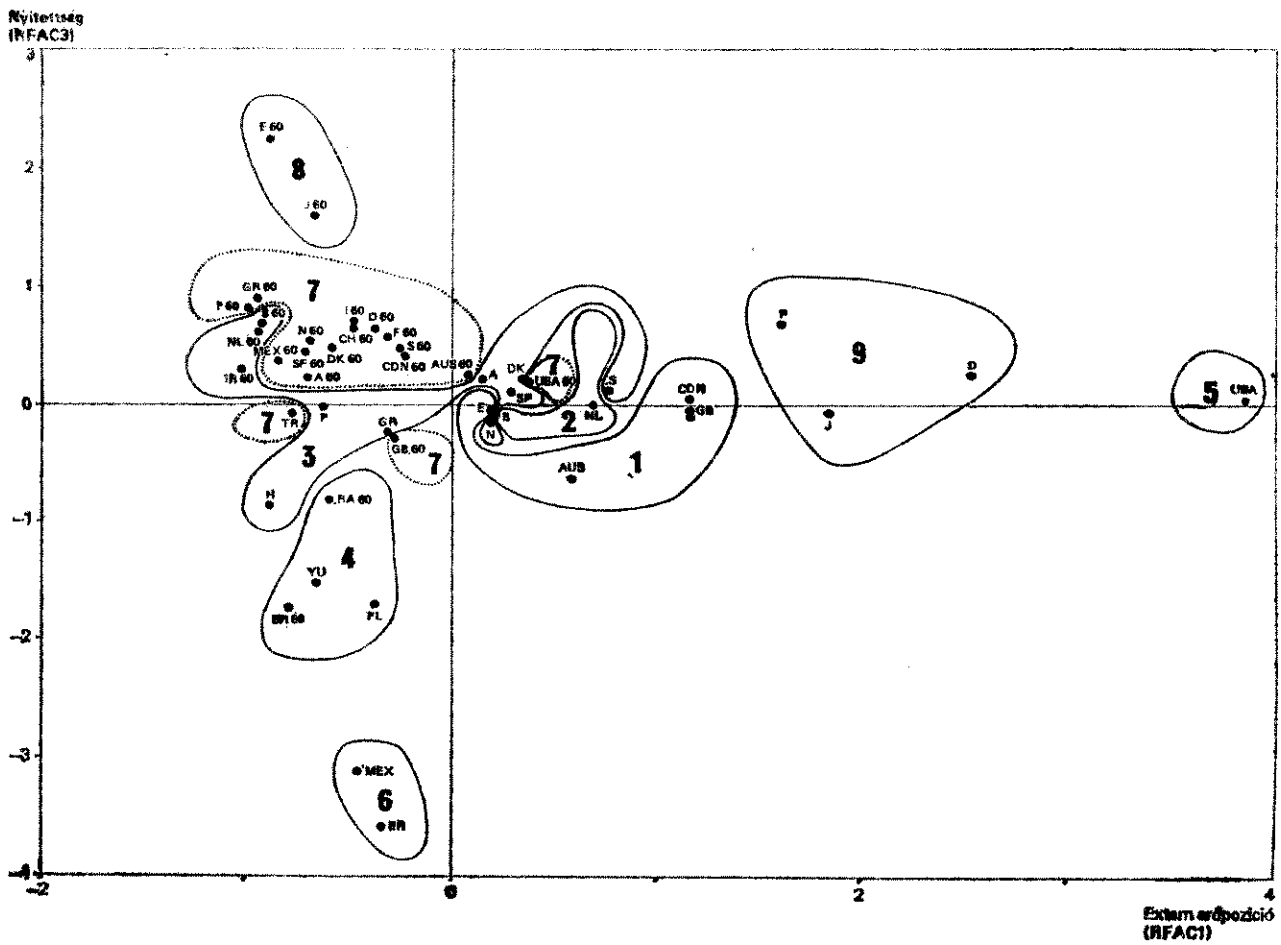

Mielőtt a klaszterek elemzésébe kezdenénk, engedjünk meg egy gondolatnyi kitérőt. A sokváltozós módszert arra az előnyére alapozva használtam fel, hogy az számszerűsíteni képes az országok közötti hasonlóságokat, különbségeket. Megvan azonban az a hátránya is, hogy egy csoportba sorolja a környezetvédőt és a krokodilt, ha azok inkább zöldek, mint ragadozók. Éppen ezért a megállapítások többsége nem az ábrákról olvasható le, hanem a korábbi ismeretekből származik. Viszont ezek az ismeretek — avagy hipotézisek — pompásan alátámaszthatók az ábrákkal. Az említett ábrák a három faktor

6. ábra. A vizsgált országok három dimenzióban
(II. metszet)

7. ábra. A vizsgált országok három dimenzióban
(III. metszet)

Egyrészt látható, hogy ennek is a magját hasonló csoportok alkotják, mint amely országok a 3., illetve a 9. egység-klaszterben található. Másrészt kitűnik, hogy mennyire „kilóg” (egyedi adatok alapján) a Mexikó—Portugália—Görögország periférikus csoport, illetve az Egyesült Államok és Ausztrália, amelyek mindegyik szempontból hasonlóképpen viselkedtek, csak relatíve más szinten. Rendkívül jól látszik (főleg az akkori nyugat-európai országokhoz képest) az Egyesült Államok hegemon szerepe, hiszen a gazdaság meghatározó része a reálszféra volt (változóink ezt jellemzik). Ugyanakkor „leolvasható” az Egyesült Államok ellentmondásos magatartása is a kereskedelempolitikában. Az óriási saját piacra támaszkodó ország rendkívüli erőfeszítéssel igyekezett elősegíteni a neoliberais nyitást Nyugat-Európában, miközben önmaga rendkívül zárt volt (RFAC2). Ezen még újabb kereskedelempolitikai elvei és reformjai a Trade Expansion Act (TEA) és a Reciprocal Trade Agreement Act (RTA) sem segítettek (amelyek egyébként önmagukban is kompromisszumosak voltak), sőt a felnövekvő versenytársak ellen további hisztérikus bezárkózással, illetve térvesztéssel számolt. (Lásd a 6. ábrát). Ha az 5. klaszter sorsát tovább vizsgáljuk, további történetét is leolvashatjuk. Az Egyesült Államok extern erőpozíciója tovább nőtt a reálszférában, a világgazdaságban azonban a monetáris szféra súlya, dinamikája egyre inkább meghaladja a reálszféráét. Másként az Egyesült Államok átlagos, illetve csökkenő dinamizmusa (RFAC3) már egyszerű elemzésünkben is valószínűsíti a Pax Americana végét.

A „hatvanas nagyklaszterben” van még más említeni való is. Érdekesnek tűnik az 1. ábrán Törökország összekapcsolódása a 60-as évekbeli Ausztriával és Finnországgal. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy általában hasonlít a mai Törökország a másik két régióhoz, csupán hasonló extern erőpozíciójuk miatt kerültek egymás mellé. Ugyanez a helyzet Görögországgal és a 60-as évekbeli Angliával. A domíniumait és a „világ műhelye” címet véglegesen elvesztő Anglia inkább a politikában vállalt szerepet, és klasszikus iparszerkezetét ápolgatta, megpróbálva gazdasági pozícióját menteni. A húsz év alatt felfejlődött Görögország most hasonlóan gyenge erőpozícióban van, csaknem kizárólag idegenforgalmából, szolgáltatásexportból él. Azaz Görögország sokkal inkább periférikus helyzetben van, semmint a 3. klaszter Ausztria—Dánia vonalához hasonlítana. Ez nagyon jól látható az 1. ábrán. Hogy mégis ide került, azaz ezen klaszter középpontjához közelebb volt, annak két oka lehet. Egyrészt a 60-as évekbeli klaszter nagysága és heterogenitása,³ másrészt a harmadik szempont, a dinamizmus. Ez érthető is, hiszen az Európai Gazdasági Közösséghez (EGK) való csatlakozással, a régió szívóhatásával Görögország exportja rendkívüli mértékben megnőtt. Az ábrán jól látszik, hogy az osztrák—dán és a portugál—60-as évekbeli Benelux-csoport mennyire elkülönül. A két vonal elsősorban dinamizmusában hasonlít — ennyiben a 60-as években a Benelux államok és Írország valóban kiugró volt —, és erőpozíciójában különbözik. Tekintsük csak meg a 7. ábra „amőba-klaszterét”! A többi országcsoporttól főleg nyitottságukban különböznek el (lásd az 5. és 6. ábrát). Ezek valóban a kicsi, dinamikus és az alkalmazkodáshoz szükséges nyitottsággal rendelkező országok. Portugália hasonló (bár alacsonyabb) nyitottsága és hasonló dinamizmusa a Görögországnál tapasztalt csatlakozás szívóhatásából ered (annak ellenére, hogy a tényleges csatlakozás csak 1986-ban történt meg.)

³ Természetesen ez relatíve értendő, hiszen az átlagos láncmódszerrel még aránylag kicsi és homogén csoportok jöttek létre.

Bár az elemzés elsősorban nem Magyarországra vonatkozik, mindenképpen foglalkozni kell vele. Magyarország ez utóbbi klaszternek a középpontjához áll legközelebb, de az ábrákon jól látszik, mennyire elkülönül, perifériális helyet foglal el. Nyitottságában rendkívül hasonlít az Ausztria—Dánia vonalhoz. Magyarország köztudottan rendkívül kicsi, a külgazdasági egyensúlyra érzékeny ország. Ez önmagában nem lenne baj, de ez rendkívül gyenge extern pozícióval (a kisebb országok 60-as évekbeli erőnlétéhez hasonlítható), és rendkívül alacsony dinamizmussal (lásd a 6. ábrát) — ami csak a vizsgált ún. „problémás” országokéhoz hasonlítható — kapcsolódik össze. Így nem állíthatjuk, hogy Magyarország Ausztriához, Dániához, sőt Svédországhoz hasonlít.

Ehhez a klaszterhez hasonlított erőben a Belgium—Hollandia—Svájc országcsoport. Az ábrákon is jól látható, hogy valóban közel állnak egymáshoz. Az erőpozíciójuk a klaszter-jellemzők alapján lényegesen meghaladja az előző klaszterét, ám az 1. ábra alapján valószínű, hogy ez a hármas csoport kettősége miatt van. Jól látszik, hogy erőnlétük hasonló az Ausztriáéhoz, dinamizmusuk szintén (a 7. ábrán szinte egybefonódnak). A lényeges különbség a nyitottságban van, amelyben e három ország messze meghaladja a mezőnyt. Kiemelkedik közülük Belgium, amely (Luxemburggal együtt) GDP-jének 67,4 százalékát exportálja és 63,8 százalékát importálja, 1986. évi egy főre jutó külkereskedelmi forgalma pedig 13 380 dollár. Azaz ezek is kicsi, mozgékony országok, de jóval nyitottabbak, igen alkalmazkodóképesek. Hozzá kell azonban tenni, hogy eme tápláló „köldökzsínór” elsősorban magával az anyával, az Európai Közösséggel köti össze a Benelux államokat, és ezen át nem a leginkább fejlődést segítő táplálék jut a gyermekhez. Az egycsatornás köldökzsínór mellett rontja Belgium helyzetét „olasz problémája” is, azaz területén erőteljesen jelen van az észak-dél probléma. Ha ehhez hozzátesszük a többi testvér jobb erőpozícióját, érthető, hogy mégis miért nem játszanak kulcsszerpet eme országok.

Az 1. klaszter országai teljesen átlagos — vagy annál némileg gyengébb — nyitottságukkal és dinamizmusuk melletti erőteljesebb extern erőpozíciójukkal tűntek ki. Ha egy pillantást vetünk a három ábrára, feltűnik a csoport két amőbakarja, amely Spanyolországot és Ausztriát fogja be. Spanyolországról az 1. ábrából már kiderítettük, hogy Görögországgal együtt perifériát alkot, és mai dinamizmusától eltekintve inkább a 60-as klaszter fejlettebb részéhez kapcsolódik. Az ábrákon jól látszik, hogyan közelít az említett nagy klaszterhez, a 7. ábrán (elsősorban erőnlét alapján) szinte összetapad az amőbakar. Valószínűleg azért került ebbe a klaszterbe, mert az EGK szívóhatása érvényesült. Ausztrália nem ennyire szakad le, bár minden szempontból alatta marad a klaszter legtöbb tagjának. Azt hiszem, ezt magyarázza nem túl mélyen gyökeres történelmi múltja, domínium volta és az a tény, hogy a nyolevanas évek elején kevéssé tudott csak bekapcsolódni a lassanként centrummá váló Távol-Kelet dinamizmusába. Azaz ez a klaszter a viszonylag nagy, ellustult, klasszikus utat bejárt, így klasszikus történelmi múlttal rendelkező országok — vagy ahhoz domíniumként kapcsolódik — klasztere. Gondoljunk csak a spanyol vagy az angol világhatalomra, illetve annak elvirágzására, avagy Olaszország megosztottságára (észak-dél) és a világpolitikában vállalt szerepére. A sorból csak egy ország hiányzik: Franciaország. Aggodalmunkat azonban eloszlatja, ha az 1. ábrára emlékezünk: az 1. klaszteren azonos faágon találjuk. Úgy tűnik, hogy ez az ország kapocs az 1. és a 9. klaszter között. A Német Szövetségi Köztársaságot, Japánt és Franciaországot tömörítő csoport közel

áll az előbbi klaszterhez, de extern pozíciójuk erősebb, és dinamizmusuk is nagyobb, ugyanakkor valamelyest zártabbak. Mindez némi magyarázatra szorul. Franciaország erőnlétben jobban áll, mint az 1. országcsoporthoz, de viszonylag gyengébben, mint a Német Szövetségi Köztársaság vagy Japán, főként mint az Egyesült Államok. A világban játszott aktív szerepe azonban elsősorban politikai jellegű, mint ahogy mindig is az volt. Mostani „nagy európai” elképzelései is inkább a német gazdasági henger elleni politikai demonstrációk. A klaszterből leginkább Japán lóg ki, elsősorban „zártsága” miatt. Ez azonban csak akkor igaz, ha saját „tömegét” figyelembe vesszük, azaz azt, hogy a megtermelt hazai termékhez képest kicsi az exportált, főleg az importált termékmennyiség, ami nem zárja ki, hogy ott találjuk mindenhol a japán termékeket. Ez a relativitás azonban annyira látványos, hogy a 6. ábrán a klaszter országai nem is keríthetők be. Azaz, bár az Egyesült Államok és Japán a nyitottság (zártság) szempontjából közel fekszenek egymáshoz (lásd a 6. ábrát), ennek oka és története eltérő. Ez is alátámasztja a nyers eredmények árnyalt értelmezésének szükségességét.

Már megállapítottuk, hogy a vizsgált „problémás” országok egy csoportba (4. klaszter), illetve egymáshoz közel (6. klaszter) kerültek, illetve a dendrogramon közös fávára kapcsolódnak össze. Jól látható, hogy az átlagosnál jóval kisebb az erőpozíciójuk, dinamizmusuk pedig messze elmarad a többi vizsgált országtól. Erőnlétüket tekintve nem különülnek el különösebben a 60-as évekbeli nagy klasztertől (nem is rajzolható körbe az 5. ábrán), nyitottságukat tekintve azonban két vonalat követnek: a 60-as évek latin-amerikai, illetve a 80-as évek nyitottabb közép-kelet-európai vonalát. A nyitottság hiánya azonban nemcsak következménye, hanem oka is tengernyi nehézségüknek. Mivel ezen országok elsősorban az összehasonlíthatóság miatt kerültek a dolgozatba, és nem tartoznak szorosan a vizsgálandó térséghez, ezért részletes elemzésüktől eltekintek.

Egy országcsoporthoz maradt elemzésünkben, amely minden szempontból egyedülálló: a 8. klaszter. Erőpozíciója mélyen az átlagos alatt van, tagjai — Spanyolország és Japán — a legzártabbak közé tartoznak, viszont dinamizmusuk minden vizsgált országot meghaladja. Azt hiszem, ez a csoport a legjobb példája annak, hogy mennyire figyelembe kell venni az eredmények relatív voltát. Extern pozíciójuk megfelel a kicsi vagy elmaradott országok 60-as évekbeli pozíciójának, főleg ha azt a mostani fejlett tőkés országokéhoz hasonlítjuk. Érdekesebb viszont rendkívüli dinamizmusuk. Ez azonban nem ugyanazt jelenti a két ország esetében. Japán ekkor kezd igazán terjeszkedni aktív gépiparával. Spanyolország viszont dinamizmusát a relatíve alacsonyabb kiindulási helyzetnek köszönheti (hasonlóan a közép-kelet-európai országok „dinamizmusához”!).

Összehasonlításképpen, árnyalásul álljon itt néhány adat. Spanyolországban a foglalkoztatottak megoszlása a mezőgazdaságban, az iparban, illetve a szolgáltatásban 1965-ben 34, 30, illetve 36 százalék volt. Ugyanez Japánban 26, 32, illetve 42 százalék. 1985-re Spanyolországban ezek az arányok 17, 37, illetve 46 százalékra, Japánban viszont 11, 34, illetve 55 százalékra módosultak. Más is alátámasztja a különbséget. Spanyolország egy főre jutó külkereskedelmi forgalma 1965-ben 3970 dollár (ennek 24 százaléka az export), Japánnak 16 622 dollár (50 százaléka az export). Mindezek alapján igaz, hogy az adott szempontok szerint hasonlóan viselkedik a két ország, azt azonban mégsem állíthatjuk, hogy hasonlóak is.

Azt hiszem, ezzel mindent leírtam és értékeltem, ami az eredményekből kiolvasható. A legnagyobb hiba azonban az volna, ha a végső következtetések levonása nélkül itt lezárnám a dolgot.

Az eredeti kérdés úgy hangzott, hogy van-e erő az egységben, azaz a jelszó mögé valóban „egységesen” (gazdasági értelemben) sorakoznak-e fel az Európai Közösség (EK) országai. A vizsgálatokat tágabban végeztem, ezért az eredmények is így értelmezhetők igazán. Tudom, sokan gondolják ezek után, hogy felesleges mindez, hiszen a klasszikusan felhasznált GDP/FŐ rangsor alapján ezt előre megmondhatták volna. Szeretném azonban elemzésemmel ezen véleményeket is cáfolni.

Az elemzések eredményei alapján a vizsgált országokat leginkább egy barack éréséhez hasonlítanám. A hatvanas évek országait az éretlen barack jellemzi. Van már ugyan magkezdeménye, húsa, de ezek igen szorosan együtt vannak még. Megkülönböztethetők, de még kemény egységet alkotnak. Ez a gyümölcskezdemény, amely „tavasszal” megfelelő és elegendő tápanyagot kapott, lendületesen fejlődött, „őszre” (ez általában világgazdasági tendenciákra is igaz) érett gyümölcsé vált. A magját az Egyesült Államok, Japán és Németország alkotja, ami megfelel a várható hárompólusú világgazdaság központjainak. A maghoz mindig tapadnak gyümölcsrészek. Ez lenne egyrészt Franciaország, amely körülveszi és igyekszik nem egyedül hagyni Németországot, de hidat is képez a nagy, lassú országok felé. Másrészt ilyen lenne Belgium és Hollandia, illetve az EK-n kívüli Európából Norvégia és Svájc, amelyek a kis dinamikus országok felé képeznek hidat.⁴ A gyümölcs húsát egyrészt az erős, de lassú országok adnák (Anglia, Kanada, Ausztrália), másrészt a kicsi, de nyitott és rugalmasan alkalmazkodók (Dánia, Ausztria).

Ha meghámozzuk a gyümölcsöt, azon is marad némi gyümölcsrészesecske. Az elemzések alapján ez valószínűleg Olaszország és Finnország, amelyek azért teljes mértékben a húshoz tartoznak. A barack még nem teljesen érett, a héja is az egyik oldalon pirosabb, másutt még kicsit zöld. A reményteljes héj, ahol az ember bátrabban beleharap, Portugália és Írország (ez utóbbi egyedi adatok alapján). Tetszik a halványpiros Görögország és Spanyolország alkotta héj, de érdemes megnézni alaposan, mielőtt bárki beleharap, nehogy savanykás legyen még. A rózsaszín héjat senkinek sem ajánlom, Törökország és Jugoszlávia (Lengyelország és Magyarország) esetleg gyomorrontást okozhat, de ha elég nap éri, lehet, hogy megérik. Helyezzük e mellé a GDP/FŐ rangsort.⁵ (Lásd a táblát a következő oldalon.)

A sorban szaggatott vonallal megjelöltem a Világbank által használt „alacsony-középjövedelmű”, „magasabb-középjövedelmű” és „iparilag fejlett piacgazdaságok” kategóriákat elválasztó határvonalakat. A 60-as és 80-as évekbeli adatok szerinti csoportokat sorrendben, de egymástól elkülönítve ábrázoltam, ugyanis a GDP/FŐ bár egy skalár, mégis, a különböző időpontokra vonatkozó adatokat hiba lenne összemosni. Annak van értelme, hogy a termelékenységi színvonal oly mértékben megnőtt húsz év alatt, hogy az akkori értelemben vett fejlett piacgazdaságok termelékenysége körülbelül a mai „magasabb-közép” kategóriának felel meg, azt viszont durva hiba volna állítani, hogy például az Egyesült Államok 60-as évekbeli fejlettsége a mai Görögország és Spanyolország közé esik. Érdekes vonás, hogy míg Brazília és az Egyesült

⁴ Természetesen, mint minden hasonlat, ez is egy kicsit sántít, hiszen Európa egyediségét éppen az adja, hogy nincs — egyelőre — abszolút domináns hatalma.

⁵ Megjegyzem, hogy a dollárértékek hivatalos valutakurzusokat tükröznek. Ezért a kevésbé fejlett országok, köztük Magyarország, Lengyelország, Jugoszlávia ebben az összehasonlításban erősen lefelé torzítva szerepelnek.

Államok közt a 60-as években 14-szeres volt a különbség, a 80-as években ez csak 11-szeres, azaz nem fejezi ki az eltérések tendenciájában és sokoldalúságában végbement növekedést. Az élmezőnyben is történtek átrendeződések. Norvégia, Finnország, Japán erősen feljöttek, ugyanakkor Franciaország, a Német Szövetségi Köztársaság alsóbb fokra kerültek. A vizsgált tendenciák nem azonos képet mutatnak, bár tény, hogy az összkép hasonló. Nem képezhetők koncentrikus körök, nem állítható, hogy a fejlettség alapján ilyen és ilyen centrumországokhoz, ilyen és ilyen alacsonyabb fejlettségű országok kapcsolódnak. Már csak azért sem, mert mi az a fejlettség, miben megmutatkozó fejlettségről van szó? Mégsem tartom a fenti sort feleslegesnek, sem hibásnak. Azt szeretném csupán kiemelni, hogy a fejlettség ennél komplexebb, illetve azt, hogy a vizsgált országok egymáshoz viszonyított gazdasági helyzete ennél bonyolultabb viszony. (A klaszterek belső távolsága alapján — mivel azok nem voltak túl nagyok — valószínű volt, hogy a modell stabil. Ennek ellenére elvégeztem az elemzést 7, illetve 11 klaszterre is, és az országcsoportok lényegesen nem változtak. Azaz a modell valóban stabilnak tekinthető.)

*Az országok sorrendje az egy főre jutó GDP-érték szerint 1965-ben és 1985-ben
(dollár)*

Sorrend	Ország	1965.	1985.	Sorrend	Ország	1965.	1985.
		évben				évben	
1.	Brazília 60	245		26.	Argentína		2190
2.	Jugoszlávia 60	580		27.	Mexikó		2309
3.	Mexikó 60	488					
4.	Argentína 60	749		28.	Svájc 60	2369	
5.	Görögország	619		29.	Kanada 60	2690	
6.	Spanyolország 60 ..	744		30.	Svédország 60	2828	
7.	Irán 60	938		31.	Görögország		2929
8.	Japán 60	938		32.	Egyesült Államok 60	3584	
9.	Törökország		950	33.	Spanyolország		4285
10.	Olaszország 60	1224		34.	Írország		5206
11.	Ausztria 60	1312		35.	Olaszország		6297
12.	Brazília		1419	36.	Belgium		8021
				37.	Nagy-Britannia		8057
13.	Hollandia 60	1624		38.	Hollandia		8682
14.	Nagy-Britannia 60 ..	1748		39.	Ausztria		8742
15.	Finnország 60	1788		40.	Franciaország		9268
16.	Belgium 60	1795		41.	Német Szövetségi		
17.	Lengyelország		1908		Köztársaság		10241
18.	Jugoszlávia		1932	42.	Ausztrália		10316
19.	Norvégia 60	1916		43.	Finnország		11040
20.	Magyarország		1932	44.	Japán		11061
21.	Ausztrália 60	1991		45.	Dánia		11316
22.	Portugália		2010	46.	Svédország		11993
23.	Franciaország 60 ...	2022		47.	Kanada		13600
24.	Német Szövetségi			48.	Norvégia		14000
	Köztársaság 60 ...	2046		49.	Svájc		14359
25.	Dánia 60	2156		50.	Egyesült Államok ..		16530

Az elemzés itt véget ér. Az adatokból ennél többet nem tudunk „kiolvasni” a 92-es program indulásakor Európáról. A végeredményként kapott országcsoportokat nem egy változó alapján állítottam össze, nem is egy változó csoport (faktor) alapján, hanem az összes szempont, valamint az egyedi jellegzetességek figyelembevételével. Ez az oka, hogy ez a fajta rendszer egyik ábrán

sem jelenik meg közvetlenül. A tendenciák ugyan élnek, de a pontos képet korunk Európájáról rengeteg tényező módosította (például a német egyesülés). Valószínűleg érdemes volna az elemzést elvégezni a 90-es évek elejére és más szempontokat is figyelembe venni (a monetáris szférára vonatkozó mutatókat is bevonni), sőt körbejárni azt a problémakört, hogy gazdaságilag mennyire megalapozott Magyarország Európába törekvése.

TÁRGYSZÓ: Integráció. Gazdasági helyzet.

РЕЗЮМЕ

В своей статье автор занимается вопросом о том, в какой мере проблемы, способы их решения и единая позиция мирового хозяйства и его отдельных частей действительно можно считать едиными.

В первом разделе он производит группировку наблюдаемых стран на основании отборной переменной структуры, используя иерархический и неиерархический кластерный анализ. Во втором разделе анализирует полученные результаты с учетом исторической детерминации.

На основании своих исследований автор приходит к выводу, что исследуемые (главным образом европейские) страны далеко не являются единообразными. Статья оказывает содействие также и исследованию форм макроэкономического поведения.

SUMMARY

The starting point of the study is the question to what extent the problems, ways solution and uniform standpoint of the world economy and of its regions can be in effect considered as homogeneous.

In the first part of the study the author classifies the countries analysed on the basis of a selected structure of variables, through hierarchic and non-hierarchic cluster analysis.

In the second part the results are interpreted by taking into account historical facts.

Relying on these results the author comes to the conclusion that the countries analysed (mostly European ones) are far to be uniform. The study provides help also for the analysis of behavioural forms on macroeconomic level.

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

A NEMZETISÉGI ÉS A NEMZETI KISEBBSÉGI STATISZTIKA MÓDSZERTANA

DR. HORVÁTH RÓBERT

A nemzettudat és vele együtt a nemzetikisebbség-tudat a nagy francia forradalom terméke, s ebben az értelemben történetileg korábban nem létezett.

A feudalizmusban a hatalmat birtokoló nemességhez és az arisztokráciához való tartozás — ideértve a főpapságot is — tagjaik, valamint a befogadott egyedek számára biztosította az összes jogokat és kiváltságokat tekintet nélkül arra, hogy korábban milyen (idegen) nemzethez tartoztak, vagy milyen (hazai) területen élő kisebbség köréből származtak. Ugyanennek a társadalmi és jogrendnek megfelelően gyakorolhatták ezt a hatalmat jobbágyaik felett függetlenül attól, hogy azok az etnikai értelemben vett többséghez vagy netán egy ott élő kisebbséghez tartoztak. A világnak ez a rendje a beleszületettek számára „természetesnek” tűnt. Kétségtelen azonban az is, hogy a nemzeti azonosság tudata már a reneszánsztól kezdve felbukkant, *J. Huizinga* szerint elsősorban az idegenbe vetődött kicsiny, de azonos etnikai hovatartozású közösségekben, a külföldi egyetemeken tanuló diákokban és a huzamosabban külföldi gazdasági centrumokban működő kereskedők között. ([1], [2]) A politikatudomány teoretikusainak — többek között a magyar *Bibó Istvánnak* [3] — mélyebben szántó elemzései rámutattak arra, hogy a nemzeti azonosságtudat gyökerei még a reneszánsznál is messzebbre nyúlnak vissza, de elfogadta *Huizinga* tételét, miszerint a modern értelemben vett nemzeti identitás-tudat vagy ma már félreérthetőbb megjelöléssel a „nacionalizmus” a nagy francia forradalommal veszi kezdetét.

Ahhoz, hogy a megjelenésének kedvező és azt kiváltó körülmények kialakulhassanak, szükség volt a nagy központosított államok kifejlődésére, s ebben a folyamatban Európában kétségkívül Franciaország járt az élen. A nagy politikai, közigazgatási, katonai és gazdasági egység kialakítása — „természetes”, azaz katonailag könnyen védhető határokkal és egy nyelvben és etnikai hovatartozásában többé-kevésbé egységes népességgel — már a nagy francia forradalom előtt megkezdődött, és e folyamat előrehaladása volt az előfeltétele a modern értelemben vett első nagy „nemzeti államnak”, az első francia köztársaság megszületésének. A köztársasági államforma hangsúlyozása döntő volt abból a szempontból, hogy az „Isten kegyelméből” uralkodó dinasztiák helyett a „népfelség” elve érvényesül a népet megtestesítő „nemzet” alakjában.

A *nemzet* és a *nemzetiség* (*nation* és *nationalité*) fogalmak ebben az első nagy polgári forradalomban mint politikai és annak megfelelő jogi fogalmak fejlődtek ki, az állampolgárok közötti minden megkülönböztetés nélküli, teljes

egyenlőség követelményének megfogalmazásaként. Az, hogy valaki „francia nemzetiségű”, egyértelmű volt azzal, hogy teljes jogú francia állampolgár mint a „francia nemzethez” tartozó személy, tekintet nélkül arra, hogy az akkori Franciaország népességének elég jelentős része nem volt sem nyelvében, sem etnikailag „francia”. Erről a világviszonylatban élen járó francia történeti demográfia ma sem tud világos képet adni, mert ez a probléma számára egyszerűen nem létezik.¹ A francia nemzettudatban csak az számított (és számít ma is), hogy Franciaország népességének túlnyomó többsége azonosította magát a forradalom politikai törekvéseivel, és érte, ha kellett, mint az „egyenlőségen, szabadságon és testvériségen” alapuló, tehát mint az egy és oszthatatlan „francia nemzet” tagja vérét is ontotta, és ezzel „francia nemzetiségűvé” vált. Ezzel a „nemzetiség” és az „állampolgárság” (*nationalité* és *citoyenneté*) fogalmai ebben a politikai nemzetiségfogalomban teljesen összemosódtak, sőt azonosná váltak. A legközkeletűbb francia értelmező szótár [5] az előbbi úgy definiálja, hogy az „az egy nemzetet megkülönböztető jegyekkel egyenlő”, míg az utóbbit úgy, hogy az „az állam polgára, politikai jogai tekintetéből”.²

Ez a politikai nemzetiségfogalom, azaz az egységes és modern nemzetállamhoz való tartozást kifejező értelmezés terjedt el Európában előbb a forradalmi Franciaország háborúi, majd az örökébe lépő és törekvéseit megvalósító napóleoni korszak hódításai következtében a XIX. század első felében, főleg ez utóbbi ama kifejezett hatalmi politika meggondolásai által, hogy szövetséges „nemzetállamok” rendszerét alakítsa ki. Ezek látszólagos állami önállósága, szuverenitása mögött azonban sokszor a valóságban csak függőség és bábállamiság, és álszuverenitás és csatlósi viszony húzódott meg, és kérészetük a napóleoni korszak megszűnésével gyors átalakulásukhoz is vezetett az 1815. évi bécsi kongresszus után.

A politikai nemzetiségfogalom azonban nem csak túlélte mindezt, hanem hatalmas ideológiai felhajtóerőre tett szert a XIX. század ezen évtizedeiben az európai romantizmus goethei értelemben vett „világirodalmi” áramlata révén. Ez az áramlat az új államalakulatok képződését éppen a „nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom, a nemzeti folklór és a nemzeti hagyományok” felkarolásával és művelésével segítette elő, azaz a „nemzetállam” mint ideáltípus kialakítását szorgalmazta. Ezt az eleinte irodalmi jellegű áramlatot csakhamar magáévá tette a „születő nemzetek” történettudománya, földrajzi és államleírása, azaz statisztikája — így lett a német leíró statisztika több államot összehasonlító irányából, a *Staatkunde* helyett egy államot, a hazát leíró *Heimatkunde* —, mely leírta a „nemzeti” terület népességének múltját és jelenét, etnikai, kulturális, sőt közgazdasági jellegzetességeit. Ezáltal nemcsak a közgazdaság-tudomány „nemzeti” iskolájának a kialakulását, hanem az etnográfia mint önálló tudomány megszületését is elősegítette. [6]

A statisztikai tudománytörténetben ismert tény, hogy a német típusú leíró statisztikai irány, amíg kevés számszerű adat állott rendelkezésére, vagy egy teljes államterületre vonatkozóan egyáltalán nem rendelkezett ilyenekkel, a népesség leírását ún. „etnográfiai módszerrel”, azaz a kvalitatív ismérveken át megragadható jellegzetességekkel írta le. E téren csak az egész államterület népességét számszerűen is megragadni képes állami vagy hivatalos statisztikai szolgálatok kifejlődése, azaz *Quetelet* munkássága nyomán a modern statisztikai tudomány megszületése és annak leghatásosabb intézményei, az államigazgatás

¹ A [4] fel sem veti ezt a problémát.

² Lásd [5]-ben a „citoyen” (68. old.) és a „nationalité” (253. old.) címszót.

elkülönült ágaként kifejlődő statisztikai hivatalok hozták meg a döntő fordulatot. Ezek első megjelenése szintén a nagy francia forradalom vívmánya volt. Európai elterjesztésük a napóleoni korszak csatlósállamaiban nagy lendületet vett, de kellő tudományos elmélet és módszertan hiányában nem tölthették be valódi rendeltetésüket, erre csak a XIX. század harmincas éveivel beköszöntő Quetelet-i tudományos forradalommal kerülhetett sor. Ezen statisztikai tudományos bázison vált lehetővé a „nemzeti népesség”, majd később egy „nemzeti kisebbség” politikatudományi és szorosabban vett jogtudományi kérdéseinek a kidolgozása, akár a nemzeti, akár a nemzetközi tudomány szintjén. Ám ehhez a statisztikai tudománynak is meg kellett küzdenie e probléma megragadásával és részleteinek kidolgozásával. E szorosabban vett statisztikatörténeti folyamat megértéséhez az eddig vázolt és látszólag mélyebb gyökerek ismerete és felidézése nélkülözhetetlen, s egyben elkerülhetetlen tudománytörténeti előzmény.

A modern statisztikai tudomány kialakulása *Quetelet* működésének hatására méltán nevezhető valódi tudományos forradalomnak abban az értelemben, ahogy ezt *Th. S. Kuhn* definiálta. [7] Nem kevesebbről volt itt szó, mint arról, hogy a korai leíró statisztikai tudomány által minőségi — „etnográfiai” — ismérvekkel leírt népességi viszonyok helyébe a pontosabb és sokoldalúbb mennyiségi ismérvek kombinációinak hatalmas területe nyílt meg. Míg a statisztikai tudomány másik és fejlettebb, már számszerű ismérvekkel dolgozó ága, a politikai aritmetika is csak viszonylag kis létszámú sokaságok megragadására volt képes, a modern statisztikai tudomány a nagy számok törvényére támaszkodva és a hivatalos statisztikai apparátus szakemberei segítségével a nagy állami egységeket jelentő nemzetállamok népességének teljes körű megragadására is képessé vált.

A nagy számok törvénye mint tudományos alap a nagy számosságú statisztikai sokaságok, elsősorban „népességek” számszerű ismérvein keresztül tudta megragadni a legfontosabb minőségeket azzal az alapfeltételezéssel, hogy a szóban forgó sokaság elég nagy, homogén, azaz egynemű, valamint hogy minden egysége ismert és megszámlálható, minek következtében az elkövetett hibák súlya csökken, a megbízhatóság foka pedig növekszik. [8] A francia forradalmi ideológia szerint a legfontosabb politikai kritérium a francia nemzethez, illetve annak államához való tartozás, vagyis a „politikai nemzetiség” (a *nationalité politique*). E mögött az álláspont mögött az a soha ki nem mondott feltételezés húzódott meg, hogy az állampolgárok nagy többsége etnikailag is homogén, „francia”, és amennyiben a valóságban léteznek is e téren különbségek, ezek a „nemzet” további fejlődése folyamán, elsősorban az egalitárius és liberális kapitalista társadalom kiteljesedése kapcsán el fognak tűnni. Ebben szerepet játszhat nemcsak a spontán asszimiláció a jól felfogott önérdektől, szélső esetben egyenesen a karrierizmustól motiválva, hanem olyan gazdasági és társadalmi adottságok és fejlődési tényezők kényszerítő ereje is, amelyek elől nehéz kitérni.

Igen jelentős, de legkevésbé szembeötlő tényező ebből a szempontból az egységes nemzeti kultúra jelenben érvényesülő érték- és intézményrendszere, amit a franciák előszeretettel neveznek a „civilizáció” adott fokának vagy állapotának. Ennek kifejlesztésében a döntő tényező az egységes állami oktatási rendszer, melynek — nem bevallott — fő célja minden más rivális civilizáció felszámolása, kiküszöbölése. Statisztikailag megfogalmazva, a nemzetiségre nézve ez az álláspont a „nemzetiségnek” csak egy és egyedüli

kritériumát ismeri tehát el, az állam kötelékébe való tartozás, más szóval a „nemzetiség” nem lehet alternatív kritérium, „statisztikai változó”.

Ez a felfogás kedvezett az európai történeti fejlődés során mindazoknak a népeknek, amelyek azonos etnikai származásuk és anyanyelvük s többé-kevésbé azonos hagyományaik és civilizációjuk ellenére különböző államalakulatokban éltek még a XIX. század derekán. Legfőbb politikai célul ez időben tehát a „nemzeti egység” megvalósítását tűzték ki ezzel egyidejűleg vagy ezt követően, mint például a németek és az olaszok. Részben eltérő jelleggel, de hasonló motivációval ment végbe az ottomán birodalomból kiválni törekvő népek felszabadulása önálló „nemzeti államok” kialakítása formájában a Balkán-félszigeten.

Ezeknek az időszerű és döntő politikai változásoknak a hatása elől a kialakult modern statisztikai tudomány sem tudott kitérni, és már Quetelet életében napirendre került a probléma az általa létrehívott nemzetközi statisztikai kongresszusok keretében. A döntő lépést a IV., londoni kongresszus tette meg 1860-ban, ahol felmerült annak a szükségessége, hogy megkülönböztetendő a „politikai nemzetiség”-től vagy „állampolgárság”-tól, mint a nemzetiség kritériumától a valóságos vagy etnikai értelemben vett nemzetiség fogalma, amelynek egy szóban forgó nép, illetve népesség által *beszélt nyelv* (*langue parlée*) a legfontosabb statisztikai ismérve mint statisztikai változó. E kérdésben a londoni kongresszuson megjelent és az egyes államokat képviselő hivatalos statisztikai delegációk tagjai között heves viták zajlottak le. A történetileg kialakult francia álláspontot az egyik legnagyobb tekintélyű francia statisztikus, *Legoyt* hevesen védelmezte, és kielégítőnek tartotta statisztikai módszertani, közelebbről népszámlálási gyakorlatnak megfelelő megoldásként. Érvelése hatására a hivatalos delegátusok többsége ezt az álláspontot megszavazta, és az egyes államok statisztikai hivatalai számára az akkori „statisztikai lelkesedés korának” megfelelő illuzionizmussal kötelező (!) módszertani előírásnak nyilvánította azzal, hogy mellette a „nemzeti nyelv” ismérve is használható kiegészítő jelleggel mint „nem kötelező” (*non-indispensable*) statisztikai ismérv.³

Ez utóbbi mellett elsősorban a német delegáció egyik nagy tekintélyű statisztikusa, *R. Boeckh* kardoskodott, hangsúlyozva, hogy a „beszélt nyelv” mind egy többségi, mind egy kisebbségi népességre nézve nagyon különböző lehet.⁴ Ez a felfogás tehát kerülte a „nemzeti nyelv” megjelölést is, ami mögött, ki nem mondottan, az a felfogás húzódott meg, hogy ez utóbbi az államalkotó nemzet nyelve, s mint ilyen a francia felfogáshoz áll közelebb, míg a „beszélt nyelv” induktív ismérv. Statisztikai felvétele egy népszámlálás útján éppen a nagy számok törvénye alapján fogja majd eldönteni, hogy melyik nyelvet kell többségi, azaz nemzeti és melyiket kisebbségi, azaz nemzetiségi nyelvnek tekinteni, azt sem zárva ki, hogy ezek az utóbbi „beszélt nyelvek” (*Umgangssprache*) regionálisan, bizonyos területeken többségi is lehetnek.

Ez a német álláspont a népszámlálási módszertan és a követendő gyakorlat szempontjából kétségtelenül jobban megfelelt a közép- és kelet-európai fejlődés nemzeti egységre vagy nemzeti felszabadulásra és önállósodásra törekvő államai, illetve etnikumai felfogásának, mint a francia. Annál is inkább megfelelt, mert ugyancsak burkoltan, de erre az etnicitásra, a közös eredetre, az ennek megfelelő hagyományokra és kulturális örökségre is utalt. Ugyanakkor azonban veszedelmes szimplifikációt is tartalmazott, nevezetesen mintha e beszélt

³ Lásd [9] 136. és köv. old.: *The Era of Enthousiasm*, továbbá 172. és köv. old.: *Statistical Congresses*.

⁴ E kérdés kitűnő összefoglalását lásd *A. Ficker* [10] és *R. Boeckh* [11] művében.

nyelv valamiféle „objektív” ismérv lenne, melynek különbözősége csak a térben, a népesség jelen állapotában, még pontosabban csak a népszámlálás felvételi idejében, azaz a statisztikailag kritikus időpontnak nevezett „megállított” időben állana fenn, és az nem változhatna az egyik népszámlálás idejétől a másikig ugyanarra a statisztikai felvételi egységre, a népesség megszámlált tagjára vonatkozóan. Másszóval e kor statisztikusai közül senkinek sem fordult meg a fejében az a gondolat, hogy egy nemzethez vagy annak nemzeti kisebbségéhez való tartozást a szubjektív érzelem vagy identitástudat sokkal döntőbben meghatározhatja, mint a beszélt nyelv látszólag egyértelmű és kényszerű logikája, valamint hogy mindkettőnek módszertanilag egyértelmű meghatározása számos további és nehezen értelmezhető kérdést vet fel, és pedig nemcsak statisztikai, de politikatudományi szempontból is.

Nem tekinthető véletlennek, hogy ezt a problémát szinte a legkorábban a soknemzetiségű Habsburg-birodalomban felnőtt *Eötvös József* ismerte fel, akit méltán tekinthetünk a XIX. század közepi Közép-Európa egyik legkiválóbb politikai filozófusának, valamint az sem, hogy az osztrák politikatudomány legkiválóbb egyetemi képviselője, *Gumplowicz* professzor egy-két évtizeddel később ugyanennek az alapvető álláspontnak az elméleti megalapozására tett kísérletet nemcsak politikatudományi, hanem statisztikai módszertani téren is. Mindkettőjük konklúzióinak negatív kicsengése, az ugyanis, hogy a nemzetiség fogalmának tudományosan elfogadható definiálása, valamint bármely ilyen definíciónak gyakorlatba való átültetése és a politikai döntések megalapozására való felhasználása egyelőre megoldatlan, semmi esetre sem segítette elő e kérdés statisztikai megoldását. ([12], [13], [14]). A statisztikai tudomány és gyakorlat képviselői így végül is arra kényszerültek, hogy jobb híján maguk alakítsanak ki valamely elfogadható megoldást. E téren a magyar statisztika képviselői sajátos kezdeményezéseikkel különös figyelemre tarthatnak számot.

A nemzetiségi statisztika hazai kezdetei

A magyar statisztika érdeklődése a nemzetiségi probléma feltárása iránt mélyen a magyar történelemben gyökerezett, hiszen a történelmi Magyarország a nagy francia forradalom előestéjén élte át az utolsó nagy germanizálási kísérletet, mely *II. József* uralkodásához fűződött. E felvilágosult abszolút uralkodó „nemzetállam” koncepciója lényegében azonos volt a francia polgári forradaloméval, amit az is mutat, hogy az általa elrendelt első magyarországi népszámlálás, 1784–85-ben, óvakodott az állampolgárok között bármiféle nemzetiségi megkülönböztetést tenni.⁵ Ezért, a magyar nemesség ellenállására tekintettel, a népszámlálásnak katonai jelleget kellett adni. [15] A felvilágosodás, a francia forradalom, Napóleon „nemzeti” államok kialakítását szorgalmazó politikája, a romantika, a modern társadalomtudományok kialakulása hatalmas felhajtóerőt adtak a Habsburg-birodalomban a régebbi és újonnan kialakuló nemzeti mozgalmaknak, melyeket a birodalmi politika egymás ellen igyekezett kijátszani a „divide et impera!” elv alapján. A magyar statisztikai tudomány képviselői ezért kezdettől fogva törekedtek a történelmi Magyarország nemzetiségi megoszlásának bemutatására. A *II. József*-féle népszámlálást először feldolgozó *Schwartner* még csak az említett etnográfiai módszerrel tette ezt a XVIII. és a XIX. század fordulóján [16], de az 1840-es években

⁵ Az egyetlen kivételt ebből a szempontból a zsidó népesség jelentette, de ezt sem nemzetiségi politikai, hanem államigazgatási és főleg katonai szempontok indokolták.

Fényes már az egyházi anyakönyvek és a „beszélt nyelv” összevetésével számszerű adatokat közölt a magyarországi nemzetiségekről. Fényes az osztrák hivatalos statisztika idevágó adatai hiányában az ország településeit az 1842—1843-as állapotoknak megfelelően aszerint csoportosította, hogy melyek egynyelvűek, illetve többnyelvűek. Ez utóbbiakat tovább csoportosítva két- vagy többnyelvűekre, bennük a többségi nyelv elhatárolásával és a kisebbségi arány megközelítésével alapos számszerű becslést tudott kidolgozni a nemzetiségi megoszlásra az egész ország tekintetében. ([17], [18], [19]) Szinte vele egyidőben, 1845-ben az osztrák *Hauffler* a Habsburg-birodalom hivatalos statisztikai adatai alapján megkísérelte annak nyelvi megoszlását területileg is, térkép formájában feldolgozni, számos leíró statisztikus és egyéb, magánjellegű forrás adatainak a segítségül hívásával. [20]

A magyar szabadságharc bukása után bevezetett önkényuralom alatt két népszámlálást hajtottak végre, melyek mindegyike kiterjedt a történelmi Magyarország területére is. Ezek közül már az első kísérletet tett a „beszélt nyelv” ismerve alapján a nemzetiségi viszonyok megállapítására. A gyenge lábakon álló módszertani előkészítés és főleg a germanizáció egy utolsó elkésett kísérletét erőltető, célzatos végrehajtás azonban nemcsak Magyarországon, hanem a birodalom más területein is tiltakozó hullámot váltott ki. Ennek hatására a következő, 1857-es népszámlálásból kihagyták a nemzetiségi megoszlás ily módon való felmérését. E hiányt azonban sikeresen pótolta a kiváló osztrák statisztikus, *Czoernig* ugyanazon évben közzétett monográfiája a birodalom etnográfiai viszonyairól, melynek szakszerűsége és objektivitása mintaszerű volt. [21] E mű jelentős hatással volt az osztrák statisztikai tudomány és gyakorlat művelőire, elsősorban *Feil*, *Strefler*, *Hauer* és különösen *Ficker* munkásságára. E tudós statisztikusok kísérelték meg azokat az alapvető kérdéseket tisztázni, amelyek mind elvileg, mind módszertanilag nélkülözhetetlenek bizonyultak a valós nemzetiségi statisztika kialakítása szempontjából. *Ficker* közülük azzal tűnt ki, hogy a legrészletesebb vizsgálat alá vette a egyes nyelvű területek és az ún. „nyelvszigetek” felmérésének összefüggéseit. Kutatásainak jelentős része volt abban, hogy az 1870-es ausztriai birodalmi és az 1869 végi magyarországi népszámlálásból egyként kihagyták a nemzetiségi viszonyok nyelvi alapon történő megállapítását. [22]

Magyarország, mely az 1867-es kiegyezéssel egyenjogú tagjává lett a kialakuló Osztrák—Magyar Monarchiának, vallás- és közoktatásügyi minisztere, *Eötvös József* hatására már 1868-ban közzétette a korszak európai viszonylatban is leghaladóbb szellemű nemzetiségi törvényét, mely a hazai nemzetiségeknek messzemenő kulturális — ha nem is politikai — autonómiát biztosított. Ennek végrehajtása megkövetelte közoktatásügyi szempontból a nemzeti kisebbségek iskolaköteles gyermekállományának ismeretét, és így az akkori magyar hivatalos statisztikai szolgálat vezetője, *Keleti Károly* kénytelen volt a népszámlálást követően ezt a kérdést napirendre tűzni és a beszélt nyelv mint „legmegbízhatóbb statisztikai ismérv” alapján 1874-ben egy erre vonatkozó becslésszerű számítását közreadni. ([24] 9. és köv. old.)

Ez a számítás több szempontból is figyelemre méltó volt a statisztikai módszertan számára. *Keleti* ugyanis ki kívánta küszöbölni a német birodalmi statisztikusok körében sok vitát kiváltott problémákat, miszerint a még nem iskolaköteles korú gyermekek beszélt nyelvét a szülőkével azonosították, s ez utóbbiakra nézve pedig csak egynyelvűséget ismertek el. Ezért becslése alapjául csak a 6—15 év közötti iskolaköteles gyermekeket tette meg bázisnépes-

ségnek. Az itt megállapított nyelvi arányokat vetítette ki azután az össznépeségre, hogy a nemzetiségi megoszlást a nyelvi kritérium alapján megbecsülje. E becslés megbízhatóságának ellenőrzése céljából — további módszertani újítként — a kapott országos eredményeket egybevetette a népszámlálás vallási megoszlást mutató eredményeivel. A magyarországi vallási megoszlás ugyanis a történeti fejlődés sajátosságaiból kifolyóan nagyban-egészben fedte a nyelvi, illetőleg nemzetiségi megoszlást. [25] Ezt követően a magyarországi nemzetiségi viszonyokban annyiban következett be döntő változás, hogy 1875-ben Horvátországnak mint nagy történelmi múltú társországnak biztosították közjogilag a politikai autonómiát is, amit megkönnyített az, hogy a horvát etnikum földrajzilag jól elhatárolt, nyelvileg és vallásilag pedig szinte teljesen homogén volt. A többi magyarországi nemzeti kisebbség kulturális autonómiája kérdésében csakhamar Kulturkampf-ként álcázott politikai harc bontakozott ki: egyes vezető magyar politikai körök „birodalmi” ábrándokat kergettek, és a nemzetiségi törvény végrehajtásánál megszorító értelmezésre és gyakorlatra törekedtek. Ez burkoltan ugyan, de asszimilációs politikával volt egyenértékű. A nemzetiségek képviselői pedig — csekély tiszteletreméltó kivétellel — nem az együttélésre és együttműködésre, hanem a szeparatizmus kimunkálására kezdtek törekedni. [26]

A magyar hivatalos statisztika a helyzet tisztázása érdekében az 1880-as népszámlálás alkalmából bevezette a nemzetiségi statisztikát az anyanyelvi kritérium alapján. A magyar hivatalos statisztikai szolgálat Keleti vezetésével a legnagyobb tárgyilagosságra törekedett e kérdés felmérésében, s különböző korrektívumokat dolgozott ki, megkérdezve az „egy vagy több más beszélt nyelv” használatát vagy kiküszöbölve az iskolaköteles kort még el nem ért gyermekek figyelembevételének zavaró arányát. Egyedül a jiddis nyelv el nem ismerése volt talán csak kifogásolható, ami egytizedesnyi értéket sem elérő töredékkal növelte a magyar és a német nyelvűek arányát. A magyar anyanyelvűeknek e népszámlálás eredményei szerint mutatkozó 46,7 százalékos aránya a magyarság körében heves bírálatokat váltott ki. [26] Legalább ilyen mértékben elégedetlenek voltak a nemzetiségek is a végeredménnyel annak ellenére, hogy a kettős monarchia osztrák felében az uralkodó nemzet aránya jóval alatta maradt a magyarországinak, inkább az egyharmadot, mint a felet közelítő hányadával. Az első világháború előtti Magyarországon a lassú — főleg a német és a zsidó értelmiségi rétegekből táplálkozó — asszimiláció folytán a magyar nemzetiségűek aránya az 50 százalék fölé emelkedett ugyan, de a francia felfogású nemzetfogalomtól még mindig olyan távol esett, hogy a „birodalmi” ábrándok tárgyi alapja ezzel szétfoslott.

Nemzetiségfogalom a két világháború között

Az első világháború következményeként a két világháború között a nemzetiségi statisztika terén új helyzet alakult ki. A többnyire egységes etnikumú és a nyugat-európai tradíciókhoz közelebb eső államokban a hagyományos francia koncepció volt az uralkodó; Franciaországon kívül ez érvényesült Nagy-Britanniában és Írországbán, Hollandiában, Dániában, a dél-európai országok közül Spanyolországban, Portugáliában, Olaszországban.

A német eredetű koncepció és annak osztrák—magyar továbbfejlesztése Németországon, Ausztrián és a megkisebbedett Magyarországon kívül Svájcban, Belgiumban és Finnországban, valamint Görögországban és Törökország-

ban volt használatos. Követésre talált továbbá egyes olyan újonnan alakult országokban, mint Lengyelország és Csehszlovákia, melyek ehhez a koncepcióhoz nemcsak földrajzilag, hanem részben a közös múlt hagyományain keresztül is közel álltak. Az osztrák—magyar kettős monarchia szétdarabolása és az ún. utódállamok kialakítása azonban súlyos konfliktusok forrása lett azért, hogy a népek önrendelkezési jogának meghirdetett wilsoni elvét nem érvényesítették, az utódállamok határait pedig nem etnikai, hanem stratégiai és gazdasági szempontok alapján vonták meg. Noha a békeszerződések papíron garantálták a nemzeti kisebbségek jogait, sőt elvben még a határrevíziók lehetőségét sem zárták ki, ezek végrehajtásának jogi és intézményi garanciáit nem szabályozták, és ezzel sem a győztes nagyhatalmak, sem az újonnan létrehozott nemzetek feletti „sui generis” államszövetség, a Genfben székelő Nemzetek Szövetsége (Népszövetség) nem volt hajlandó foglalkozni, hogy megakadályozza a soknemzetiségű utódállamokban a francia koncepció felülkerekedését. Különös módon azonban ennek az egységes nemzetállami, a mindenáron való asszimilációt szorgalmazó koncepciónak érvényesítéséhez a nemzetiségi statisztika két háború közötti legfejlettebb módszereit is alkalmazták, hogy a nemzetiségi viszonyokról nyert legpontosabb statisztikai ismeretek birtokában a nemzetiségek jogfosztását minél hathatósabban lehessen végrehajtani.

Egyes magas kultúrfokon álló északi államokban — mint Svédország és Norvégia — ugyanis már korán kialakult az a statisztikai koncepció és gyakorlat — a leghaladóbb politikatudományi felfogást követve —, hogy a „nemzetiség” végső fokon szubjektív érzület, amelyet az egyének szabadon kinyilvánított nyilatkozata dönt el. Mind ezt, mind kiegészítő kritériumként az anyanyelvet vagy a beszélt nyelvet is fel kell tehát használni a nemzetiségi megoszlás reális felmérése érdekében. E magasfokú liberalizmus megengedi azt, hogy valaki olyan nemzetiségűnek vallja magát, melynek nyelvét nem beszéli és megfordítva, olyan anyanyelvet is vallhat, melytől nemzetisége különbözik. Az esetek többségében azonban a két ismérv többnyire fedi egymást, és erősíti a statisztikai felmérés megbízhatóságát (legalábbis a polgári szabadság érvényesülése és politikailag nyugodt viszonyok közepette). Ezt a megoldást az első világháború után az újonnan alakult kis balti államok (Litvánia, Észtország és Lettország) követték. Az utódállamok közül Románia és Jugoszlávia a fent említettel ellentétes célzattal vezette be, s valami hasonlóra került sor két nagyhatalom esetében is, nevezetesen a Szovjetunióban és a német Harmadik Birodalomban.

A Szovjetunióban megalakulásától kezdve a soknemzetiségű cári állam nemzetiségi problémáinak megoldására az eloroszosítás eszközéül egy belső „internacionalista” ideológia szolgált, s ennek következtében a Lenin által meghirdetett „nemzetiségi politika” is csak papíron maradt, és a kettős ismérv alkalmazása ellenére sem tudta megakadályozni számos nemzetiség teljes eltűnését és a megmaradók népességének drasztikus csökkenését. A német Harmadik Birodalomban a kettős nemzetiségi és nyelvi kritériumokra való áttérést kezdetben a „fajelmélet” hivatalos állásponttá tétele motiválta, de csakhamar a külföldön, főleg a szomszédos államokban élő német kisebbségekre kiterjedő népességi expanzió eszközeként is felhasználták. Az így beindított „disszimilációs” folyamaton alapuló revansista és expanzionista külpolitika e német kisebbségek „védelmét” használta fel beavatkozási ürügyül, többek között Magyarországon is, elfogadtatva vele az 1941-es népszámlálás alkalmával a kettős nemzetiségi kritérium bevezetését. Az erőteljes politikai agitáció elle-

nére a mintegy félmillió magyarországi német kisebbség kétharmada magyar nemzetiségűnek vallotta magát, köztük olyanok is akadván, akik anyanyelv-ként is a magyart adták meg. [27] (Ezek egy része sem kerülhette el a második világháború utáni deportálást, és mindez a Szövetséges Ellenőrző Bizottság segédletével, az érvényes magyar statisztikai törvény statisztikai titoktartásra vonatkozó szabályainak nyilvánvaló megsértésével és a közreműködést megtagadó statisztikai hivatali tisztviselők eltávolításával és bebörtönzésével járt együtt.)

Ezzel elérkeztünk a második világháború utáni helyzet kialakulásában a nemzetiségi kérdés és nemzetiségi statisztika szerepének felvetéséhez. Ez azonban önmagában is külön elemzést igényel, így csupán néhány zárómegjegyzésre szorítkozunk.

A mai helyzet kialakulása

A második világháborút lezáró békekötések az utódállamokat tekintve nagyban-egészben visszaállították az első világháború utáni állapotokat, vagyis nem fogadták el az 1938–1940-ben lezajlott területi revíziókat, melyeket a háború vesztesei a későbbi győztesek hozzájárulásával hajtottak végre, s ezzel továbbra sem kerültek napirendre a történelmileg elkerülhetetlennek bizonyult revíziók és a népek önrendelkezési jogának érvényesítése. Minthogy a szerződésekben ugyancsak és ismételten elmulasztották a kisebbségi jogok garantálását és az azok érvényesítéséhez szükséges intézmények létrehozását, az ezekkel szemben alkalmazott retorziók, deportálások, jogfosztások — helyenként „népirtás” jelleggel — nem voltak elkerülhetők. Ezzel olyan újabb konfliktusok magvát vetették el, melyeket Keynes már 1920-ban egy újabb világháború előidézésére alkalmas politikai tényezőknak tartott [28], s ez a fordulat könyörtelenül be is következett. Hogy Közép- és Kelet-Európában ezek az ellentétek csak jelenleg kerültek felszínre mint az összeurópai béke veszélyeztetői, az részben annak tulajdonítható, hogy a Szovjetunió érdekszférájába utalt államok a lenini „nemzetiségi politika” hivatalos jelszavának leple alatt francia jellegű nemzetállami politikát folytattak a nemzeti kisebbségek kíméletlen elnyomásával. E kérdéseket azonban az érintettek a „szocialista tábor egysége” jegyében, valójában a velük szemben gyakorolt szovjet „divide et impera” politika folytán nem tudtak kielégítő módon rendezni. A szovjet hegemonia megszűnésével a megoldatlan problémák napvilágra kerültek, melyek elől az érdekelt államok az „egységes nemzetállam”-konceptió „ad absurdum” vitelével, illetve egy föderáción belül egy „nemzetállam” hegemoniájának érvényesítésével próbálnak kitérni. Ez a politika igen veszélyes. Már a második világháború előestéjén bebizonyította a magyar politikai és statisztikai tudomány ([29], [30], [31]), hogy a 4 millió, kisebbségi jogoktól megfosztott és idegen államalakulatokban élő magyarság mint legnagyobb létszámú európai kisebbség sorsának kielégítő rendezése nélkül nincs nyugalom Európában.⁶ Ehhez az objektív veszélyhelyzethez járult az a másik tény, hogy a két háború közötti Nemzetek Szövetsége helyébe lépő Egyesült Nemzetek Szervezete ugyancsak teljesen alkalmatlannak bizonyult e problémák megoldására, és nem tudta megakadályozni, hogy tagállamaiban e jogokat lábbal tiporják, sőt egyes, a gyarmati uralom alól felszabadult országokban a „népirtás” állandósuljon. Napjainkban e szervezet korlátozott hatóerejét kell lát-

⁶ A kérdés újabb összefoglalását lásd [32] 275. és köv. old., valamint 345. és köv. old.

nunk abban, hogy a szovjet hegemonia megszűnésével Közép- és Kelet-Európában kialakult helyzet veszélyeit az ENSZ csupán helyyel-közzel képes enyhíteni, az európai hatalmak egyesülése pedig még nem tart ott, hogy nemzetek feletti jogosítványokkal és hatalommal rendelkezzen.

A nemzetiségi kérdés elmérgesedése napjainkban már-már a terület statisztikai tudományának és gyakorlatának visszaesésével fenyeget: most már nem a jól megtervezett statisztikai felmérések kisebbségellenes felhasználása az egyetlen veszély, hanem a statisztikai adatok durva meghamisítása, uszító propagandára való felhasználása is, mellyel szemben a nemzetközi statisztikai tudományos akadémia: a hivatalos statisztikusokat is egyesítő Nemzetközi Statisztikai Intézet által elfogadott etikai kódex aligha nyújthat védelmet, hiszen ez az intézmény hangsúlyozottan politikamentes.

Éppen ezért a nemzetiségek statisztikai felmérésére irányuló vagy azzal összefüggő valamennyi statisztikai tevékenységnek előbb-utóbb ugyanolyan nemzetközi garanciákat kell biztosítani, mint amilyenek az alapvető emberi jogokkal kapcsolatban vannak kialakulóban, miután a nemzetiségi jog ez utóbbiak lényeges alkotóeleme.

IRODALOM

- [1] *Huizinga, J.*: Der Herbst des Mittelalters. München. 1928. A középkor alkonya. (Ford.: Szerb Antal). Magyar Helikon—Európa. Budapest. 1976. 327 old.
- [2] *Huizinga, J.*: Patriotizmus, nacionalizmus. (Ford.: Szentkúty Pál.) Danubia. Budapest. 1941. 76 old.)
- [3] *Bibó István*: A kelet-európai kis államok nyomorúsága. Válogatott tanulmányok, 1945—1949. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1986. 185—265. old.
- [4] *Histoire de la population française.* (Szerk.: J. Dupâquier.) 2. köt.: De la Renaissance à 1789; 3. köt.: De 1789 à 1914. PUF. Paris. 1988.
- [5] *Larousse de Poche.* Hachette. Paris. 1954. 501 old.
- [6] *Horváth, R.*: L'Éthnographie et la statistique naissantes en Hongrie. Table-Ronde Internationale: L'Anthropologie et l'État pluri-culturel. (Kézirat)
- [7] *Kuhn, Th. S.*: A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat. Budapest. 1984. 321 old.
- [8] *Horváth, R.*: Epistémologie et méthodologie de la statistique en relation avec la sociologie. *Journal de la Société de Statistique de Paris.* 1989. évi 4. sz. 200—218. old.
- [9] *Westergaard, H.*: Contributions to the History of Statistics. King. London. 1932. 380 old.
- [10] *Ficker, A.*: Erster Bericht des Special-Comité's zur Revision der Volkszählungs-Vorschrift. Wien. 1868. 31 old.
- [11] *Boeckh, R.*: Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität. *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft.* 1866.
- [12] *Eötvös József*: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. Bécs. 1851. 471 old.
- [13] *Eötvös József*: A nemzetiségi kérdés. Pest. 1865. 158 old.
- [14] *Gumpłowicz, L.*: Die Rechte der Nationalitäten in Österreich—Ungarn. Innsbruck. 1879.
- [15] *Horváth Róbert*: A II. József korában végrehajtott magyarországi népszámlálás. *Statisztikai Szemle.* 1986. évi 6. sz. 624—639. old.
- [16] *Schwartner, M.*: Statistik des Königreichs Ungern. Trattner. Pest. 1798.
- [17] *Fényes Elek*: Magyarország statisztikája. I—III. köt. Trattner—Károlyi. Pest. 1842—1843.
- [18] *Kovács, A.*: Activité statistique d'Alexis Fényes. *Journal de la Société Hongroise de Statistique.* 1924. évi 1—2. sz. 57—69. old.
- [19] *Horváth Róbert*: Fényes Elek a haladó magyar statisztikus és reformer (1808—1876). Acta Universitatis Szegediensis. Juridica et Politica. Tom. III. Fasc. 6. Szeged. 1957. 27 old.
- [20] *Hauffler*: Sprachenkarte der Österreichischen Monarchie. Wien. 1845.
- [21] *Czoernig, K.*: Ethnographie der Österreichischen Monarchie. Wien. 1875. 675 old.
- [22] *Ficker, A.*: Die Völkerstämme der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Ihre Gebiete, Gränzen und Inseln. Hof und Stadtsdruck. Wien. 1869. 98 old.
- [23] *Ficker, A.*: Gutachten über die Konstatierung der Nationalitäts- und Sprach-Verhältnisse einer Bevölkerung. Statistische Central-Commission. Wien. 1874. 24 old.
- [24] *Keleti, Ch.*: Qu'est-ce que la nationalité? Congrès International de Statistique. Athenaeum. Budapest. 1874. 12 old.
- [25] *Keleti Károly*: A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1882. 52 old.
- [26] *Fejtő, F.*: Requiem pour un empire défunt — Histoire de la destruction de l'Autriche—Hongrie. Paris. 1988.
- [27] *Langue maternelle et nationalité d'après le recensement de 1941.* *Journal de la Société Hongroise de Statistique.* 1942. évi 1—2. sz. 97—108. old.
- [28] *Keynes, J. M.*: The economic consequences of the peace. MacMillan. London. 1920. 279 old.
- [29] *Csekey, I.*: Nationalism — A Report by the Study Group Members of the Royal Institute of International Affairs. Oxford—London—New York—Toronto. 1939.
- [30] *Elekes, D.*: Probleme der Nationalitäten-Statistik. *Journal de la Société Hongroise de Statistique.* 1940. évi 4. sz. 302—318. old.
- [31] *Flachbart, E.*: Histoire des minorités nationales en Hongrie. Hachette. Paris. 1944. 187 old.
- [32] *Glatz Ferenc*: Történetírás a korszakváltásban. Gondolat. Budapest. 1990. 354 old.

РЕЗЮМЕ

Национальность в качестве исследуемой статистикой реальности является продуктом сложившихся на стыке XVIII и XIX веков современной государственности и национального сознания.

В своем очерке автор обзревает тот политологический и статистико-исторический путь, по ходу которого — в первую очередь в Европе, и в рамках этого в Венгрии — формировалось настоящее понятие вполне определенно в качестве последствия фактических исторических событий и каким образом статистика пыталась наблюдать за этим процессом по возможности политически беспристрастным образом.

SUMMARY

Nationality as an objective reality to be analysed by statistics is the outcome of the formation of modern state and national consciousness evolved in the turn of the 18th and 19th centuries.

The author gives a survey of the development pattern of politology and statistical history, in the course of which — primarily in Europe and within this in Hungary — the concept has evolved, under the influence of harsh realities of history. Finally he discusses how statistics tried to follow up this process, possibly independently from political problems.

SZEMELVÉNYEK A HAZAI NEMZETISÉGI STATISZTIKAI SZAKIRODALOMBÓL*

Válogatásunkat a *Magyar Statisztikai Szemle* két világháború közötti évfolyamaiban megjelent nemzetiségi statisztikai tárgyú tanulmányokból állítottuk össze. Ezúttal nem követtük az „Eltűnt statisztikák nyomában” rovatunkban szokásos reprint formában való megjelentetést; az itt közölt szövegek nem teljeseek, csupán részletek.

Arra, hogy ezt a közlési módot választottuk, több okunk is volt. Mindenekelőtt az anyag gazdagsága. A szóban forgó, két világháború közötti időszakban meglehetősen gyakorisággal és viszonylag nagy terjedelemben jelentek meg a nemzetiség, az anyanyelv (a nyelvtudás) kérdésével foglalkozó tanulmányok. Úgy gondoljuk, ez kevésbé igényel magyarázatot, hiszen a Trianon utáni Magyarországon és szinte egész Kelet-Közép-Európában a békekötés következtében igen felerősödött e problémakör jelentősége.

A statisztika gyakorlati és elméleti szakemberei szakmai-hivatásbeli elkötelezettségük tudatában törekedtek a statisztikai adatok valóság-hű feltárásával a gyakorta tárgyilagosságnak nem nevezhető politikai megnyilvánulások objektív irányba terelésére, azonban nem egyszer ők is szembekerültek a szakmai objektivitás és az ideológiai hatások ellentmondásának problémájával.

Ezt az ambivalenciát a mai olvasó is érzékelheti a tanulmányok elolvasásakor. Egyrészt érdeklődéssel és tisztelettel adózik a statisztikai szakértelemnek, másrészt visszásnak érzi olykor a statisztikai tárgyilagosságtól idegen hangnemet és szóhasználatot. Ezek magyarázata azonban már inkább a társadalomlélektan, a politika- és mentalitástörténet birodalmába tartozik.

A közzétett részletek elsősorban azokat a gondolatokat közvetítik, melyek — véleményünk szerint — igen jól mutatják a nemzetiségi statisztika legalapvetőbb módszertani nehézségeit. Fontosnak tartottuk az 1941. évi népszámlálás adatfelvételéről szóló írás közzétételét is e tárgyban, hiszen — mint ismeretes — e felvétel eredményeinek későbbi célzatos és törvénytelen felhasználása alapvető etikai problémákat vetett fel, és a korabeli statisztikus szakma hitelének és tisztességének megkérdőjelezését vonta maga után. Az adatok nem statisztikai célú felhasználásának körülményei máig tisztázatlanok. Ennek feltárása a történeti kutatások feladata.

Végezetül felhívjuk az olvasók figyelmét a nemzetiségi statisztikával foglalkozó magyar szakirodalom néhány alapvető művének bibliográfiai adataira abban a reményben, hogy ezzel hozzájárulunk a kérdéskör objektív, tudományos, szakszerű elemzésének elősegítéséhez.

* Összeállította *Visi Lakatos Mária*.

KOVÁCS ALAJOS DR.:

A NYELVISMERET MINT A NEMZETISÉGI STATISZTIKA ELLENŐRZŐJE
(Részletek)

[. . .] Ami a methodika kérdését illeti, a statisztikai és demográfiai kongresszusok, sőt magának a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek ülései is többször foglalkoztak ezzel a kérdéssel, és lehet mondani, hogy most már véglegesen kialakult az a nézet, hogy az egyes nemzetiségek számát statisztikailag csak a nyelv, még pedig az *anyanyelv* kérdezése által lehet legmegközelítőbben megállapítani. A nyelvhasználat mindenkinek egyéni joga, amelyhez legtöbb esetben érzülete is igazodik, s így mindenkinek a saját egyéni bevallására kell bízni annak az eldöntését, hogy milyen nemzetiséghez kíván tartozni, *milyen nyelven kívánja magának a kisebbségi jogokat biztosítani*. Anyanyelv alatt itt természetesen nem a szoros értelemben vett anyanyelvet értjük, hanem azt a nyelvet, amelyet a megszámolt egyén a népszámlálás időpontjában minden befolyásolástól menten magáénak vall. Ez a nyelv tehát különbözhet attól a nyelvtől, amelyet valaki anyjától tanult, bár az esetek 99%-ában egyezni fog azzal. Nyilvánvaló, hogy annak a célnak, hogy mindenki ténylegesen beszélt nyelve és mondjuk vonzódása, érzülete alapján kerüljön be egyik vagy másik nemzetiség rovatába, sem a társalgási nyelv, sem a családi nyelv kérdezése nem felel meg. Még kevésbé felel meg egyenesen a nemzetiségnek vagy fajnak a kérdezése, mert ez tág teret nyújt az önkényes felvételeknek, leszármazás és öröklés alapján való megállapításoknak, családnevek alapján való besorozásoknak stb., amely eljárások a nemzetiségi statisztikát elhomályosítják, sőt meghamisítják s ezzel a nyelvi kisebbségek nyelvi jogait is illuzórikusokká tehetik. [. . .]

[. . .] Mint fentebb jeleztem, a statisztikai tudomány mai állása szerint az anyanyelv kérdezése sem az, amellyel legjobban meg lehet közelíteni az egyes nemzetiségekhez tartozók számát. Teljesen tökéletes még ez a módszer sem lehet, mert olyan embereknél, akik több nyelvet egyformán jól beszélnek, és azokat váltakozva használják, sokszor nehéz eldönteni saját maguknak is, hogy mi az anyanyelvük. Ilyen esetben természetesen teljesen az egyéni belátásra, jobban mondva érzületre kell bízni több nyelv közül az anyanyelv megállapítását. A népszámlálás kérdései között a legtöbb olyan, amelyre a választ könnyű megadni, a felelet tekintetében kétség nem lehet. Ilyen pl. a nem, kor, családi állapot, születési hely stb., amelyek nem kétségesek (feltéve természetesen, ha a megszámolt egyén tudja saját adatait). A nyelvnél azonban, de csak a több nyelvet beszélőknél, kétely merülhet fel a hovátartozás iránt. Van olyan állam is, mint pl. Németország, amely megengedi két anyanyelvnek a bevezetését, s ezeket a kétnyelvűeket külön is mutatja ki. Ez annyiban helytelen, mert az ilyen kétnyelvűeket nem lehet sem az egyik, sem a másik nemzetiséghez sorozni vagy pedig csak önkényes kombináció útján, rendszeren felezéssel lehet szétválasztani. Éppen azért, hogy az ilyen bizonytalanságok megszűnjenek, amelyek a nemzetiségi statisztika megbízhatóságát rontják, az anyanyelven kívül, amely feltétlenül csak egy nyelv lehet, *minden államban*, ahol a nemzetiségi statisztikának egyáltalán jelentősége van, *kérdezni kellene az anyanyelven kívül beszélt nyelveket is*, úgy, amint az Magyarországon 1880 óta minden népszámlálásnál történik. [. . .]

[. . .] Természetesen nem elegendő a kérdést egyszerűen feltenni, hanem a nyelvtudásra vonatkozó adatokat korról, vallással, műveltséggel, foglalkozással és esetleg egyéb demográfiai jelenségekkel kombinálva is fel kell dolgozni és minél kisebb területi egységek szerint közzétenni. Ennek az eljárásnak előnyei a nemzetiségi statisztika szempontjából a következők:

1. Lehetővé teszi ez az eljárás az anyanyelven alapuló nemzetiségi statisztikának pontos ellenőrzését, mert ott, ahol a nemzetiségi adatok egyik népszámlálásról a másikra feltűnő eltéréseket vagy következetlen fejlődési folyamatokat mutatnak, a különböző nyelvek ismeretének fejlődési folyamata világosan megmutatja, hogy melyik nemzetiségnek nyelve erősödik jobban és melyik kevésbé, esetleg melyik nyelv foglal tért a másiknak határozott rovására.

2. Ezzel az eljárással meg lehet állapítani a csak anyanyelvükön beszélőknek a számát, amellyel viszont ki lehet mutatni azt, hogy valamely területen mennyire csökken vagy emelkedik az egynyelvűség, esetleg melyik nyelv válik fokozatosan szinte kizárólagossá. Ennek a folyamatnak a megfigyelése szintén ellenőrzésül szolgál a nemzetiségi megoszlásnak.

3. Meg lehet figyelni egy-egy városban, községben vagy területen a főbb nemzetiségek kölcsönös nyelvtudását, vagyis azt, hogy egyik nemzetiség a másik nyelvét milyen mértékben bírja s ennek a folyamatnak mi az iránya. Ha ezek az adatok megvannak, és azokból az tűnik ki, hogy a kölcsönös nyelvtudás egyenlő erejű nemzetiségeknél körülbelül egyenlő, különböző erejű nemzetiségeknél pedig az elterjedés arányának megfelelő, úgy ezek az adatok a legerősebb bizonyítékai a nemzetiségi statisztika helyességének, és ezzel a legkönnyebben megcáfolhatók azok a vádak, amelyeket a kisebbségek részéről leggyakrabban hallunk hangoztatni, hogy t.i.

az államnyelvet beszélő kisebbségek a népszámlálásnál az uralkodó nemzetiségekhez soroztatnak.

4. A nyelvtudásnak ezen ellenőrző szerepén kívül általános statisztikai szempontból is rendkívül érdekes adatokat lehet ezáltal nyerni az egyes nyelvek ismeretéről a népesség kora, foglalkozása stb. szerint és arról a fejlődésről, amelyet az egyes nyelvek ismerete a népesség különböző rétegeiben mutat, s amelyek nemcsak a statisztikai tudomány szempontjából érdekesek és tanulságosak, hanem a helyi közigazgatás irányítására nézve is szinte megbecsülhetetlenek.

5. Ha a feldolgozás nemcsak az illető területen szokásos nyelvekre terjed ki, hanem az összes beszélt nyelveket magában foglalja, úgy alkalom nyílik arra — s ez különösen kisebb nemzeteknél fontos —, hogy megtudjuk a feldolgozásból azt, hogy a lakosságból hányan ismerik a nagy világnyelveket, ami viszont a nemzetközi érintkezés szempontjából nagyfontosságú.

Tudomásunk szerint a nemzetiségi statisztikának ez a nyelvismerettel való kiegészítése és a nyelvismeretre vonatkozó adatoknak a jelzett szempontok szerint való feldolgozása és közzététele csupán csak a magyar statisztikában található. Más államokban, ahol az anyanyelvet és a nyelvtudást kérdezik, vagy a felvételben, vagy a feldolgozásban, vagy a közzétételben térnek el a fentebbi követelményektől, bár az újabb népszámlálásoknál több helyen haladást látunk ebben az irányban is. Később az egyes államok idevonatkozó módszereit is ismertetni fogjuk, és ott fogunk majd rámutatni a jelentkező hiányokra. [. . .]

Megjelent: *Magyar Statisztikai Szemle*. 1928. évi 1. sz. 1—32. old.

FÖLDES BÉLA DR.:

KISEBBSÉGEK ÉS A NEMZETISÉGI STATISZTIKA (Részletek)

[. . .] Mi a nemzet, nemzetiség — mert a két fogalom a politika kihatásától eltekintve lényegében ugyanaz — ismertető jele? E jel lehet fizikai és lehet szellemi-erkölcsi. Lehet mind a kettő együtt is. Fizikai tekintetben leginkább a származás nyújthat alapot a nemzetiségi jelleg felismerésére. Azonban itt két körülményt kell tekintetbe venni. Először azt, hogy a kultúra haladásával a népek életében a fizikai struktúra jelentősége mindinkább háttérbe szorul, és a népek történetében mindinkább túlsúlyra jutnak azoknak szellemi, erkölcsi tulajdonságai. Másodszor tekintetbe kell venni azt, hogy ennek következtében a népek életében azok az egyedek bírnak a legnagyobb fontossággal és szereppel, akik az illető nép erkölcsi, szellemi, de esetleg nem fizikai típusát képviselik. Hozzájárul, hogy a történet haladásával minden néprétegben annyi befolyás érvényesül, annyi tényező befolyásolja a fizikai típust, hogy azt megállapítani nem is lehet. Azt mondja Eötvös (A XIX. század uralkodó eszméi, I. 250. l.): „A népvándorlások és még inkább a kereszténység . . . csaknem végképp eltörölték a fajkülönbséget”. Nincsen tiszta faj, nincsen tiszta nemzetiség. A kultúrnépek egyedei fizikailag egyenlők, és csak egyes kivételes esetekben átütő a nemzeti jelleg. Minden népcsalád felveszi a legkülönbözőbb elemeket. A mai angol ősei a kelta, a római, a norman, a dán, az angol-szász. Éppúgy a magyar fajban van mongol, török, finn-ugor, bolgár, hun, avar, germán, szláv és más elem. Ha visszamegyünk bármely család negyedik, ötödik kimúlt generációjára, annyi különböző népelem egyesülésére bukkanunk, hogy fizikailag nagyon kétes minden ez alapon felépített okoskodás. Nem is szólva arról, hogy az ethnografiának még nem sikerült kifogástalanul megállapítani az egyes nemzetiségek ismertető jelét. Végül pedig kétségtelen, ha az meg is volna, a népszámlálás alkalmával lehetetlen volna egyénenként ezeket az ismertetőjeleket megállapítani. [. . .]

[. . .] Áttérünk mármost arra a kérdésre, milyen alapon állapíttassék meg a népszámlálás alkalmával a nemzetiség. A nemzetiségi jellegnek a származás alapján való megállapítása ellen szól 1. az a körülmény, hogy a származást szigorú pontossággal a legritkább esetben lehet megállapítani, de még megközelítőleg is sok esetben kétely merül fel, minthogy a különböző nemzetiségek connubium folytán keverődnek. Különbösen sem az anthropológia, sem az ethnografia nem nyújt biztos támpontot a nemzetiségi jelleg megállapítására. Bizonyítja ezt legjobban az, hogy a származás megállapítására a teljesen tudománytalan, teljesen önkényes névelemzéshez kellett nyúlni, amely inkább kompromittálja, mint igazolja a származási elméletnek. Bizonyára ennek felismerése vezette a csehországi statisztikai hivatalt — mint láttuk — a származás kutatásának elejtéséhez. 2. Megjegyzendő egyébként még az, hogy a nemzetiségi jelleg kutatása a népszámlálás alkalmával nem annyira annak ethnikai, mint ethikai jelentősége miatt történik.

A származás elméletét különben nálunk már *Keleti* visszautasította. „Micsoda a nemzetiiség? Vagy ha a nemzetiség fogalmával talán tisztában volnánk, melyek megismertető jelei? Országhoz, megyéhez, községhez tartozás nem lehet az. A leszarmazás, a mai fajkeveredés

mellett csak szintén nem fogadható kritériumnak? Mert ki határozza meg a harmadízigen való leszármazás döntő befolyását?" (Hazánk népe. Pest. 1871. 61. l.) [. . .]

[. . .] Végre is a nemzetiségi tünet iránt nem azért érdeklődünk, hogy tudjuk, hány brachiocefal vagy dolichocefal van stb., ez az anthropológia dolga. Minket szociológusokat, statisztikusokat azért érdekel a nemzetiség, mert tudni akarjuk, mennyi társadalmi, mennyi szellemi, mennyi politikai erő felett rendelkezik egy-egy nemzetiség. De akkor nem az az irányadó, hogy vérbőlileg rokon akár Széchenyi Istvánnal vagy Rákócziival, ha a nemzeti eszme nem él benne, hanem azt tekintjük a magyar nemzetiség tagjának, akárhonnán származzék is, akinek minden cselekedete, minden gondolata, minden törekvése a magyarság géniuszával azonos.

A származási elmélettel szemben áll az a felfogás, mely a nemzetiségi jelleget szellemi, erkölcsi mozzanatokban keresi. E szerint valamely nemzetiséghez tartozik az, aki lelkiileg oda tartozik. Nem a fizikai, a szomatológiai mozzanat az, mely a nemzeti élet nagy drámájában fontossággal bír, hanem a lelki, erkölcsi. Aki beleolvadt egy nemzetbe olyképpen, hogy annak életelvei, irányelvei benne megfogamzottak, aki magát annak múltjával és jövőjével azonosítja, államférfiainak, gondolkozóinak, költőinek eszmevilágában él, aki döntő pillanatokban mindent képes azért a nemzetért feláldozni, az hozzátartozik, az ennek a nemzetnek egy erőatomja, az a nemzeté; míg az, aki származása alapján odatartozik, de semmi közösséget nem vállal annak sorsával, annak gondolatvilágával, annak aspirációival, erkölcsi és lelki tekintetben kevésbé tekinthető a nemzet tagjának. Pregnánsan fejezi ki e gondolatot *Ravasz* püspök egyik beszédjének következő passzusa: A magyarság nem faji fogalom, hanem egy értékjelző. A magyarsághoz erkölcsi úton lehet hozzájutni.

A nemzetiségi jelleg ezen lelki, erkölcsi szimptómiája népszámlálás alkalmával két módon tudható meg. Az egyik az anyanyelv, a másik a bevallás. [. . .]

[. . .] A nemzetiségi jelleget kétségtelenül kétféle módon lehet szerezni: 1. öröklés, 2. beolvadás útján. Ez utóbbi, illetőleg ennek aktív alakja: a beolvasztás az, mely által a legtöbb nemzetiség magát a történelemnek fönntartotta és megújította. Azért a nemzetiség ismérve nemcsak a fizikai jelleg, hanem az érzelem, mely abban jut kifejezésre, hogy az illető nemzet nyelvét beszélik, az illető nemzetnek a múltban gyökerező hagyományaival, emlékeivel, a múlt nagyjai iránti kegyelettel, a jövőben megvalósítandó aspirációival azonosítják magukat, s az illető nemzet nagy szellemeinek, költőinek gondolatvilágában élnek. Ezért képezi a nyelv a nemzeti hovátartozandóság legerősebb mozzanatát, mely mint *Eötvös* mondja, egyáltalában fönntmaradt, míg a többi mozzanatok többé-kevésbé eltűntek, elhomályosultak, pontos megállapításra alkalmatlanok. *A nyelv egyébként az esetek nagy többségében szoros összefüggésben áll a származással, a kultúrközösséggel, és így azokat is kielégítheti, kik a nemzetiségi jelleget ezen tünetekben találják. A statisztika tehát a valósághoz legközelebb jár, ha az anyanyelv alapján állapítja meg a nemzetiségi jelleget.*

Vizsgáljuk végül azt a kérdést, lehet-e népszámlálás alkalmával a politikai nemzetiséget megállapítani?

A nemzetiség ugyanis politikai fogalom is, és tekintettel a XIX. században megindult erős nemzetiségi mozgalomra és a világháború után, mely állítólag a kis nemzetek érdekében vívott, főleg mint politikai fogalom bír fontossággal. Bizonyos nemzetiséghez tartozás politikailag annyit jelent, mint az illető nemzet politikai rendszerével és eszméjével való identifikáció. Származás, nyelv, kultúra ellenére valaki politikailag ahhoz a nemzetiséghez tartozónak vallhatja magát, melynek politikai rendszere neki legjobban megfelel. A nemzetiségi statisztika esetleg arra irányulhat, hogy ezt a tünetet állapítsa meg, mint ahogy azt az 1850-i osztrák népszámlálás tette. Persze ez a statisztika nem tisztán nemzetiségi statisztika igaz értelmében, hanem politikai statisztika is. Ezt azonban nem tárgyi tünetek alapján lehet megállapítani, csak az egyén megkérdezése alapján. Ennek a statisztikának természetesen értelme főleg ott van, ahol különböző nemzetiségek különböző politikai törekvésekkel együttélnek egy államkonglomerátumban. Amennyiben pedig a különböző nemzetiségek között egy vagy kettő domináló, valószínű, hogy ezekhez olyanok is fognak csatlakozni, kik más körülmények között más-hova tartoznának, sőt változott viszonyok között el is szakadnak. Minden uralkodó rendszernek vannak ilyen támogatói, kik azonnal elesnek, ha a viszonyok változnak. Ez a statisztika tehát egyúttal a politikai konjunktúra statisztikája, és kifogás alá eshetik. Jól írja le *Macaulay*, hogyan kapaszkodtak a puritánokba, mikor hatalmon voltak, és hogy surrantak el tőlük, mikor megbuktak. Mindamelllett a politikai nemzetiségi jelleg felvétele azon az alapon, hogy az egyéntől kérdezzük minden tünetkutatás elhagyásával, milyen nemzetiséghez tartozónak tekinti magát, . . . könnyű és nem érdektelen, már összehasonlítás szempontjából sem. [. . .]

[. . .] A nemzetiség megállapítására népszámlálásoknál eddig követett eljárásokra vonatkozólag a következők érdemelnek figyelmet. Angliában az 1846-i népszámlálás alkalmával a

községekben „uralkodó nyelvet” és azon nyelvet jegyezték fel, melyet legalább a népesség egyharmada beszél. Magyarországon a régibb népszámlálások a nemzetiséget nem állapították meg, némi tájékozást csak az egyházi anyakönyvek nyújtottak. 1850-ben Magyarországon az abszolút kormány népszámlálást rendezett, melynél a nemzetiséget is felvették az illetők bejelentése szerint (kiskorúaknál a szülők szerint). Az eredmény az adott körülményeknél fogva megbízhatatlan volt. A politikai helyzet befolyása alatt voltak, különösen a tisztviselők között, kik az uralkodó áramlat szerint vallották nemzetiségüket. A számlálóbizottságok is bizonyos nyomást gyakoroltak. Mindamellett érdekes megjegyezni, hogy *Fényesnek* a 40-es évekre vonatkozó adatai, az 1850-i osztrák számlálás adatai és a később *Keleti* által összeállított adatok között nagy eltérés nincs. 1857-ben a tett tapasztalatok után általános volt a nézet, hogy a nemzetiségi viszonyok felvételétől el kell tekinteni. A hiányt pótolták volna Czoernignek ethnografiai kutatásokon alapuló adatai. Hasonlóképpen 1869-ben is úgy Ausztriában, mint Magyarországon nem tartották időszerűnek a nemzetiség felvételét. A hiány pótlásáról *Keleti* az iskolába járó gyermekek nemzetisége alapján állított össze nemzetiségi statisztikát, mely persze csak hozzávetőleges értékkel bír, mert a nemzetiségek nem egyforma arányban látogatják az iskolákat, az egyiknél az iskola látogatása intenzívebb, mint a másiknál.

Ha mármost arra a kérdésre keresünk feleletet, miképp lehetne a népesség nemzetiségi hovatartozásának helyes megállapítását biztosítani, a következő szempontok figyelembevételét ajánlanám:

1. Mindenekelőtt kimondandó, hogy népszámlálásoknál a szentpétervári statisztikai kongresszus által megállapított elvek alkalmazandók. A népszámlálás legyen önszámlálás, magától a néptől, hivatalos tényezők kizárásával végrehajtva. A népszámlálási biztosok az autonóm hatóságok által neveztesse ki, és hatáskörük csak abból áll, hogy a számlálólapokat kiosztják és összegyűjtik, arra figyelvén, hogy senki ki ne maradjon, és hogy a számlálólap minden megfelelő rovata kitöltessék. De az adatok bírálata nem tartozik a biztosokra, legfeljebb a műveletlenebb elemeket felvilágosításokkal láthatják el, de az adatok kitöltésénél minden befolyástól, rábeszéléstől, szuggerralástól tartózkodjanak.

2. A nemzetiségi statisztika az anyanyelven alapszik. Az anyanyelv mellett mint kiegészítő adat a társalgási, a családban beszélt nyelv, valamint a többi beszélt nyelv szerepel. A nemzetiség megállapítása nem okoz nehézséget azon néprétegeknél, melyek csak egy nyelvet beszélnek, melyek tömegekben együtt élnek, melyeket hagyományos szokásai, életmódja, lakása, ruházata, dala, étkezése stb. jellemez, melyek alacsonyabb kulturális fokon állanak, tehát nem lehet szó arról, minő kultúra hatása alatt vannak, melyeknek politikai érettsége is alacsonyabb. A nehézség csak a többi néprétegeknél mutatkozik, amelyek erősebb kulturális, politikai hullámzásoknak vannak kitéve. Ezeknél alig lehet a nemzetiségi jelleg iránt biztosabb eredményhez jutni, mintha az illetőkre bizzuk nemzetiségi jellegük megállapítását. Igaz, hogy a mellett az ingadozó, könnyen befolyásolható, különböző kulturális és politikai áramlatoknak erősen alávetett, saját és családjának érdekeivel és az élet egzisztenciáival számoló elemek mindig az uralkodó áramlatok szerint fogják nemzetiségi jellegüket megállapítani. De ez bármiféle eljárás mellett önakaratból vagy erőszak folytán meg fog történni. Hogy ez azonban a nagy tömegekkel szemben egészben véve mégsem jelent sokat, azt mutatja az osztrák abszolutizmus alatt Magyarországon végrehajtott népszámlálás. Végül pedig az köztudomású, hogy ily helyzetben az uralkodó többséghez, irányhoz szökevények (Überläufer) csatlakoznak.

Az ily módon nyert adat tehát inkább a politikai nemzetiség tényállását nyújtaná, amelynek ismerete szintén hasznos. Ez egyúttal megfelelne annak a felfogásnak, mely ellenzi, hogy a nyelv képezze egyedül vagy általában az ismertető tünetet, hanem a lelki közösségben (Volksgemeinschaft) keresi a nemzetiség lényegét. Ezt pedig csak az egyén maga tudja megállapítani. E mellett szól az, hogy kétségtelenül, mint az már az előbbiekből következik, a nyelv nem mindig nyújt tájékozást. Az ír angolul beszél, mégis külön nemzeti életet él, a breton franciául beszél, de önálló nemzeti gondolkodásának ad kifejezést, a magyarországi tót, oláh, német saját nyelvét beszélheti, de magyarnak érezheti magát.

3. A népszámlálás alkalmával felveendő, mint azt a magyar népszámlálások meghonosították, az anyanyelv és az egyéb beszélt nyelvek. Az anyanyelv és a nemzetiségi kérdésre adott válaszok összehasonlításával bizonyos ellenőrzés gyakorolható. *Kovács* tanulmánya (A nyelvismeret mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1928) mutatja, milyen tanulságok vezethetők le a nyelvismeret megállapítása alapján.

4. A névelmezés a tudományos módszer kritériumát nélkülözi, azért elvetendő.

5. A népszámlálások alkalmával a nemzetiségi tünettel összefüggő egyéb kérdések nem teendők. A népszámlálás, mely pillanatfelvétel, és mely kizárja azt, hogy a végrehajtó bizottságok mélyebb betekintést szerezzenek a viszonyokba, mire a szükséges műveltség és tudás is rendszerint hiányzik, csak közvetve adja nekünk a nemzetiségi jelleget, amennyiben az anyanyelvből a nemzetiségre lehet következtetni, ami pedig egyes esetben nem történhetik. Azért a nemzetiségnek és az azzal összefüggő tüneteknek pontos, gondos felvételére külön műveletet

tartanék szükségesnek. Ahogy külön felvétel tárgyává tesszük a népelet más fontosabb mozzanatait, úgy a nemzetiségi jelleget is elég fontosnak tartanám arra, hogy külön, a nemzetiségi viszonyokról kimerítő felvilágosítást nyújtó műveletre időről időre a statisztika vállalkoznék.

6. Az összes nemzetiségi viszonyok alapos felkutatása meghaladja a statisztika keretét. Ezt tudományosan a statisztikus csak karöltve az ethnografussal, a történésszel, a geografussal, a biológussal végezheti. Ha milliókat áldoznak, és évtizedek munkáját fordítják a földkataszter elkészítésére, a nemzetiségi kataszter elkészítése is megérdemli a fáradságot és költséget. Telepről telepre, faluról falura menve kellene a fenti szakembereknek, a település történetéből kiindulva, a fajok keverését, a nép nyelvét, szokásait, életmódját, foglalkozását, vallását, történeti emlékeit stb. tanulmányozva, az ország nemzetiségi térképét elkészíteni. Ily tanulmány egyúttal megmagyarázná a nemzetiség beözönlésének történetét. Mutatná például azt, hogy mikor a magyarság elvérzett a harcmezőkön, a gazdatisztnak pedig szüksége volt munkacserére, bizony nem nézhette azt, hogy az új munkás oláh vagy tót.

Ily felvétel alkalmával különösen a nemzetiségek gazdasági viszonyait is kellene alapos tanulmány tárgyává tenni, a foglalkozást, a vagyon- és jövedelemelosztást, a hitelviszonyokat, az eladósodást, az adózást, a fogyasztást, a vándorlást stb. (L. erről *Jean de Nagy: Le rôle de la statistique dans la protection des droits des minorités*. Lugos. 1930.)

7. Az úgynevezett nemzetiségi államokban, azokban, melyek magukat nemzetközi szerződésben kötelezték a kisebbségek védelmére, a népszámlálás nemzetközi szakbizottságok ellenőrzése mellett történjék, vagy legalább nemzetközi szakbizottság által felülvizsgáltassék. A Népszövetség köteles a kisebbségi egyezmények végrehajtását ellenőrizni, ebből pedig szükségképpen következik, hogy őrködni kell mindenekelőtt a fölött, hogy mindenki zaklatás nélkül vallhassa nemzetiségi hovatartozandóságát. *A kisebbségek arányszámának megállapításánál a nemzetközi ellenőrzés nélkülözhetetlen.*

8. Már régibb dolgozatokban hangsúlyoztam annak fontosságát, hogy a nemzetiségi jelleg a születések alkalmával is felvétessék. Ezt most is fontosnak tartanám, sőt szívesen járulok *Thirring* javaslatához, hogy a nemzetiségi jelleg minden népmozgalmi adatnál felvétessék. (*Gustave Thirring: Essai sur les principes fondamentaux de la statistique des nationalités. Revue de la Société Hongroise de Statistique*. 1924.)

9. A nemzetiségi jelleg szabad bevallását büntetőjogi rendelkezéssel kell megerősíteni. A nemzetiségi jelleg megállapítására használt statisztikai adatok megbízhatósága sokat nyerne, ha minden állam büntetőtörvénykönyvébe felvonná azt a jogtételt, melyet az észb büntetőtörvény szerkesztésével megbízott bizottság javaslatba hozott (hogy felvétetett-e, azt nem tudom): Aki bűnös abban, hogy erőszak alkalmazásával, büntetendő fenyegetéssel, hatalmi visszaéléssel vagy gazdasági függőség kihasználásával nagykorú polgárt abban befolyásol, hogy nemzetiségét vagy a törvény által megállapított esetekben gyermekének nemzetiségét tulajdonképp saját akarata ellenére bejelenti esetleg a bejelentést elmulasztja, amennyiben az illető személy nemzetiségének bejelentése tényleg valódi akarata ellen történik, hat hónapot meg nem haladó fogsággal büntettedik. A kísérlet is büntetendő. Ez az intézkedés pedig megfelel az 1926-i genfi nemzetközi kisebbségi kongresszuson hozott egyhangú határozatnak, mely követeli, hogy az egyének valamely nemzetiségbe való tartozásának szabad vallomása büntetőjogi szankció alá helyezendő. Érdekes Észtország alkotmányának 20. paragrafusa is, mely kimondja: Észtország minden polgára nemzetiségének meghatározásában szabad. Látjuk úgy Észtország esetében, mint a kisebbségi kongresszus határozatában, hogy a nemzetiség szabad megállapítását az emberi jogok közé számítják, mely büntetőjogilag is megvédendő.

10. Szükséges, hogy a nemzetiségi statisztika helyes elkészítése biztosítottassék az által is, hogy minden fórumon, de különösen a népszámlálási anyagot feldolgozó statisztikai hivatalokban oly egyének is alkalmaztassanak, kik a kisebbségekhez tartoznak.

11. Kívánatos volna, hogy a Népszövetség a nemzetiségi statisztika elkészítésének módszerére nézve nemzetközi egyezményt vagy ajánlást elfogadtatna az érdekelt államok által. Avagy a kisebbségi egyezmények keresztülvitele érdekében, melynek első feltétele a nemzetiségi jelleg szabatos megállapítása, szabályzatot dolgoztatna ki hivatalos és elfogulatlan szakemberek, statisztikusok által a nemzetiségi statisztikai elkészítése tárgyában. [...]

[...] Kétségtelen, hogy a nemzetiségi jelleg különböző tünetek alapján állapítható meg, melyek közül egy sem nyújt magában teljes tájékoztatást.¹ Az élet tarkasága e tekintetben olyan nagy, hogy mindig fognak problematikus esetek maradni, azonban mint fentebb hangsúlyoztam,

¹ Így olvassuk újabban: A nemzeti nyelv, bizonyos életformák, szokások, művelődési sajátságok, emlékek, testi és lelki rasszbélyegek és sok más együtt teszik azt a létezőt, de viszont nagyon szétfolyó, folyton változó, felhőszerű valamit, ami a nemzeti jelleg. A nyelv nem az egyetlen, sőt nem minden esetben okvetlenül szükséges, azonban kétségtelenül központi és legélesebben elhatárolt eleme a nemzeti mivoltnak. A nemzeti jelleg nem olyan pontosan definiálható valami, mint egy mértani idom, mint egy fizikai test, sőt még annyira se, mint egy emberi rassz, pedig ez is ma még homályos ügy, hanem egy folyton változó homályos, teljében ismeretlen jelenségköteg; olyasvalami, mint egy folyó, melyet folyton mellékfolyók vize, vagy mint egy felhő, melyet egyre újabb gőzök gyarapítanak. (*Szász Zoltán. Pesti Napló*. 1931. március 7.)

az esetek nagy tömegében a tünetek összefüggnek, így a nyelv a származással, a kultúrközösséggel, sőt bizonyos mérvben még a szokásokkal is.

Winkler, aki egyébként a származást szintén ma már megállapíthatónak nem tartja, a származás, a nyelv, a szokás, a kultúrközösség hét kombinációját különbözteti meg, és arra az eredményre jut, hogy statisztikailag csak szubjektív megoldás lehetséges, ez a vallomás. Szerinte nép, mert úgy nevezi, az a népességi tömeg, mely magát olyannak tekinti és olyannak vallja. Ez a vallomás azonban csak akkor megbízható, ha a függetlenség teljes megóvása mellett, tehát részrehajlatlan ellenőrzés mellett történik. (*Die Bedeutung der Statistik für den Schutz der nationalen Minderheiten*. Wien. 1923. 22. l.) Azt mondja tovább, igen hálás feladat vár a Népszövetségre. Tetemes gyúanyagot eltávolíthatna, ha egyelőre legalább a nemzetiségi alaptényeket befolyástalanul és végérvényesen megállapítani akarná. . . . Minden nép és minden néprész, mely mint állandó kisebbség egy országban települ, azt a jogot követelheti, hogy a hivatalos statisztika világosan és az igazságnak megfelelően ábrázolja. Ezen jog megsértése ellen panasz tehető a Népszövetség Tanácsa előtt.

A nemzetiségi statisztika helyessége, pontossága, tényleges tárgyilagossága tudvalevőleg nemcsak tudományos érdek, hanem a nemzetek kulturális, gazdasági, lelki életműködésének is fontos mozzanata. A békeszerződések Közép-Európában sok millió embert kisebbségi sorba döntöttek, és a helyett, hogy a nemzeti államok számát szaporították volna, szaporították a nemzetiségi konglomerátumok államait. Az eddig a nemzeti államok kategóriájába tartozó államok is nemzetiségi konglomerátumokká váltak, némileg még Olaszország is, még Franciaország is. A békeszerződések oktalan, felületes, tudatlan és főleg parlamenti sikerekre áhító államférfiai még az általuk a természet, a kultúra, a gazdasági élet, a jog és igazság ellen elkövetett hibákat legalább azzal akarták enyhíteni, hogy gondoskodtak a kisebbségek érdekeinek védelméről. De annak a védelemnek első feltétele az, hogy mindenkinek megengedjék a kisebbséghez való tartozásnak bevallása, minden zaklatás kizárásával. Ez annál fontosabb, mert a kisebbségi védelem függővé van téve bizonyos arányszám elérésétől. Ha a népszámlálásnál a kisebbséghez való tartozásnak bevallását meghamisítják, csúffá vannak téve a kisebbségi egyezmények. A kisebbségi védelem alfája tehát valóban az, hogy megfelelő biztosítékokról gondoskodjanak a kisebbségi jogokkal összefüggő adatoknak minden befolyásolástól, minden fenyegetéstől vagy rábeszéléstől, csábítástól, hivatalos tendenciózus revíziótól való mentesítése céljából. Minthogy pedig kétségtelen, hogy a kultúr világ mai súlyos válságának egyik oka a bizalom hiánya, semmi sem tudná a bizalom helyreállítását, a népek közötti békés gazdasági, kulturális és politikai együttműködést jobban előmozdítani, mint a joggal elégedetlen kisebbségek megnyugtatója, mire elsősorban szükséges a nemzetiségi adatoknak politikamentes, hű megállapítása.

Megjelent: *Magyar Statisztikai Szemle*. 1931. évi 3. sz. 225—239. old.

1941. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ANYANYELVI ÉS NEMZETISÉGI ADATAI (Részletek)

[. . .] A magyar népszámlálások 1880-tól kezdve változatlan szellemben kérdezték az anyanyelvet; az anyanyelv definíciója lényegileg nem változott. Ugyancsak 1880-tól kezdve tudakolja a magyar népszámlálás az anyanyelv mellett a beszélt — hazai, majd 1990-től az összes — nyelveket is. A begyűjtött adatok feldolgozása nemcsak az anyanyelvi végszámok egyszerű megállapítására szorítkozik, hanem egyre rendszeresebben és fokozatosan szélesbedő keretben a különböző tárgyú adatok egybevetésére is kiterjed; különösen súlyt fektetnek a magyar népszámlálások az anyanyelvnek a beszélt egyéb nyelvekkel és a vallással (valamint más demográfiai és foglalkozási ismérvekkel) való egybevetésére. Az anyanyelvi adatok feldolgozásának eredményeit a magyar népszámlálások hasonlóképpen fokról fokra táguló keretben és nemzetközi viszonylatban egyedülálló tárgyilagossággal és bőséggel hozzák nyilvánosságra. A közlés területi és tartalmi tekintetben egyaránt igen részletes: egyrészt községenként történik a főbb adatok kimutatása, másrészt nagyobb terület egységek (rendszerint törvényhatóságok) szerint részletesebb kombinatív táblázatok formájában. Az adatgyűjtésnek és a feldolgozásoknak ez a kérdésekben és kombinációkban bővelkedő rendszere módot nyújt nemcsak az évtizedről évtizedre beállott változások mélyreható megfigyelésére, hanem az összeírás tökéletesbítésére, az esetleg mutatkozó hibák helyszíni kiigazítására és az eredmények több szempontból való ellenőrzésére is. A nyelvtudás például a többnyelvűekről és ezzel az anyanyelv megváltozásának lehetőségeiről nyújt tájékoztatást, míg a felekezeti adatoknak ebből a szempontból az ad jelentőséget, hogy Magyarországon az anyanyelvnek és a vallásnak egyes vidékeken különösen szoros összefüggése van. Az így kiépített

rendszer a magyar népszámlálások anyanyelvi adatai hitelességének biztosítója, és mutatja a hivatalos statisztikának teljes objektivitását.

Az 1941. évi népszámlálásnál az adatgyűjtést tovább tökéletesítettük.

A Központi Statisztikai Hivatal gróf Teleki Pál utasítására, de saját 75 éves hagyományainak is megfelelően a statisztikai és népesedési tudomány fejlődésével lépést tartva gondoskodott arról, hogy a népszámlálás a való helyzetnek tökéletes tükörképe legyen.

A legfontosabb újítás, hogy a számlálólapba az eddigi anyanyelvi kérdésen felül a *nemzetiségre vonatkozó kérdést is beiktattuk.*

Az 1941. évi népszámlálás a következő három kérdésben tudakolta a számlálólapra a népeség anyanyelvét és nemzetiségét, valamint a nyelvtudását:

13. anyanyelv:

(sz a nyelv, amelyet az illető saját nyelvének vall és a legjobban és a legszívesebben beszél)

magyar — német — szlovák
(lól) — román — rutén —
horvát — szerb — bunyevác,
sokác — jiddis — héber —
cigány — vagy:

14. anyanyelvén kívül mely más nyelveken beszél még:

15. nemzetisége:

(minden befo-lyástól menten és anyanyelvére való tekintet nélkül megjelölendő az a nemzetiség, amelyhez tartozónak a megszámlált érzi és vallja magát)

magyar — német — szlovák
(lól) — román — rutén —
horvát — szerb — bunyevác,
sokác — zsidó — cigány —
vagy:

Az anyanyelv meghatározása tehát *objektív* ismérven, a nyelv tudásán alapul, míg a nemzetiség a sajátos népi közösség *érzésének* kifejezője, amely érzés nemcsak az anyanyelvtől lehet eltérő, hanem általában a nyelvismerettől is független.

A nemzetiségi kérdőpontnak beiktatása részben azért történt, hogy ezáltal a *nemzetközi összehasonlításnak* nagyobb lehetőségeit biztosítsuk. A különböző államok között ugyanis az anyanyelv és a nemzetiség kutatása tekintetében nincsen egyöntetűség. Természetes folyománya ez annak, hogy ezek a kérdések, mondhatnók, minden országban más és más természetűek, és minden államot elsősorban saját belső viszonyai vezetik, amikor népességének sajátos összetételére tekintettel a társalgási nyelvet, a főnyelvet, a családi nyelvet, az anyanyelvet, az atya nyelvét, a nemzetiséget, a tájszólást, a fajt, a törzset, a leszármazást, a testszint stb., teszi megkülönböztetés tárgyává. Gróf Teleki Pál is a népszámlálás főcéljaként nemzetünk önismeretét jelölte ki. A nemzetiségre vonatkozó külön kérdőpontnak népszámlálásunk számlálólapjába való beiktatásánál azonban az a megfontolás is vezette, hogy minél több oldalról világítsuk meg ezt a kérdést, annál jobban ismerjük meg nemcsak magunk a nemzetiségi viszonyainkat, de annál tökéletesebben tudjuk a külföldet is ebben a vonatkozásban tájékoztatni.

Aszerint, hogy a népszámlálás alkalmával kérdezik-e a nemzetiségét, ha igen, közvetlenül a nemzetiséget vagy a nyelvet, avagy mindkettőt kérdezik, az államok a következően tagozódnak:

Nem kérdezik	A nemzetiséget A nyelvet	
	kérdezik	
Nagy-Britannia	Litvánia /	Magyarország
Ir-Szabadállam	Memelvidék	Ausztria
Franciaország ¹⁾	Holland-India	Svájc
Olaszország	Ceylon	Belgium
Spanyolország		Cseh-Szlovákia ²⁾
Portugália		Lengyelország
Németalföld		Finnország
Dánia		Törökország
Albánia		Görögország
Danzig		Am. Egyes. Áll. ³⁾
Caille		Délafrikai-Unió ⁴⁾
	mindkettőt kérdezik	
	Németország	
	Szovjet-Unió	
	Svédország ⁵⁾	
	Norvégia	
	Észtország	
	Lettország	
	Románia	
	Jugoszlávia	
	Bulgária	
	Kanada	
	Brit-India	

¹⁾ Elzász-Lotharingiában kérdezték a használatos nyelvet.

²⁾ A nyelvet csak északi Norrlandban.

³⁾ Kivételesen bevallható az ettől eltérő nemzetiség.

⁴⁾ Csak külföldi születésűektől kérik a nyelv bevallását.

⁵⁾ Belsőszülöttektől a törzset, indusoktól s egyéb ázsiaiaktól a származás országát kérdezik.

Egy másik szempont, amely a nemzetiségi kérdőpont felvételét indokolja, az volt, hogy ily módon *megtisztítsuk az anyanyelvi kérdést* attól az itt-ott jelentkező homálytól, amely az adatszolgáltatásnál az objektív nyelvi kritérium és a szubjektív nemzetiségi érzés különböző mérlegelése folytán előállott. Kétségtelen ugyanis — s ezt népszámlálásunk eredményei most igazolják —, hogy Magyarországon, mint általában Kelet- és Közép-Európában, a nemzetiségi érzés a lakosság jelentős tömegeinél nem azonos az anyanyelvvel.¹

Tökéletesítését jelenti az 1941. évi népszámlálásnak a múlttal szemben az az eljárás, hogy még fokozottabban törekedtünk arra, hogy *mindenkit saját nyelvén* tájékoztassunk a népszámlálás kérdéseinek értelmezése tekintetében. A számlálólapok, utasítások, hirdetések kellő számban a lakosság különböző nyelveire lefordítottak, kinyomattak és szétosztattak. Külön súlyt helyeztünk arra, hogy még ott is, ahol nem magyar anyanyelvűek csak szórványosan laknak, az adatszolgáltatónak ne lehessen kétsége adott válasza tekintetében. Azért ilyen helyeken, még az egyébként magyar nyelvű számlálólapokon is, az ezekre a kérdésekre adandó feleleteket a különböző nyelvekre lefordítva is előnyomtattuk.

Fontos újítás továbbá, hogy minden adatszolgáltató, bevallását a számlálólapon *sajátkezű aláírásával* tartozott igazolni és hitelesíteni.

A bevallásnak minden feszélyeztettségtől mentes őszinteségét szolgálták azok az intézkedések, amelyek az *adatok titkosságát* biztosították. Az adatgyűjtés végrehajtásában részt vevő számlálóbiztosok közhivatali jelleggel ruháztattak fel, s ezzel súlyos büntetés alá esett volna az, aki szolgálati kötelezettségét megszegve a tudomására jutott adatot bárkivel közli. Egyébként a Központi Statisztikai Hivatalhoz beérkezett egyéni adatok még hatóságokkal, sőt a bírósággal sem közölhetők.

A népeiséget újság- és rádióközlések, kidobolások stb. anyanyelvükön tájékoztatták arról, hogy az anyanyelvi és nemzetiségi kérdésre minden befolyástól menten és a valósághoz híven kell válaszolni. Ugyancsak a közhírrététel minden eszközével hívták fel a figyelmet arra, hogy az adatszolgáltatás titkossága biztosítva van, a valóságnak megfelelő adatszolgáltatásból senkire nézve hátrány nem származhat, a nyomtatványokat a megszámlált saját nyelvén töltheti ki, illetőleg a számlálóbiztos a megszámlált nyelvén köteles a kérdéseket feltenni, az adatszolgáltatás helyességét minden esetben sajátkezű aláírásának kell tanúsítania, és amennyiben a számlálólapot nem a megszámlált, hanem a számlálóbiztos töltötte ki, azt aláírás előtt a megszámlált köteles gondosan ellenőrizni; a helyes válaszadás állampolgári kötelesség, az állam helyes vezetése megkívánja azt, hogy a népszámlálás hű és igaz képet adjon a lakosság anyanyelvi, nemzetiségi és minden más szempontból való megoszlásáról stb.

A valóságos helyzetnek minél tökéletesebb megállapítása érdekében történt ezeken az intézkedéseken felül néhai gróf Teleki Pál miniszterelnök utasítására: a népszámlálást *tudományos szempontból is ellenőrizték*. A miniszterelnök ebből a célból szakértő tudósokat kért fel arra, hogy a helyszínére kimelve, nyomon kísérjék és figyeljék a népszámlálás menetét. A felkért szakférfiak a lakosság közvetlen kikérdezése útján is meggyőződhetnek a számlálás szabályos, objektív végrehajtásáról.

A Központi Statisztikai Hivatal a népszámlálás végrehajtásánál közreműködő jegyzők és számlálóbiztosok beoktatását kiküldött tisztviselői útján járásokonként *nyílt gyűléseken végezte*. A beoktatás során utalás történt arra is, hogy a nemzetiség nem tévesztendő össze az állampolgársággal, és nem egyezik szükségképpen az anyanyelvvel, de nem egyértelmű a származással sem; azt, hogy valaki milyen nemzetiséghez tartozónak érzi és vallja magát, minden objektív ismérvtől függetlenül csak maga a megszámlált állapíthatja meg.

A számlálás alatt a Statisztikai Hivatal központja és kirendeltségei minden felmerült panaszt nyomban kivizsgáltak és orvosoltak.

Hasonló gondossággal és körültekintéssel történt a *begyűjtött anyagnak központi felülvizsgálata is*. Minden olyan községbe, amelynek anyanyelvi adata az előző népszámlálásokkal szemben — és itt figyelembe vétettek az idegen uralom alatt történt népszámlálások eredményei is — vagy akár a népmozgalmi statisztikának, akár az iskolastatisztikának anyanyelvi adataival szemben lényegesebb eltérést mutatott a Központi Statisztikai Hivatal tisztviselőt küldött ki a különbség okának felderítése céljából. Az ilyen felülvizsgálatok eredményeként, szükséghez képest, az anyanyelvi, illetőleg nemzetiségi adatoknak a helyszínén az adatszolgáltatók újabb bevallásával való ellenőrzése, illetőleg helyesbítése rendeltetett el. A Központi Statisztikai Hivatal a szórványosan beérkezett és jegyzőkönyvileg igazolt hibákat szintén kijavította.

A *feldolgozás* módszerének tökéletesítését jelenti, hogy a jiddis anyanyelvűeket, akiket eddig a német anyanyelvűek közé soroztunk, most külön anyanyelvi csoportban mutatjuk ki. [. . .]

¹ Vö.: E. H. Carr: Conditions of peace. London. 1942. 43. és köv. l.

Anyanyelv és nemzetiség az 1941. évi népszámlálás eredményei alapján

1. A mai Magyarország népességének megoszlása anyanyelv szerint 1910-ben.¹⁾

Répartition de la population suivant la langue maternelle, en 1910, sur le territoire actuel de la Hongrie.¹⁾

Anyanyelv Répartition suivant la langue maternelle	Szám Nombres abs.	%
Magyar — Hongrois	9,011,409	74.5
Német ²⁾ — Allemands ²⁾	896,583	7.4
Szlovák (tót) — Slovaques	313,650	2.6
Román — Roumains	960,243	7.9
Ruszin (rutén) — Ruthènes	381,220	3.2
Horvát — Croates	130,695	1.1
Szerb — Serbes	177,033	1.4
Egyéb és ismeretlen ³⁾ — Autres ou de langue maternelle inconnue ³⁾	231,021	1.9
Összesen: — Total:	12,101,854	100.0

¹⁾ Az időközben történt helyesbítés folytán ezek az adatok összesen 7.463 fővel eltérnek a Magyar Statisztikai Szemle 1941. évf. 773. lapján közölt adatoktól. — *De fait d'une rectification faite entre temps, ces chiffres diffèrent de 7463 de ceux publiés à la page 773 de l'année 1941 de cette Revue.*

²⁾ A jiddis anyanyelvű lakossággal együtt. — *Y compris la population de langue maternelle yiddish.*

³⁾ A vendék, szlovének, bunyevácok, sokácok stb. az egyéb anyanyelvűek számában foglaltattak. — *Les Vendes, les Slovènes, les Bougnévates, les Chokatzes, etc. sont compris dans la rubrique "Autres ou de langue maternelle inconnue."*

2. Magyarország népességének megoszlása anyanyelv szerint 1941-ben.¹⁾

Répartition de la population de la Hongrie suivant la langue maternelle, en 1941.¹⁾

Anyanyelv Langue maternelle	Szám Nombres abs.	%
Magyar — Hongrois	11,367,342	77.5
Német ²⁾ — Allemands ²⁾	719,762	4.9
Szlovák (tót) — Slovaques	268,913	1.8
Román — Roumains	1,100,352	7.5
Ruszin (rutén) — Ruthènes	561,092	3.8
Horvát, szerb, bunyevác, sokác stb. ³⁾ — Croates, Serbes, Bougnévates, Chokatzes, etc. ³⁾	369,348	2.5
Vend, szlovén — Vendes, Slovènes	69,586	0.5
Cigány — Tziganes	57,372	0.4
Jiddis — Yiddish	126,312	0.9
Héber — Hébreux	5,659	0.0
Egyéb — Autres	29,435	0.2
Ismeretlen — Inconnue	1,400	0.0
Összesen — Total:	14,679,573	100.0

¹⁾ Ideiglenes eredmények. — *Résultats provisoires.*

²⁾ A jiddis anyanyelvűek nélkül. — *Non compris la population de langue maternelle yiddish.*

³⁾ Ebből horvát 127.441 (0.9%); szerb 164.423 (1.1%); bunyevác, sokác stb. 77.484 (0.5%). — *Dont Croates, 127.441 (0.9%); Serbes, 164.423 (1.1%); Bougnévates, Chokatzes, etc. 77.484 (0.5%).*

3. Magyarország népességének megoszlása nemzetiség szerint 1941-ben.¹⁾

Répartition de la population de la Hongrie suivant la nationalité, en 1941.¹⁾

Nemzetiség Nationalité	Szám Nombres abs.	%
Magyar — Hongrois	11,881,455	80.9
Német — Allemands	533,045	3.6
Szlovák (tót) — Slovaques	175,550	1.2
Román — Roumains	1,051,026	7.2
Ruszin (rutén) — Ruthènes	547,770	3.7
Horvát — Croates	12,346	0.1
Szerb — Serbes	159,000	1.1
Vend, szlovén — Vendes, Slovènes	20,336	0.1
Bunyevác, sokác, stb. Bougnévates, Chokatzes, etc.	54,585	0.4
Cigány — Tziganes	76,209	0.5
Zsidó — Juifs	139,041	1.0
Egyéb — Autres	27,218	0.2
Ismeretlen — Inconnue	1,992	0.0
Összesen — Total:	14,679,573	100.0

¹⁾ Ideiglenes eredmények. — *Résultats provisoires.*

Megjegyzés. E táblák a Magyar Statisztikai Szemle 1943. évi 5—6. számának 246—248. oldalain találhatóak.

VÁLOGATÁS A NEMZETISÉGI STATISZTIKA BIBLIOGRÁFIÁJÁBÓL

Fényes Elek műve:

A Magyar Birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járások szerint. Pest. 1867. 77 old.

Keleti Károly művei:

Magyarország nemzetiségei statisztikai szempontból. Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények. 8. köt. 1. füz. Budapest. 1871. 3—34. old.

Que'est-ce que la nationalité? Mémoire rédigé en vue du 9e Congrès International de Statistique. Athaeneum. Budapest. 1874. 12 old.

Que'est-ce que la nationalité? Megjelent: Congrès International de Statistique. Commission permanente. Mémoires. St-Pétersburg. 1876. 241—252. old.

Zu- und Abnahme der Bevölkerung Ungarns nach Nationalitäten. Literarische Berichten aus Ungarn. 1879. 1. H. 33—48. old.

Ungarns Nationalitäten auf Grund der Volkszählung des Jahres, 1880. Ungarische Revue. 1882. 113—139. old.

A nemzetiségi viszonyok Magyarországon az 1880. évi népszámlálás alapján. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1882. 52 old.

Magyarische Nationalitäten Statistik. Pester Lloyd. Beilage. 1882. 87. sz. 2. old.

Hazánk népe 1890-ben. *Nemzetgazdasági Szemle*. 1891. évi 12. füz. 1054—1069. old.

Jekelfalussy József művei:

Az ezredéves magyar állam és népe. (Szerk.: — —) Kosmos. Budapest. 1896. VIII, 625 old.

Magyarország nemzetiségi viszonyai 1890-ben. *Nemzetgazdasági Szemle*. 1892. évi 1. füz. 73—97. old.

Nationalitäten-Verhältnisse. Der tausendjährige ungarische Staat und sein Volk. Kosmos. Budapest. 1896. 402—413. old.

Nationalités. L'état hongrois millénaire et son peuple. Kosmos. Budapest. 1896. 402—413. old.

A nemzetiség szerepe az erdélyrészi megyék népnövekedésében. *Budapesti Szemle*. Budapest. 1888. évi 107—121. old.

Nemzetiségi viszonyok. Az ezredéves magyar állam és népe. Kosmos. Budapest. 1896. 368—378. old.

The relations of the nationalities. Megjelent: The Millennium of Hungary and its people. (Szerk.: — —) Budapest. 1897. 412—424. old.

Tanulmányok népünk életviszonyairól: A nemzetiség. *Budapesti Szemle*. 1884. évi 343—376. old.

Kőrösi József művei:

Budapest főváros nemzetiségi állapota és magyarosodása az 1881.-i népszámlálás eredményei szerint. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest. 1882. 45 old.

Jelentés a fővárosi lakosság nemzetiség viszonyainak állapotáról. Budapest Főváros statisztikai havi füzetek. Budapest. 1891. 162—165. old.

Jelentés a fővárosi lakosság nyelvismertének állapotáról. Budapest Főváros statisztikai havi füzetek. Budapest. 1891. 340—342. old.

Eltótosodás és magyarosodás Hont megyében. *Budapesti Szemle*. 1893. évi 176—199. old.

Magyarosodás és tótosodás Nyitra megyében. *Budapesti Szemle*. 1896. évi 394—418. old.

A felvidék eltótosodása. Nemzetiségi tanulmányok Pozsony, Nyitra, Bars, Hont... megyék területéről. Bars és Hont megyék külön lenyomata. Budapest. 1898. 45 old. + 2 térk.

A felvidék eltótosodása. Nemzetiségi tanulmányok Pozsony, Nyitra, Bars, Hont... megyék területéről. Pozsony és Nyitra megyék külön lenyomata. Budapest. 1898. 56 old. + 2 térk.

Thirring Gusztáv művei:

Magyarország nemzetiségei az 1880.-i népszámlálás szerint. Sopron. 1881. évi 102. sz. 2—3. old.

Nemzetiségi statisztika. Közgazdasági lexikon. Szerk.: Halász Sándor, Mandelló Gyula. 3. köt. Budapest. 1901. 42—45. old.

Thirring Gusztáv hozzászólása a nemzetiségek számbavételének kérdéséhez. 5 lev.

A nemzetiségi statisztika alapelveiről. Budapest. Gépírat. 10 lev.

Buday László művei:

The economic unity of Hungary and the nationalities. Budapest. 1918. 10 old.

Felekezeten kívüliek. *Közigazdasági Szemle*. 1897. évi 9. sz. 663—681. old.

Az idegenek beözönlése s a nemzetiségi kérdés Schweizban. *Budapesti Szemle*. 1912. szept. 373—390. old.

Kovács Alajos: A zsidóság térfoglalása Magyarországon. *Társadalomtudomány*. 1922. évi 3—4. sz. 302—305. old. (B. L. szignóval jegyzett könyvismertetés).

Földes Béla művei:

A kisebbségek és a nemzetiségi statisztika. *Magyar Statisztikai Szemle*. 1931. évi 3. sz. 225—239. old.

A nemzetiségek számbavétele. Hornyánszky ny. Budapest. 1940. 3 old.

La protection des droits des minorités et la statistique des nationalités. *Revue de la Société hongroise de statistique*. 1923. évi 1. sz. 5—17. old.

La Statistique de la nationalité. *Bulletin de l'Institut International de Statistique*. Madrid. 1931. évi 67—84. old.

A (Magyar) Statisztikai Szemlében 1923 óta megjelent cikkek:

Kovács Alajos: A magyar nyelvismert és az írni-olvasni tudás fejlődése 1910 óta. 1923. évi 7—8. sz. 219—227. old.

Mozolovszky Sándor: Népünk műveltsége, egybevetve a korrallal, anyanyelvvel és vallással. 1924. évi 7—8. sz. 257—261. old.

Asztalos József: Áttérési mozgalom és felekezetenkívüliség az 1919—1924. évben. 1926. évi 4. sz. 183—191. old.

Kovács Alajos: A Szerb-Horvát-Szlóven állam népszámlálásának nemzetiségi adatai. 1926. évi 7. sz. 403—424. old.

Kovács Alajos: Olaszok Magyarországon a háború előtt. 1927. évi 4. sz. 323—326. old.

Kovács Alajos: A nyelvismert mint a nemzetiségi statisztika ellenőrzője. 1928. évi 1. sz. 1—32. old.; 2. sz. 133—156. old.

Kovács Alajos: A nemzetiségi statisztika problémája. 1929. évi 2. sz. 73—94. old.

Molnár Endre: A Felvidék nemzetiségi és felekezeti adatai. 1930. évi 11. sz. 963—981. old.

Hollós István: Lengyelország nemzetiségi és felekezeti viszonyai. 1930. évi 12. sz. 1075—1090. old.

Móricz Miklós: Magyarország munkabíró népe 1910 óta. 1931. évi 10. sz. 931—938. old.

- Hollós Istvánné*: Az Egyesült Államok 1790. évi népessége nemzetiségi adatainak megállapítása a névstatisztika alapján. 1931. évi 12. sz. 1089—1092. old.
- Kovács Alajos*: Külföldi honosok és külföldi születésűek Magyarországon. 1933. évi 3. sz. 139—155. old.
- Molnár Endre*: Az Oroszbirodalom nemzetiségi és nyelvi statisztikája. 1933. évi 8. sz. 561—572. old.
- Kovács Alajos*: Az anyanyelvi statisztika megbízhatósága. 1934. évi 1. sz. 1—4. old.
- Molnár Endre*: Németesedik-e a Dunántúl? 1934. évi 3. sz. 161. old.
- Kovács Alajos*: A magyarság nyelvtudása. 1934. évi 10. sz. 823—840. old.
- Mozolovszky Sándor*: A magyar nép nyelvismerete 1930-ban. 1936. évi 3. sz. 209—211. old.
- Fogarasi Zoltán*: Magyarország népessége vallásfelekezetek szerint. 1936. évi 9. sz. 755—771. old.
- Thirring Lajos*: Magyar és idegen állampolgáraink anyanyelvi és vallási megoszlása 1930-ban. 1936. évi 10. sz. 858—860. old.
- Cseh-Szlovákia nemzetiségei. 1938. évi 2. sz. 115—116. old.
- Molnár Endre*: A lengyel kérdés a nemzetiségi statisztika tükrében. 1939. évi 10. sz. 1088—1108. old.
- Ruh György*: Változások Európa népességének felekezeti megoszlásában 1830 és 1930 között, különös tekintettel Magyarországra. 1941. évi 7. sz. 477—483. old.
- Az 1941. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai. 1943. évi 5—6. sz. 239—248. old.
- Fogarasi Zoltán*: A népesség anyanyelvi nemzetiségi és vallási megoszlása törvényhatóságokként 1941-ben. 1944. évi 1—3. sz. 1—20. old.
- Elekcs Dezső*: A Szovjet-Unió nemzetiségi viszonyai. 1945. évi 1—6. sz. 28—33. old.
- A népesség nyelvismerete 1941-ben. 1946. évi 1—6. sz. 5—8. old.
- Tyerleckij, P. E.*: Az európai államok népességének nemzetiségi összetételére vonatkozó népszámlálási adatok elemzési és helyesbítési módszerei. 1950. évi 10. sz. 664—673. old.

Egyéb művek:

- Baka András*: Eötvös Józseftől Jászi Oszkárig. A magyar nemzetiségi politikai gondolkodás változásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1990. 245. old.
- Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása, 1850—1941. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 534 old.
- Études historiques Hongroises, 1990. 2. Vol. Ethnicity and society in Hungary. (Ed. Ferenc Glatz). Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences. Budapest. 1990. XIV, 456 old.
- Gyönyör József*: Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről. Gondolat. Budapest. 1989. 322 old.
- Hoóz István—Kepecs József—Klinger András*: A Baranya megyében élő nemzetiségek demográfiai helyzete 1980-ban. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 1985. 433 old.
- Hoóz István*: A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái. *Demográfia*. 1975. évi 1. sz. 23—36. old.
- Kocsis Károly*: Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban. Természettudományi Ismeretterjesztő Társaság Budapesti Szervezete. Budapest. 1990. 117 old.
- Nagy Iván*: Európa kisebbségei. Nemzetiségi statisztikai vázlat. Magyar Kisebbség. Lugos. 1929. 53 old.
- A nemzetiségi kérdés bibliográfiája. 1. A nemzetiségi kérdés 1918 előtt. Magyar Külügyi Társaság. Budapest. 1922. 24 old.
- A nemzetiségi kisebbségek száma és helyzete, 1955. Statisztikai Kiadó. Budapest. 1955. 33 old.
- A nemzetiségi népesség száma Veszprém megye nemzetiséglakta községeiben, 1960—1990. KSH Veszprém Megyei Igazgatósága. Veszprém. 1991. 16 old.
- Tóth Agnes*: Telepítések Csonka Bács-Bodrog vármegyében, 1945—1948. Bács-Kiskun Megyei Levéltár. Kecskemét. 1990. 98 old.

РЕЗЮМЕ

Обзор содержит избранные статьи по тематике национальностей, опубликованных в разные годы издания журнала Венгерского статистического обозрения в период между двумя мировыми войнами.

В этот раз редакция журнала отказалась от принятой в этом разделе формы репринта. Публикуемые здесь отрывки намерены напоминать в первую очередь те соображения и мысли, которые показывают читателю наших дней основные методологические вопросы статистики национальностей, способы и критерии её учета.

Приведенная библиография соержит важнейшие статьи специальной литературы по статистике национальностей.

SUMMARY

The selection includes the studies dealing with nationality problems published in Statistical Review between two World Wars.

The usual reprint form of the series entitled "In Search of Lost Statistics" has not been followed this time. Excerpts published here are to revive first of all the ideas which clearly indicate, even for the reader of our days, the fundamental methodological problem, i. e. the survey method and criteria of nationality statistics.

The attached Bibliography includes the most important Hungarian publications of nationality statistics.

A TÁRSADALMI — GAZDASÁGI HELYZET NÉHÁNY JELLEMZŐJE 1991-BEN*

A világpolitikai-világgazdasági átrendeződés, az általános recesszió és a piacgazdaságra való határozott áttérés felszínre hozta a magyar gazdaságban korábban meglévő, esetenként rejtett feszültségeket, a kedvezőtlen struktúrát, a korszerű, versenyképes termékek alacsony arányát, a műszaki színvonal és a hatékonyság növekvő elmaradottságát. Ezzel egyidejűleg az átrendeződést szolgáló és 1990-ben megindult kedvező változások is felerősödtek.

A REÁLSZFÉRA TELJESÍTMÉNYE

Az *ipari termelés* értéke 1991-ben 1953 milliárd forint volt, összehasonlításon számítva 19,1 százalékkal kevesebb, mint az előző évben, és 27—28 százalékkal maradt el a 3—4 évvel azelőttitől. A visszaesés elsősorban a nagyobb vállalatokat jellemezte.

Az ipari termelés, a létszám és az exportátadás szerkezete, 1991

Foglalkoztatottak száma (fő)	Az ipari termelés		A foglalkoztatottak számának megoszlása	Az export- átadás megoszlása*
	megoszlása*	változása 1990-hez képest**		
százalék				
300-nál több	84,1	—23,2	76,4	88,1
50—300	9,8	— 4,3	16,6	8,8
50-nél kevesebb	6,1	+50,1	7,0	3,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>—19,1</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Folyó áron számítva.

** Összehasonlításon számítva.

Az ipar rendelésellátottsága 1991 folyamán egyre nagyobb mértékben csökkent. Ennek megfelelően a havonta megfigyelt körben a termelés az I. félévben 16,3, a III. negyedévben 23,8, a IV. negyedévben 28,3 százalékkal esett vissza. Az ipar értékesítése 19,5 százalékkal csökkent 1991-ben.

A termelés és értékesítés csökkenésének egyik oka a külső piacváltás volt, amelynek során a közvetlen és a beszállítói, ún. közvetett export egyaránt

* A Központi Statisztikai Hivatalban 1992. február 20-án, az 1991. év főbb gazdasági és társadalmi eseményeiről tartott sajtótájékoztatóra készült anyag rövidített és végleges adatokkal módosított változata.

visszaesett. A belföldi kereslet csökkenéséhez hozzájárult a mérsékelt beruházási tevékenység, az életszínvonal-csökkenés következtében megcsappant lakossági fizetőképes kereslet, valamint a szélesedő (legális és illegális) import által támasztott verseny is. A gazdasági szervezetek átformálódása is a termelés átmeneti visszaesésével járt.

Az 50 főnél nagyobb létszámú gazdálkodó szervezetek adatai szerint az ipari termelés és értékesítés — egy-két szakágazatot kivéve — az ipar valamennyi területén csökkent. A gazdálkodás körülményeiben bekövetkezett változások azonban a termelőket eltérő módon érintették, így az ipar kedvezőtlen ágazati szerkezete 1991-ben jelentős mértékben változott. Ennek legfőbb jellegzetessége, hogy az energetikai jellegű tevékenységek (kitermelés, átalakítás, feldolgozás) és az élelmiszeripari termelés aránya számottevően emelkedett, a kohászaté, a gépiparé és az építőanyag-iparé pedig nagymértékben csökkent. Ugyancsak mérséklődött a nem energetikai jellegű vegyipar és a könnyűipar súlya is.

Az ipari termelés alakulása az 50 főnél nagyobb létszámú ipari gazdálkodóknál

Ágazat	Az 1989.	Az 1990.	Az 1991.	Az 1990.	Az 1991.
	év az előző év százalékában			évi megoszlás* (százalék)	
Bányászat	94,8	88,2	89,1	5,6	6,4
Villamosenergia-ipar	102,2	100,2	92,0	7,0	8,2
Kohászat	104,4	81,0	67,3	9,1	7,8
Gépipar	100,2	83,8	65,1	20,8	17,2
Építőanyag-ipar	98,4	95,0	67,0	3,3	2,8
Vegyipar összesen	96,1	94,6	81,5	20,5	21,3
Vegyipar energetikai szakágak nélkül ..	96,4	91,9	73,3	11,7	10,9
Energetikai vegyipar	96,0	98,3	92,4	8,8	10,4
Könnnyűipar	95,2	88,3	75,1	12,0	11,5
Egyéb ipar	88,0	77,7	61,7	0,6	0,5
Élelmiszeripar	101,0	99,1	90,3	21,1	24,3
<i>Ipar összesen</i>	<i>99,0</i>	<i>90,8</i>	<i>78,5</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* Összehasonlító árszinten.

1991-ben az ipar értékesítésének több, mint háromnegyedét képviselő belföldi eladások volumene 18,4, míg az ipar exportcélú értékesítése 22,9 százalékkal volt kisebb az előző évinél.

Az exporttevékenység feltételei 1990—1991-ben nagymértékben megváltoztak. Ezek elsősorban a KGST-piacra szakosodott gépipart érintették, amelynél az exportátadás 1990-ben 24 százalékkal csökkent, s az 1991. évi ennek az alacsony szintnek a kétharmadát, az 1989. évinek pedig már a felét sem érte el. A gépipar aránya az ipari exportban az 1989. évi 38-ról 1990-ben 33-ra, 1991-ben 28 százalékra csökkent. A gépipari ágak közül a közlekedésszükség, a híradástechnikai, valamint a műszeripar 1991. évi exportátadása körülbelül fele volt az egy évvel korábbinak, a két évvel azelőttitől pedig 60—70 százalékkal maradt el.

Az ipar belföldi célú értékesítése 1988 óta évről évre csökkent. 1991-ben a termelési célú értékesítés csökkent nagyobb mértékben: az iparvállalatok egymás közti kooperációs szállításai 21,8 százalékkal mérséklődtek, a többi termelő—felhasználó részére, valamint beruházási célra együttesen 27,4 százalékkal

kal kevesebb terméket adtak el az ipari gazdálkodók, mint az előző évben. A nagy- és kiskereskedelem 13,9 százalékkal kevesebb árut vásárolt a hazai gyártóktól, mint 1990-ben. A nagy- és kiskereskedelem számára értékesített termékek közül csak a fűtőanyagok, a gyógyszerek, az égetett szeszes italok, a sör és az üdítőitalok értékesítése növekedett. A belkereskedelem hazai gyártású építőanyagokból 36,9, gépipari cikkekből 31,3 százalékkal kevesebbet vásárolt, mint egy évvel korábban. A könnyűipari cikkek beszerzése mintegy 30, az élelmiszeripari termékeké viszont csak 5,3 százalékkal csökkent.

A belföldi kereslet csökkenéséhez hozzájárult a gyorsuló ütemű *áremelkedés*. A hazai gyártású ipari termékek eladási árai a belföldi piacokon 1989-ben 13,4, 1990-ben 24,2, 1991-ben további 31,9, azaz három év alatt 86 százalékkal emelkedtek. 1991-re az árképzés csaknem teljesen szabaddá vált. A hazai termelők a termelőeszköz-kereskedelmi vállalatok részére 39,7, az iparvállalatoknak 32,6, a nagy- és kiskereskedelemnek 23,5 százalékkal magasabb árakon értékesítették termékeiket, mint az előző évben. Az árnövekedés az anyagok, félkésztermékek, energiajellegű termékek körében volt nagyobb mértékű, a könnyűipar és az élelmiszeripari termékek árszintje pedig az átlagosnál kevésbé nőtt.

Az *egy foglalkoztatottra jutó termelés* az egész iparban 10,2, az 50 főnél nagyobb létszámot foglalkoztató vállalati körben pedig 9,4 százalékkal csökkent. A termelés visszaesésével jelentősen csökkent a *kapacitáskihasználás is*.

Az *építőipari tevékenység* mérséklődése — a beruházások és a lakásépítés visszaszorulásával — már közel egy évtizede tart. A kivitelező építőipar 1990-ben kétharmadát termelte a tíz évvel korábbinak. 1991-ben a visszaesés folytatódott; az építési—szerelési tevékenysége 9,4 százalékkal volt kevesebb, mint 1990-ben.

Az elmúlt évtizedben folyamatosan csökkent a *lakásépítés*. Az 1980-as évek első felében évente 70—75 ezer lakást építettek. Ez 1988—1989-ben évi 51, majd 1990-ben 44 ezerre csökkent. 1991-ben 33 164 lakást építettek, 24,2 százalékkal kevesebbet, mint 1990-ben. 1991-ben az új lakások közel háromnegyed részét, 24 357 lakást, természetes személyek építették, a gazdasági szervezetek által épített lakások száma 6767, az önkormányzatoké pedig 1459 volt. A központi költségvetési szervek 100 lakás építését finanszírozták. A lakások 14,5 százaléka Budapesten, 44,4 százaléka a többi városban, 41 százaléka a községekben épült. Budapesten két év alatt felére csökkent a lakásépítés, a többi városban és a községekben a visszaesés két év alatt 30—36 százalékos volt. Míg az önkormányzatok és a gazdasági szervezetek főként a városokban építkeztek, addig a természetes személyek által épített lakások több, mint fele a községekben épült 1991-ben.

1991-ben 5471 lakás szűnt meg, 26,4 százalékkal kevesebb, mint 1990-ben, és 42,9 százalékkal kevesebb, mint két évvel korábban. (Az 1980-as évtizedben évi 12—15 ezer volt a nyilvántartásba vett lakásmegszűnések száma.)

Az üdülőépítést ugyancsak jelentős visszaesés jellemzi. 1991-ben 1753 üdülő készült el, 33,1 százalékkal kevesebb, mint az előző évben, s az 1987. évinek alig több mint egyharmada.

A *mezőgazdasági földterület* 1991. május 31-én 6 millió 460 ezer hektár volt, 13 ezer hektárral kevesebb, mint egy évvel korábban. A csökkenés mértéke hasonló volt az előző évekéhez. Az elmúlt öt év alatt összesen 64 ezer hektárral lett kisebb az ország mezőgazdasági területe. Az országos átlagban bekövetkezett csökkenéssel szemben a kistermelők földterülete 1990-ről 1991-re mint-

egy 13 százalékkal gyarapodott. Ezen belül a háztáji és illetményföld területe kisebb, a bérbe adott terület és az egyéni gazdaságok területe nagyobb lett.

A *mezőgazdasági termékek termelése* összességében — immár a harmadik egymást követő évben — csökkent, körülbelül 3 százalékkal. Az 1991. évi termelési szint gyakorlatilag megegyezett az 1980. évvel, az előző öt év átlagától pedig 7 százalékkal maradt el.

A növénytermelés termelési értéke az 1989. évi 1 százalékos és az 1990. évi 9 százalékos csökkenés után 1991-ben mintegy 9 százalékkal emelkedett, azaz lényegében az 1986. évi színvonalnak felelt meg.

A növénytermelésben bekövetkezett növekedést elsősorban a gabonafélék termésmennyiségének több mint 20, valamint az ipari növények termelésének 16—17 százalékos emelkedése biztosította, de több termelt az 1990. évinél szálas és tömegtakarmányból is. A burgonyatermés összességében ugyanannyi volt, mint az előző évben, a zöldség- és a gyümölcstermés pedig kismértékben csökkent.

Az állattenyésztés termelése 1991-ben 13—15 százalékkal csökkent. Ennek következtében az állattenyésztés termelésének színvonala 1991-ben az 1980. évinél is mintegy 7—8 százalékkal alacsonyabb volt.

1991-ben az állattenyésztés visszaesése mind az állatállomány, mind a vágóállatok és állati termékek termelésének csökkenésében megnyilvánult. Az 1991. év végi szarvasmarha- és sertésállomány a tíz évvel korábbinak 73, illetve 72 százalékát tette ki. A juhek és a tyúkfélék esetében a megfelelő mutató 58, illetve 56 százalék volt.

A mezőgazdasági termelők 1990-ben termékeik 48, árutermelésük 60 százalékát az ipari és a kereskedelmi vállalatoknak és szövetkezeteknek adták el. E fő értékesítési csatorna szerepe 1991-ben — az előző évhez hasonlóan — csökkent. Az év folyamán a felvásárló szervezetek 18 százalékkal kevesebb terméket vettek át a mezőgazdasági termelőktől, mint 1990-ben. Ezen belül a növénytermelési és kertészeti termékek értékesítése 14, az élőállatoké 20, az állati termékeké 22 százalékkal csökkent.

A termelési és forgalmi folyamatok csökkenésével a *szállítási teljesítmények* is visszaestek. Az 50 főnél többet foglalkoztató közlekedési szervezetek által 1991-ben elszállított áruk tömege mintegy negyedével, az árutonna-kilométerben számított teljesítményük pedig 36 százalékkal maradt el az előző évitől. A teljesítmény csökkenése valamennyi közlekedési ágat jellemezte, a legnagyobb mértékű (58%) a vízi közlekedésben volt. A vasúti és a közúti áruszállítás teljesítménye egyaránt 29, a csővezetékes szállításé 5 százalékkal kisebb, mint 1990-ben.

A vasúti és a közúti közlekedésben a belföldi áruszállítási teljesítmény jelentősebben csökkent (33—36%), mint a nemzetközi (körülbelül egynegyedével). A csővezetékes szállítás teljesítménye a behozatali forgalom visszaeséséből adódott, míg 2,3 százalékkal nőtt a tranzit és 1 százalékkal a belföldi forgalom. A vízi szállításokon belül a tengerhajózás teljesítménye mintegy 65, a folyami hajózásé pedig 15 százalékkal mérséklődött.

A *távolsági személyforgalom* utasainak száma 7,6 százalékkal kevesebb volt 1991-ben, mint egy évvel korábban. Az utaskilométerben mért teljesítmény az utasszámnál is nagyobb arányban csökkent (13 százalékkal), azon belül a meghatározó vasúti és közúti közlekedésben 13,5, illetve 11 százalékkal (elsősorban az utazási tarifák emelkedéséből adódóan). A légi közlekedés is kevesebb utast szállított (31 százalékkal), mint 1990-ben, de átlagosan hosszabb távolságra,

aminek következtében az utaskilométerek száma csak közel egynegyedével csökkent.

A helyi közlekedés az 1990. évinél 7,5 százalékkal kevesebb utast szállított, és az utaskilométerek száma is hasonló arányban mérséklődött.

1991-ben 9,3 millió külföldi gépjármű lépett be az országba, ami az egy évvel azelőttinél 3,3 százalékkal kevesebb. Túlnyomó részük — 8,5 millió — személygépkocsi volt, arányuk az 1990. évinél 5,5 százalékkal kisebb. A belépett autóbuszok (178 ezer) és tehergépkocsik (588 ezer) száma viszont egyharmadával több az egy évvel korábbinál. Egyidejűleg az országból kilépett magyar gépjárművek száma 11,9 százalékkal emelkedett, és meghaladta a 4 milliót. Hasonló arányú növekedés mellett a kilépett személygépkocsik száma 3,8 milliót tett ki, míg az autóbuszok száma 20 százalékkal 81 ezerre, a tehergépkocsiké 14 százalékkal 175 ezerre nőtt.

Az 1988—1989-ben életbe lépett társasági, külföldi befektetési, valamint átalakulási törvények által elindított *szervezeti változások* a gazdaságban 1991-ben is folytatódtak. Az elmúlt három évben a gazdálkodó egységek által kezdeményezett decentralizációs lépések, valamint új vállalkozások létesítése következtében évről évre növekvő számban alakultak gazdasági szervezetek, többségben korlátolt felelősségű társaságok, illetve részvénytársaságok.

*A jogi személyiségű gazdasági szervezetek száma
1991 végén*

Év	Összesen	Ebből:	
		kft.	rt.
1988.....	10 811	450	116
1989.....	15 235	4 485	307
1990.....	29 470	18 317	646
1991.....	52 756	41 206	1 072

További mintegy félmillióra tehető a jogi személyiség nélküli gazdasági és egyéni vállalkozások száma. Közülük csaknem minden harmadik az utóbbi két évben kezdte meg működését.

1991 végén regisztrált főtevékenységük szerint a jogi személyiségű gazdasági szervezetek egyharmada a kereskedelemben, 23 százaléka az iparban, egyötöde a szolgáltatás területén, 13 százaléka az építőiparban működött.

Az újonnan alakult gazdasági szervezetek túlnyomó része közepes és kis-méretű, néhány fős szervezet, ami jelentős mértékben megváltoztatta a gazdálkodó egységek nagyság szerinti megoszlását. A 20 főnél kisebb gazdasági szervezetek aránya az 1989. évi 37,6-ról 1991-ben 72,5 százalékra nőtt, míg a 300 főnél nagyobb létszámú szervezetek aránya ugyanezen időszakban 19,3-ről 4,7 százalékra mérséklődött. A többi létszám-kategóriába tartozó szervezetek, a 21—50 fő és az 51—300 fő közöttiek száma gyarapodott ugyan, de arányuk csökkent: az előbbieké 18-ról 12, az utóbbiaké 26-ról 11 százalékra.

A 20 főnél kevesebbet foglalkoztató szervezetek aránya a kereskedelemben és az üzleti szolgáltatásban legnagyobb (88%), míg a 300 főnél többet foglalkoztatók aránya a mezőgazdaságban kiemelkedő (22%), de az átlagosnál jóval nagyobb az iparban is (7,5%).

A gazdasági szervezetek többsége Budapestre és környékére koncentrálódott: 1991 végén a cégek 43,4 százaléka Budapesten, 8,6 százaléka Pest megyé-

ben működött, míg az ország többi részére megyénként 1,5—4,1 százalék jutott.

1990 végén 5693 külföldi érdekeltségű vállalat működött hazánkban, 1991-ben viszont a Központi Statisztikai Hivatal kérdőíves felvételének összesítése újabb 5642 vegyes vállalat alakulását mutatja, ami az összes alapítás 23 százaléka.

A működő vegyes vállalatok körében a külföldi tőke aránya az 1989. évi 24-ről 1990-ben 34 százalékra emelkedett. Az 1991-ben alapított vegyes vállalatoknál ez az arány elérte a 40 százalékot.

1991-ben erőteljesen nőtt a teljes egészében külföldi tulajdonú szervezetek száma: az 1990-ben működő vegyes vállalatoknak 4, az 1991-ben alapítottaknak 23 százalékát képviselték.

Külföldi érdekeltségű vállalatok legnagyobb számban a kereskedelemben működtek. 1990-ben és 1991-ben is — 2336, illetve 3171 alapítással — ez az ág vezetett. Az iparban 1990-ben 1526 vegyes vállalat működött, és 1991-ben további 1040 alakult. Az 1991-ben alakult iparvállalatokra az összes külföldi tőke 64, míg a kereskedelmi vállalatokra 14 százaléka jutott.

A tulajdonviszonyok megváltoztatásában fontos szerepe van az állami vállalatok privatizációjának. A Pénzügyminisztérium adatai szerint 1991 végéig 124 állami vállalat alakult át, és további 686 vállalaté volt folyamatban. Az összes vállalati átalakulással érintett állami vagyon könyv szerinti értéke megközelíti a 650 milliárd forintot.

Az átalakulásban sok szempontból sajátos helyzete van a mezőgazdaságnak. 1991. december végén ezen ágban 3070 jogi személyiségű gazdasági szervezet működött, mintegy fele szövetkezeti formában. A külföldi érdekeltségű vállalatok száma (az 1991-ben alakultakkal együtt) mintegy 160 volt. Emellett — az 1991. évi általános mezőgazdasági összeírás adatai szerint — 1396 ezer kistermelői gazdaság volt az országban, kevesebb, mint az előző (1986. évi) összeírás idején. Közülük 573 ezer a földterület nagysága, 823 ezer az állatállomány alapján minősült kistermelői gazdaságnak. A gazdaságok egyharmada foglalkozik árutermeléssel. A gazdálkodók mindössze 2,6 százaléka önálló, 16,6 százaléka mezőgazdasági gazdálkodó szervezetekben munkaviszony mellett, 19,8 százaléka mint mezőgazdasági nyugdíjas végez mezőgazdasági termelést. A gazdálkodók több mint fele nem mezőgazdasági területen áll vagy állt (nyugdíjazása előtt) munkaviszonyban. A kistermelők 1,9 százaléka munkanélkülinek vallotta magát.

A kistermelői gazdasághoz tartozók száma (családtagokkal, alkalmazottakkal stb.) meghaladja a négy millió főt, és közülük 2,7 millió fő végez valamilyen munkát a gazdaságban.

A kistermelői gazdaságok ténylegesen 556 ezer hektár területet használnak, ennek 58 százaléka saját tulajdonú, 21 százaléka bérlemény (főleg jogi személyiségű gazdasági szervezetektől), és ugyancsak 21 százalék a háztáji és illetményföld aránya.

A gazdaság összteljesítményét mutató *bruttó hazai termék* (Gross Domestic Product — GDP) 1990-ben és 1991-ben is csökkent, az 1991-es színvonal az 1980-as évek elejének felel meg.

A gazdasági átalakulást jelzi, hogy változik a termelés szektorok szerinti megoszlása. 1990-ben 10 százalékponttal — 65-ről 55 százalékra — csökkent az állami vállalatok és szövetkezetek részesedése a bruttó hazai termék előállításából, a jogi személyiségű gazdasági társaságoké pedig megkétszereződött.

A társas és egyéni kisvállalkozások hozzájárulása a GDP-hez 14—15 százalék körül alakult. A vállalkozások számának változását figyelve ez a tendencia — minden bizonnyal — 1991-ben is folytatódott.

1991-ben a nemzetgazdaság energiafelhasználása 5,6 százalékkal kisebb volt az előző évinél. A mérséklődés az anyagi ágakban következett be, ahol összességében 15,5 százalékkal kevesebb energiát használtak fel, mint 1990-ben. A nem anyagi szféra felhasználása 7,1 százalékkal nőtt, miközben a lakosság 8,5, a kommunális és egyéb fogyasztók 2,9 százalékkal több energiát használtak fel, mint 1990-ben.

A GDP belföldi felhasználásának volumene is csökkent. Ezen belül a lakosság fogyasztásának csökkenése az átlagosnál nagyobb.

Az MNB adatai szerint 1991-ben a *lakosság folyó pénzbevétele* a megfigyelt (az évi 25 millió forint és nagyobb pénzforgalmú jogi személyiségű) adatszolgáltatói körből 1450 milliárd forint volt, 23 százalékkal több az előző évinél. Ez a fogyasztói árak ennél nagyobb mértékű növekedése miatt reálértéken mintegy 9 százalékos csökkenést jelent. (Az egy főre jutó reáljövedelem csökkenése ennél kisebb volt, egyrészt a természetbeni munka- és társadalmi jövedelem, valamint más — például vállalkozói — jövedelmek eltérő alakulása miatt.)

Az alkalmazásban állók és a szövetkezeti tagok bevételei 21 százalékkal emelkedtek. A mezőgazdasági felvásárlásból származó (bruttó) bevételek nominálértéken 10 százalékkal csökkentek, a magánvállalkozói (szintén bruttó) bevételek pedig 32 százalékkal nőttek. A társadalombiztosításból származó lakossági pénzbevételek 28 százalékkal haladták meg az előző évit, amit lényegében az e tételek négyötödét kitevő nyugdíjkifizetés hasonló arányú emelkedése határozott meg. A nyugdíjasok számának csaknem 5 százalékos gyarapodását figyelembe véve, az egyes nyugdíjak átlagos összege ennél mérsékeltbben emelkedett. Elsősorban a munkanélküliek számának nagyarányú növekedése miatt szociális célokra 17,5 milliárd forintot fizettek ki, közel két és félszeresét az előző évinek.

A *kiskereskedelmi forgalomban* eladott áruk értéke fogyasztói folyó áron 2,4, összehasonlító áron több mint 28 százalékkal elmaradt az 1990. évitől. 1991-ben a boltok forgalma mennyiségben 29, a vendéglátásé 23 százalékkal csökkent. A különböző üzlettípusok közül legnagyobb, 40 százalék körüli forgalomcsökkenés az általános áruházakban, az iparcikküzletekben, valamint a cukrászdákban és italboltokban volt. A kultúrcikküzletek eladásai az előző évi mennyiség kétharmadát tették ki. A bolti kiskereskedelemben legkevésbé a vegyiáruüzletek forgalma csökkent (8,6 százalékkal), a vendéglátáson belül a munkahelyi vendéglátó helyeké (2 százalékkal), és viszonylag mérsékelt volt (7,6%) a melegkonyhás vendéglátó helyeken is a visszaesés.

A lakosság jövedelmének és fogyasztásának alakulására hatással volt a korábbiaknál jóval nagyobb áremelkedés. (1989-ben 17, 1990-ben 29 százalékkal nőttek a *fogyasztói árak*.) A fogyasztói árak 1991. I. félévében havonta átlagosan 3,8, a II. félévben pedig 1,2 százalékkal emelkedtek. Az 1991. év egészére 35 százalékos fogyasztóiár-emelkedés alakult ki. Ezen belül több mint kétszeresére emelkedett a szilárd és a cseppfolyós fűtőanyagok, a postai szolgáltatások, valamint a vezetékes víz ára, illetve díja. Mintegy 50—60 százalékkal lett drágább a gáz, az elektromos energia, a közlekedés, a személygépkocsi, valamint a tanszer-írószer. A nagyobb árucsoportok közül a hús, húskészítmények és baromfi ára éves átlagban — az évközi áremelések és csökkenések eredője-

ként — nem egészen 2 százalékkal haladta meg az előző évit. Ennek nagy szerepe volt abban, hogy az élelmiszerek és élvezeti cikkek átlagos árszínvonala is viszonylag mérsékelten, 23,1 százalékkal emelkedett.

1991. év végén a forintban elhelyezett *takarékbetét-állomány* (takaréklevéllel és a jóváírt kamattal együtt) 54,2 milliárd forinttal, a devizabetét-állomány 60,9 milliárd forinttal volt több, mint egy évvel korábban. Az év végi állományból 351,1 milliárd a forintbetétek, 132,4 milliárd forint (körülbelül 1,7 milliárd dollár) a devizabetétek összege.

A lakosság tulajdonában levő *értékpapírok állománya* (takaréklevél nélkül) 1991 folyamán 89,7 milliárd forinttal bővült, és az év végén 165,2 milliárd forintot tett ki. Ugyanezen időszak alatt a lakosság bankhitelállománya 330 milliárd forintról 206 milliárdra csökkent. Az állománycsökkenés mintegy kétharmad része a kedvezményes kamatú lakáshitelek elengedése, egyharmad része a lakossági hitelvisszafizetések, illetve -törlesztések révén következett be.

A jogi személyiségű gazdasági szervezetek és költségvetési szervek *beruházásai* 1991-ben 321 milliárd forintot tettek ki, folyó áron 9,4 százalékkal többet, összehasonlítva áron mintegy 13 százalékkal kevesebbet az 1990. évinél. Az építési és gépberuházások növekedési üteme és összege megközelítőleg azonos volt. Az állami vállalatok részesedése a beruházási kifizetésekből mind 1990-ben, mind 1991-ben csökkent, a jogi személyiségű gazdasági társaságoké viszont nőtt.

A *külkereskedelmi tevékenységet*, annak intézmény- és feltételrendszerét már évek óta és egyre erősebben érintő változások 1991-ben minden korábbinál határozottabbá váltak. Közülük a legmélyrehatóbb a KGST-hez kapcsolódó árucseré és fizetési rendszer megszűnése volt. Ugyanakkor gyorsult a közeledés a nyugat-európai integrációs szervezetekhez, és több, a piacváltást közvetlenül vagy közvetve elősegítő hazai, illetve külföldi intézkedés született. A devizák és országok szerinti összetétel változása azonban kedvezőtlenül módosította az áruszerkezetet. Emellett nagymértékben romlott a cserearány, és — nem kis részben ebből adódóan — nagy összegű behozatali többlet alakult ki.

Az 1991. évi adatok szerint az összes import 855,6 milliárd forint értékű volt, folyó áron 54 százalékkal több az előző évinél. A kivitel — 24 százalékos növekedés mellett — ennél számottevően kisebb értéket, 764,3 milliárd forintot ért el. A forgalom értékének ilyen arányú növekedése azonban túlnyomórészt vagy teljes egészében az árszínvonal — főként a keleti kereskedelemben a konvertibilis elszámolásra való áttéréssel bekövetkezett — emelkedésére, továbbá a forint leértékelésére vezethető vissza.

1991-re a külkereskedelmi forgalom 97—98 százaléka konvertibilis elszámolású lett. (1990-ben 70—75 százalék között, az 1980-as évek közepén pedig még 50 százalék körül mozgott a konvertibilis forgalom aránya.) Az 1991. évi konvertibilis behozatal értéke 11,1 milliárd, a kivitelé 10,0 milliárd dollár, a forgalom tehát 1,1 milliárd dolláros behozatali többlettel zárult.

1991-ben a már töredékére zsugorodott rubelelsszámolású forgalomban is számottevő, mintegy 230 millió rubeles behozatali többlet alakult ki. A konvertibilis és nem konvertibilis forgalom együttes behozatali többlete 91,3 milliárd forinttal volt egyenértékű 1991-ben, szemben az előző év 59 milliárd forintos kiviteli többletével.

A kelet-európai piacok visszaszorulásával párhuzamosan mindenekelőtt a nyugat-európai piacok jelentősége nőtt. Az 1991. évi exportbevétel 46 százaléka az Európai Gazdasági Közösség (EGK), 15 százaléka az Európai Szabad-

kereskedelmi Társulás (European Free Trade Association — EFTA) országai-ban realizálódott, az egy évvel korábbi 36, illetve 12 százalékkal szemben. Ezekbe az országokba ugyanis erőteljesen növelte szállításait a magyar külke-rekedelem: folyó áron 56 százalékkal az EGK, 52 százalékkal pedig az EFTA területére. A növekmény összege 126 milliárd, illetve 39 milliárd forintnak felelt meg.

Magyarország legnagyobb exportpiaca 1991-ben Németország lett, a teljes kivitel 27 százaléka annak vásárlójaként. Utána a Szovjetunió következett 13, majd Ausztria 11 százalékos részesedéssel. Az export térbeli átrendeződése az áruszerkezet jelentős mértékű átalakulását is maga után vonta. A KGST-piacok összeomlása — többek között — a könnyű- és az élelmiszeripart, de a legerősebben a gépipart sújtotta. Ez megmutatkozott a gépek és berendezések exportjában, ugyanis a többi piacon elért számottevő növekedés ellenére ezen árufőcsoport exportja 17 milliárd forinttal, vagyis 15 százalékkal csökkent. Így a gépek és berendezések összes exportból való 13 százalékos részesedése lényegesen alacsonyabb a korábban jellemző 20—30 százalék közötti, de az 1990. évi 18,5 százalékos aránynál is. A gépek és berendezések kivitelének visszaszorulásával párhuzamosan különösen a fogyasztási iparcikkek, de a mezőgazdasági—élelmiszeripari, valamint az anyagjellegű termékek jelentősége is nőtt, és az 1991-ben realizált exportárbevételnek 23, 25 és 38 százalékát biztosította. Az exportárbevétel növekményéből az anyagjellegű termékekre jutott a legnagyobb összeg, 66 milliárd forint, az előző évinél 29 százalékkal több. A mezőgazdasági—élelmiszeripari termékek és a fogyasztási iparcikkek értékesítése 51—51 milliárd forinttal, mintegy 1,4-szeresre emelkedett.

Az 1991. évi import 41 százaléka az EGK, 19 százaléka az EFTA országaiból származott, az előző évi 38, illetve 15 százalékkal szemben. Különösen jelentős összeggel, 143 milliárd forinttal, azaz 68 százalékkal emelkedtek a vásárlások az EGK-országokból. Ennél nagyobb arányban (91,5 százalékkal), viszont — kisebb arányánál fogva — kisebb összeggel (78 milliárd forinttal) bővült az EFTA-országokból származó behozatal. E két országcsoportban — a kivitelhez hasonlóan — szintén Németország, illetve Ausztria részesedése volt a legnagyobb: 21, illetve 13 százalékos.

Az importkiadás folyó áron számított növekményéből a legnagyobb rész, mintegy 34 százalék, azaz 102 milliárd forint fogyasztási iparcikkek vásárlását fedezte. Ezekből a termékekből 2,2-szer akkora forintösszegért importált hazánk 1991-ben, mint egy évvel korábban. Ugyancsak jelentősen, 63 milliárd forinttal nőtt az anyagjellegű termékek és 74 milliárd forinttal a gépek és berendezések behozatalára fordított összeg, így egynegyedével, illetve háromnegyedével haladta meg az egy évvel azelőttit. Az energiaimport összege — a már említett áremelkedésből adódóan — 53 milliárd forinttal, 1,7-szeresre emelkedett. A behozatalban nőtt az ipari késztermékek aránya, elsősorban az anyagjellegű termékek, kisebb részben pedig a mezőgazdasági—élelmiszeripari termékek visszaszorulásával. Az ipari késztermékeken belül inkább a fogyasztási iparcikkek és csak kevésbé a gépek, berendezések aránya emelkedett. 1991-ben a fogyasztási iparcikkek részesedése (22%) már felülmúlta a gépekét (20%). Az anyagjellegű termékek mérséklődő hányaduk ellenére is a legnagyobb részét (37 százalékát) tették ki az 1991. évi importkiadásnak, míg a legkisebb hányadú mezőgazdasági—élelmiszeripari import aránya 7—8-ról 6 százalékra süllyedt. Az energiaimport részesedése 1990-ben 14, 1991-ben 15 százalék volt.

Magyarország *nemzetközi idegenforgalma* az utóbbi években jelentősen élénkült, és ez a tendencia lényegében 1991-ben is folytatódott, annak ellenére, hogy a külföldi látogatók száma az előző évihez képest csökkent. A csökkenés ugyanis kizárólag a rövid időre érkezettek (kirándulók és átutazók) körében következett be, a turisták száma tovább emelkedett. Ugyancsak emelkedett a külföldre utazó magyarok száma.

1991-ben összesen 33,3 millió külföldi érkezett Magyarországra, ami az 1990. évi kimagasló látogatószámnál 4,4 millióval, 11,6 százalékkal alacsonyabb ugyan, de minden korábbi évekénél lényegesen magasabb. A látogatók közel kétharmada — szemben az előző három év 55—60 százalék közötti arányával — egy napnál hosszabb időt töltött az országban. Ez 21,9 millió turistát jelentett 1991-ben, 1,4 millióval többet az 1990. évinél.

A külföldi turisták 1991-ben átlagosan 5 éjszakát töltöttek Magyarországon, némileg többet az előző évinél.

A külföldi turisták számának és tartózkodási idejének növekedése ellenére számottevően (23,6 százalékkal) visszaesett a megfigyelt kereskedelmi szálláshelyek külföldi vendégeinek száma, és csökkent az általuk eltöltött vendégéjszakák száma is (21,9 százalékkal). A szállodákban, ahol a külföldi vendégek 68 százalékát fogadták, és vendégéjszakáik majdnem felét regisztrálták, a visszaesés az átlagosnál némileg mérsékeltebb, de szintén nagyarányú volt. A vendégforgalom csökkenésével tovább mérséklődött a szállodai szobák kihasználtsága: országos átlagban az 1989. évi 61,0 és az 1990. évi 55,4 után 1991-ben 50 százalék körüli volt.

1991-ben a Magyarországra látogatott külföldieknek körülbelül egyharmada egy napnál rövidebb ideig tartózkodott az országban. Közülük 7,1 millióan az érkezés napján haza is utaztak (kirándulók), 4,3 millióan pedig egy másik határszakasznál hagyták el Magyarországot (átutazók). A kirándulók és az átutazók előző években gyorsan növekvő száma 1991-ben jelentősen csökkent, az 1990. évitől mindkettő mintegy egyharmad résszel maradt el.

A magyar állampolgárok külföldi utazásai 14,3 millió alkalmat tettek ki 1991-ben, 5,3 százalékkal többet az előző évinél. Ez azt is jelentette, hogy — az 1990-ben bekövetkezett átmeneti mérséklődés után — az 1991. évi utazásszám megközelítette az eddigi legmagasabb (1989. évi 14,5 milliós) szintet. Az utazások növekvő hányada, több mint fele, az osztrák határszakaszra koncentrálódott, ahol 1991-ben 7,4 millió határátlépést regisztráltak, az egy évvel korábbinál 30, de a két évvel korábbinál is 18 százalékkal többet. Ugyancsak jelentős mértékben, 55 százalékkal (1,9 millióra) nőtt a jugoszláv határszakaszon átlépők száma, bár az előző évben erősen visszaesett a forgalom. E két határszakasz mellett csak a néhány százezres forgalmat lebonyolító szovjet határszakaszon, valamint Budapest légi és vízi kikötőin keresztül utaztak többen (68, illetve 15 százalékkal) 1991-ben, mint egy évvel korábban. A nagy (bár mérséklődő) arányú cseh és szlovák határszakaszon viszont 30 százalékos visszaesés következett be (3,5 millióra) és 24 százalékkal csökkent — az előző évi jelentős fellendülés után — a román határszakaszon keresztül utazók száma is (857 ezerre).

A nemzetközi idegenforgalomból 1991-ben 78 milliárd forintnak megfelelő devizabevétel származott, az egy évvel azelőttinél 23 százalékkal több. A növekmény konvertibilis elszámolásokban realizálódott, egyidejűleg minimálisra (3,4 százalékra) zsugorodott a rubeleltszámolású bevételek aránya. A kiadások, a bevételek emelkedésével szemben, 1 százalékkal mérséklődtek 1990-hez

képezt, 37,7 milliárd forintnak megfelelő összegüknek 12,3 százaléka rubelel-számolású, a többi konvertibilis elszámolású volt.

A konvertibilis elszámolásokban 1991-ben képződött bevételek összege 1002 millió, a kiadásoké 443 millió dollárral volt egyenértékű. A bevételi többlet mintegy 560 millió dollárt tett ki, lényegesen többet az 1990. évi 348 millió dollárnál, sőt minden korábbi év aktívumánál is.

A rubelel-számolású bevételek összege 82 millió, a kiadásoké 139 millió rubelnek felel meg, így egyenlegük 57 millió transzferábilis rubel kiadási többletet mutatott. 1990-ben az egyenleg 118 millió rubel bevételi többlettel zárult.

PÉNZÜGYI FOLYAMATOK

A reálgazdaságban meglévő feszültségek, a teljesítmények csökkenése a pénzügyi folyamatokban is nyomon követhetők. Az *állami költségvetés* hiánya — a Pénzügyminisztérium előzetes adatai szerint — 1991-ben 114 milliárd forint volt, mind az 1990. évinél (1,4 milliárd forint), mind az előirányozottnál (78,8 milliárd forint) nagyobb. A deficit a bruttó hazai termék 4—5 százalékára tehető, és a belföldi megtakarítások fedezték. Ez jelentős különbség a korábbi évekhez képest, amikor is a költségvetés hiányát külső forrásból finanszírozták.

A költségvetés helyzetének erőteljes romlása abból adódik, hogy a tényleges bevételek összege 7—8 százalékkal — 56 milliárd forinttal — kisebb volt az előirányozottnál. Ezt mérsékelte, hogy a kiadások összege ugyancsak kevesebb — 20 milliárd forinttal, 2—3 százalékkal — az előirányozottnál. A bevételek főbb tételei között az előirányozathoz képest jelentősebb elmaradás mutatkozott a gazdálkodó szervezeteknél, a pénzügyintézeteknél, valamint a fogyasztáshoz kapcsolódó adóknál. A vállalkozási nyereségadó-bevételt mérsékelte a gazdálkodók jövedelmének csökkenése, továbbá az 1990. évi túlfizetések visszaigénylése, de kevesebb volt a vám- és importbefizetés is. A fogyasztás csökkenése, összetételének változása és valószínűleg az illegális utcai kereskedelem okozta, hogy az előirányozottnál kisebb a fogyasztási és az általános forgalmi adóból származó bevétel. Az állami költségvetés bevételei között a lakosság befizetései megközelítették az előirányozott összeget, ezen belül nőttek a személyi jövedelemadóból származó bevételek. Az 1991. évi állami költségvetési bevételeknek közel 60 százalékát a fogyasztáshoz kapcsolódó adók és a lakossági befizetések tették ki.

Az állami költségvetés 1991-ben az előirányozottnál kevesebbet fordított a gazdálkodó szervek támogatására, felhalmozásra, ugyanakkor nőtt a fogyasztóiár-kiegészítés (döntően az energiahordozók fogyasztóiár-emelésének elhalasztása miatt), valamint a központi költségvetési szervek támogatása. Ennek fő oka, hogy a költségvetési tartalék felhasználására született döntések (kárpótlás, közigazgatási bíráskodás bevezetése) hatása elsősorban itt jelentkezik. A helyi önkormányzatok támogatása némileg meghaladta az előirányozottat.

Az állami költségvetés kiadásainak 1991-ben 34 százalékát a központi költségvetési szervek, 23 százalékát az önkormányzatok fenntartására fordították.

A vállalati szféra pénzügyi helyzete 1991-ben romlott. Hitelállományuk november végén 655 milliárd forint volt, az év elejénél 78,8 milliárd forinttal több. Egyidejűleg a vállalati bankbetétek 47,2 milliárd forinttal, 333 milliárd forintra nőttek. A hitelállomány nagyobb része (402 milliárd forint) rövid lejá-

ratú volt, és tizenegy hónap alatt 91 milliárd forinttal emelkedett, többek között a vállalati kinnlevőségek felhalmozódásával, a likviditási hiánnyal összefüggésben.

A tartósan nagy összeggel fizetéseképtelen vállalatok száma 721, szemben az 1990. novemberi 283-mal és az 1991. januári 366-tal. Az e körhöz kapcsolható sorban állás becsült összege novemberben 160 milliárd forint volt, az egy évvel korábbinak mintegy kétszerese. Ezenkívül még nőtt a vállalatok tartozása a társadalombiztosításnak.

A Magyar Nemzeti Bank adatai szerint 1991-ben a konvertibilis folyó fizetési mérleg 267 millió dolláros többlettel zárult. (1990-ben 127 millió dollár volt a konvertibilis folyó fizetési mérleg többlete.) A többletet kialakító tényezők közül az árudeviza-forgalom egyenlege 189 millió dolláros aktívumot mutatott, annak ellenére, hogy egyidejűleg a külkereskedelmi áruforgalomban tetemes összegű (mintegy 1,1 milliárd dolláros) passzívum alakult ki.

A konvertibilis folyó fizetési mérleg többletének kialakulásában fontos tényező az idegenforgalommal összefüggő fizetések 560 millió dolláros bevételi többlete, valamint a viszonzatlan átutalások 860 millió dolláros aktívuma. Mindezzel szemben a legnagyobb tétel a nettó kamatteher volt, amely 297 millió dollár kamatbevétel és 1628 millió dollár kamatfizetés egyenlegeként 1331 millió dollárral terhelte az 1991. évi folyó fizetési mérleget. Az *adósságszolgálati ráta* — a hiteltörlesztés és a nettó kamatteher összege a fizetési mérlegben megjelenő export százalékában — 40,4 százalékos volt, jóval alacsonyabb az 1990. évi szintnél (62,4%).

1991. december végén a *konvertibilis bruttó adósságállomány* 22,7 milliárd dollárt tett ki, 1,4 milliárd dollárral többet, mint az év elején. A konvertibilis devizákban meglévő nemzetközi tartalékok állománya — elsősorban a pénzületi működőtőke beáramlásának, továbbá a folyó fizetési mérleg aktívumának köszönhetően — az év végére az év eleji szint 3,4-szeresére, 4,0 milliárd dollárra emelkedett. Ezt, továbbá a külföldi követelések 4,1 milliárd dollár összegű állományát figyelembe véve, a *konvertibilis nettó adósságállomány* év végi összege 14,6 milliárd dollár volt, 1,4 milliárd dollárral kevesebb, mint az év elején.

TÁRSADALMI KÉRDÉSEK

A *munkaerőhelyzetet* 1991-ben a foglalkoztatottak számának csökkenése, a munkanélküliség gyors ütemű terjedése, viszonylag magas szintje, egyes vállalatoknál kényszerű munkaidő-csökkentés jellemezte.

A gazdaságban bekövetkezett létszámcsökkenés ellentétes tendenciák eredménye. A 300 főnél többet foglalkoztató gazdálkodó szervezeteknél jelentős mértékű visszaesés következett be, ugyanakkor gyors ütemben nőtt a jogi és nem jogi személyiségű kisebb gazdálkodók száma, valamint az egyéni és társas vállalkozások gazdasági tevékenysége, s ezek jelentős létszámbővülést vontak maguk után, azonban a felszabaduló munkaerőnek csak egy részét tudták lekötöni, annak nagyobb része munka nélkül maradt.

Az év közben megfigyelt anyagi ágak 50 főnél nagyobb létszámú szervezetei átlagosan 2 millió 365 ezer dolgozót foglalkoztattak. Ez 457 ezer fővel, 16 százalékkal kevesebb volt az előző évinél. E gazdálkodók esetében is megfigyelhető — némi módosulással — a szervezetnagyság és a létszám kapcsolata; az 51—300 fős szervezetek létszáma csak 1 százalékkal (5 ezer fővel), a 300 fő feletti szervezeteké viszont 19,3 százalékkal (452 ezer fővel) csökkent.

A megfigyelt körben egyik ágazat létszáma sem érte el az 1990. évit, de a visszaesés mértéke eléggé különböző volt. Legkevésbé (0,1 százalékkal) a posta és távközlés létszáma csökkent, de 10 százaléknál kisebb mérséklődés következett be néhány, az átlagosnál kedvezőbb termelési eredményű ipari ágazatban — a villamosenergia-iparban, a vegyiparban, az élelmiszeriparban — is. Másrészt igen számottevően, több mint 20 százalékkal visszaesett a foglalkoztatottak száma a mezőgazdaságban és az építőiparban, és 15—20 százalék közötti mértékben a kereskedelemben, a vízgazdálkodásban és néhány ipari ágazatban (bányászat, kohászat, gépipar).

Az 50 főnél többet foglalkoztató gazdálkodók adatai szerint az anyagi ágazatokban a teljes munkaidőben foglalkoztatottak bruttó havi *átlagkeresete* 16 766 forint volt, 27,2 százalékkal több az 1990. évinél. Számítások szerint a nettó átlagkereset ugyanezen gazdálkodóknál 23,4 százalékkal, 12 270 forintra emelkedett. Ez, a 35 százalékkal magasabb fogyasztói árszínvonalat figyelembe véve, a foglalkoztatottak e körénél a nettó átlagkereset reálértékének számottevő csökkenését jelenti.

A foglalkoztatottak száma és az átlagkeresetek, 1991

Megnevezés	A foglalkoztatottak száma		A bruttó átlagkereset*		A nettó átlagkereset*	
	ezer fő	az 1990. év százalékában	forint	az 1990. év százalékában	forint	az 1990. év százalékában
Nemzetgazdasági ág, ágazat						
Bányászat	65,3	84,0	26 003	135,6	17 361	128,5
Villamosenergia-ipar	41,2	93,2	24 150	140,2	16 302	132,1
Kohászat	50,9	81,8	20 088	123,2	14 242	120,1
Gépipar	318,9	83,9	16 277	126,8	12 048	123,3
Építőanyag-ipar	49,8	87,6	16 813	126,8	12 371	123,2
Vegyipar	95,1	92,6	22 072	131,0	15 286	126,0
Könnyűipar	232,7	87,1	13 433	123,8	10 333	121,3
Egyéb ipar	16,6	72,4	12 867	121,1	9 972	119,5
Élelmiszeripar	181,1	92,8	17 260	125,3	12 625	122,1
Ipar	1051,5	87,0	17 494	127,9	12 695	123,8
Építőipar	162,8	78,0	17 419	121,2	12 617	118,3
Mezőgazdaság	411,3	75,6	12 962	115,9	10 073	115,4
Erdőgazdálkodás	37,4	82,7	12 677	115,2	9 969	115,0
Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	448,6	76,1	12 938	115,9	10 064	115,4
Közlekedés	228,1	87,4	17 576	136,0	12 833	130,2
Posta és távközlés	72,9	99,9	19 652	142,1	13 936	133,9
Közlekedés, posta és távközlés	301,0	90,1	18 036	137,6	13 077	131,2
Belkereskedelem	300,8	84,5	16 920	129,6	12 319	125,3
Külkereskedelem	17,8	83,6	37 417	130,2	22 810	123,2
Kereskedelem	318,6	84,5	18 085	129,6	12 915	125,0
Vízgazdálkodás	60,0	85,0	17 536	126,3	12 797	122,8
Egyéb anyagi tevékenység	22,2	68,8	17 292	130,2	12 427	125,0
<i>Anyagi ágak összesen</i>	<i>2364,7</i>	<i>83,8</i>	<i>16 766</i>	<i>127,2</i>	<i>12 266</i>	<i>123,4</i>
Gazdálkodó szervezet						
51—300 fős	474,2	99,0	15 257	120,0	11 324	118,1
300 fő feletti	1890,5	80,7	17 135	129,2	12 497	124,8

* Teljes munkaidőben foglalkoztatottak.

A bruttó átlagkereset növekedése ágazonként eltérő, 15—42 százalék közötti volt. A nettó keresetek növekedésének szóródása — az adózás progresszivitásából adódóan — ennél kisebb, bár ugyancsak figyelemre méltó, 15—34 százalék közötti volt. A keresetek a posta és távközlés ágazatban, valamint a villamosenergia-iparban emelkedtek a legnagyobb mértékben, legkevésbé pedig a mezőgazdaságban és az erdőgazdálkodásban. A megfigyelt szervezeteknél a fizikai és a szellemi foglalkozásúak nettó keresete hasonló mértékben nőtt, így arányuk nem változott. A szellemi foglalkozásúak nettó keresete másfélszerese volt a fizikai dolgozókéknak.

A nyilvántartott álláskeresők száma 1991. december végén meghaladta a 406 ezret. A gazdaságilag aktív népesség több mint 8 százalékát kitevő munkanélküliek aránya más országokkal összevetve már a magasabbak közé tartozik. Leggyorsabban a munkát kereső szakmunkások száma emelkedett, egy év alatt 6,2-szeresére, és arányuk elérte az összes munkanélküli egyharmadát. Az átlagosnál gyorsabban nőtt a munkanélküli betanított munkások száma is, akik az összes munkanélkülinek csaknem egynegyedét képviselték. A 106 ezer munkanélküli segédmunkás aránya ugyancsak egynegyed körüli (annál kissé magasabb) volt. Az év végén 67 505 szellemi foglalkozású munkanélkülit tartottak nyilván, az egy évvel korábbi 4,2-szeresét, az összes munkanélküli 17 százalékát (közülük 12 600 fő egyetemi vagy főiskolai végzettségű).

A legtöbb munkanélkülit Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében tartották nyilván, 50, illetve 38 ezer főt, a keresőkhöz viszonyított arány pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg és Nógrád megyében volt a legmagasabb, 16 százalék körüli, míg a legkisebb Budapesten (2—3%).

Az év folyamán 413 626 fő részesült munkanélküli-ellátásban, átlagosan 171 napig. A részükre kifizetett segély átlagos havi bruttó összege fejenként 7310 forint volt.

A foglalkoztatási problémákat jelzi az a több mint félszázezer ipari dolgozó is, akiknek munkaidejét napi 2—4 órával, illetve heti 1—2 nappal csökkentették, vagy akiket átmenetileg kényszerszabadságra küldtek. A csökkentett munkaidőben foglalkoztatottak egy részét a gazdálkodók — a törvényes lehetőséget kihasználva — nem teljes munkaidőben dolgozóvá sorolták át. Ezzel magyarázható, hogy a foglalkoztatottak e csoportjának létszáma az átlagosnál lényegesen kevésbé csökkent. Az egyébként is alacsony létszámú nyugdíjas foglalkoztatottak esetében viszont igen nagy mértékű csökkenés következett be.

Az előzetes adatok szerint Magyarország lakónépessége 1992. január 1-jén 10 335 ezer fő volt, 20 ezerrel kevesebb, mint egy évvel korábban, és 40 ezerrel kevesebb, mint 1990 elején, a népszámlálás időpontjában.

1991-ben is folytatódott a népesség számának 1981 óta tartó csökkenése. Az előzetes adatok szerint mind az élveszületések, mind a halálozások száma az előző évihez hasonlóan alakult. Az élveszületések száma 1991-ben 126 ezer volt, ezer lakosra 12,2 élveszületés jutott, a halálozások száma pedig megközelítette a 146 ezret, az ezer lakosra jutó halálozások száma 14,1 volt, ami nemzetközi összehasonlításban igen magas. A csecsemőhalandóság sem változott számottevően, ezer élveszületett közül 15 nem érte meg az egyéves kort.

1991-ben megközelítően 90 ezer esetben került sor terhességmegszakításra; száz élveszületésre 71 terhességmegszakítás jutott.

Az év folyamán 66 ezer házasságot kötöttek, közel annyit, mint 1990-ben.

Az általános orvosi és a gyermekorvosi körzetek száma kismértékben emelkedett. A körzeti orvosok száma az év végén közel 4500, a gyermek körzeti

orvosoké 1450 volt. A működő kórházi ágyak száma körülbelül 104 ezer, az előző évhez képest mintegy ezerrel csökkent.

A lakosság egészségi állapotát a korábbi évek tendenciái jellemezték 1991-ben is. A nyilvántartott táppénzes morbiditási esetszámok szerint a leggyakrabban keresőképtelenséget okozó betegségek változatlanul a légzőrendszer, a csontváz-izomrendszer, a magasvérnyomás betegségei, valamint a balesetek. A fertőző megbetegedések közül jelentősen csökkent a járványos fültőmirigy-gyulladás, a rubeola esetek száma, nőtt viszont a dizentéria megbetegedések és a fertőző májgyulladásos esetek száma.

A táppénzesek aránya az előző két évhez hasonlóan 6,9 százalék. A táppénzes állományban levők napi átlagos száma 250 ezer volt.

1991-ben 362 halálos foglalkozási baleset történt, 15 százalékkal kevesebb, mint 1990-ben. A személyi sérüléssel járó közúti közlekedési balesetek és a megsérült személyek száma is az előző évhez képest mintegy 15 százalékkal csökkent.

1991 végéig 80 AIDS-megbetegedést regisztráltak az országban, az év folyamán az új megbetegedések száma 31 volt. 1991 végén az AIDS-vírussal fertőzöttek száma 295 volt.

A nyugdíjasok és járadékosok száma a múlt évben 123 500-zal nőtt, s 1991 végén 2 679 800 főt tett ki. A családi pótlékban részesülők száma 66 ezerrel, a gyermekgondozási segélyt, illetve díjat igénybevevőké pedig 10 ezerrel emelkedett. Egyidejűleg a működő bölcsődei helyek száma 18 százalékkal, 41 ezerre csökkent.

Az 1991/92-es tanévben 394 ezer gyermek jár óvodába. Az óvodai férőhelyek száma — a gyermekelhelyezésre nem alkalmas helyek megszüntetésével — az előző évhez képest mintegy 6400-zal csökkent; ezer férőhelyre 1041 gyermek jutott. Az alapfokú oktatási intézményekben 1 millió 118 ezren, 50 ezerrel kevesebben tanulnak, mint az előző tanévben.

A középfokú iskolák nappali tagozatán 534 ezer fiatal tanul, számuk 18 ezerrel több, mint egy évvel korábban. A két tanítási nyelvű középiskolák ún. 0 évfolyamaira 1991-ben 1566 tanulót vettek fel, 350-nel többet, mint az előző tanévben. 53 ezer fiatal — a szakközépiskolások 30 százaléka — jár olyan műszaki középiskolába, ahol az érettségi vizsgát követően egy tanítási év alatt technikai képzést lehet szerezni.

Az iskolai szakmunkásképzés — az állami nagyvállalatok oktatási tevékenységének visszaszorulása miatt — kedvezőtlen helyzetbe került. Ezzel összefüggésben a szakmunkástanulók száma csökkent. Az új képzési ágakban indult (gazdaasszony-, farmer- stb. képző) szakiskolákban 5800 általános iskolát végzett fiatal tanul.

1991-ben több mint 114 ezer fiatal — a megfelelő korosztály csaknem háromnegyede — szerzett nappali tagozaton középfokú képzettséget, a végzeteknek közel fele szakmunkás-képesítéssel, negyedrészüket szakközépiskolai, ötödrészüket gimnáziumi érettségivel rendelkezik.

A folyó tanévben 19 általános, 21 közép- és egy szakmunkásképző felekezeti iskola működik. Alapítványok 17 általános és 16 középfokú iskolát tartanak fenn.

Az egyetemek és a főiskolák nappali tagozatain 83 200 fiatal tanul, közülük 25 400 az első évfolyamon. A nappali tagozatos hallgatók között 5863 fő külföldi, akiknek 42 százaléka német vagy angol nyelvű térítéses képzésben részesül.

1991-ben az összes *kiadott művek száma* 13 552, példányszáma pedig 103 millió volt, szemben az 1990-es évvel amikor 14 174 mű, 130 millió példányban jelent meg.

A könyvek és füzetek jelleg szerinti megoszlása hasonló az előző évihez. Az összes kiadott könyv 39,1 százaléka szakmai jellegű. Jelentős még a szépirodalmi könyvek (18,2%), a tankönyvek (16,4%), valamint az ismeretterjesztő könyvek (16,1%) aránya. Az ifjúsági irodalmi művek száma némi emelkedést mutat az előző évihez képest. Legtöbb (31 millió 735 ezer) példányban a szépirodalmi műveket adták ki, ami az összes megjelent mű 31,7 százaléka volt.

1991-ben összesen 440 370 *bűncselekmény* vált ismertté, csaknem 100 ezerrel, 29 százalékkal több, mint az előző évben. Ez a nagymértékű emelkedés azonban mind számszerűen, mind arányát tekintve kisebb volt az 1990. évinél, amikor jelentős mértékben, 116 ezerrel, 51 (az I. félévben 49, a II. félévben 16) százalékkal nőtt a bűncselekmények száma.

Az év folyamán 306 embert öltek meg, 105 fővel többet, mint az előző évben. A növekedés üteme e bűncselekmény esetében a II. félévben nagyobb volt az I. félévinél.

Az ismertté vált bűncselekmények túlnyomó részét — négyötödét — a vagyon ellen követték el, s az összes bűncselekmény növekményének kilenc-tizedét az e csoportba sorolt cselekmények adták. Közöttük legnagyobb a lopás és a betöréses lopás aránya, s 1991-ben különösen nagy mértékben, 2,7-szeresére nőtt az ismertté vált csalások száma. A vagyon elleni bűncselekményekkel okozott kár összege meghaladta a 21 milliárd forintot, az előző évi kétszeresét. Ebből összesen 1,1 milliárd forint térült meg.

Az ismertté vált bűnelkövetők száma 122 835 volt, 10 581-gyel, 9,4 százalékkal több az előző évinél. Ezen belül az elkövetők kilenc-tizede a férfiak közül került ki, számuk az előző évhez képest 12 ezerrel nőtt, míg a nőké 1400-zal (13 822-ről 12 400-ra) csökkent. Az összes ismertté vált bűnelkövető között a fiatalkorúak aránya 11 százalékra emelkedett, a fiatal felnőtteké viszont számottevően, 25,1-ről 26,9 százalékra nőtt.

A felderítetlen bűncselekmények száma 253 ezer volt, aránya az összes ismertté vált bűncselekményen belül az 1990. évi 51-ről 57 százalékra emelkedett.

Budapest, 1992. február 20.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

MAGYAR SZAKIRODALOM

EURÓPA '92

A Magyar Közgazdasági Társaság Baranya megyei Szervezete. Pécs. 1991. 104 old.

Európa '92 címmel jelent meg az *Ökonómia* c. kiadvány 1. száma, mely a hasonló címmel megrendezett konferencia előadói által készített tanulmányokat tartalmazza. A konferenciát 1991 májusában, Pécsen, a Magyar Közgazdasági Társaság Baranya megyei Szervezete, az MTA Jövőkutató Bizottsága és a Janus Pannonius Tudományegyetem Közgazdaság-tudományi Kara szervezésében rendezték. A téma aktualitását nem szükséges bizonygatni, annál inkább érdemes megemlíteni a kötet iránti élénk érdeklődést. A tanulmánykötet jól tükrözi a szervezők és a szerzők azon szándékát, hogy a téma vizsgálatánál a különböző szaktudományok együttműködése, a sokoldalú megközelítés alakuljon ki. A kötetben szereplő nyolc tanulmány közül három a jogtudomány, öt pedig a közgazdaság-tudomány képviselőinek alkotása, természetesen az egyes tanulmányok is bizonyítják az elemzések interdiszciplináris jellegét. Egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy az Európához csatlakozásnak, az aktív kapcsolásnak és a nemzetgazdaság alkalmazkodásának előfeltétele, hogy a belső társadalmi-gazdasági változások olyan környezetet teremtsenek hazánkban, melyek az emberi erőforrások számára ösztönzést és lehetőséget biztosítanak.

A tanulmányok jól tükrözik a konferencián részt vevő kutatók kutatási területeit — még ha nem is fogják át a teljes problémakört —, a szerzők sokoldalú megközelítései azonban nemcsak a közgazdaság-tudomány és a jogtudomány, hanem a többi tudományterület, sőt a közvélemény számára is általános tanulságokkal szolgálnak. Különösen fontos az a reális látásmód, amellyel a szerzők Magyarország és Európa viszonyát a kapcsolatok alakulásának feltételrendszerét és az érdekviszonyokat elemzik. Bár a kötetben megjelenő írások egységes szemléletet tükröznek, az olvasó tájékoztatása céljából néhány gondolatot — a tanulmányok sorrendjében — külön-külön ismertetek.

Kozma Ferenc egyetemi tanár (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem) Az európai csatlakozás feltételei című tanulmányában azt hangsúlyozza, hogy az Európai Közösségnek a kelet-közép-európai országokkal való szorosabb együttműködését, a kapcsolatok alakulását alapvetően az érdekek motiválják.¹ A piac bővítésével „... minden résztvevő — a vállalkozások is és az állam is — többet nyer hatékonyságnövekedésben, a folyamatok felgyorsulásában, a piacok kiszámíthatóságának növekedésében, mint amennyit veszít azon, hogy döntési szuverenitásuk érezhető részét mindenkor alá kell vetnie a közösségi koordinációnak.” (3. old.) „Az integrálódó országcsoporthoz alapvető érdeke egyfelől, hogy a közösség belső kohéziója nagy legyen és növekedjék. Másodsorban érdeke, hogy a közösség országai növekedési-hatékonysági-jóléti sikergazdaságok legyenek, végül életre-halálra érdekelt az együttes nemzetközi piaci és világgazdasági helyzetállásban, akár azért, mert 'fenyegetve' érzi magát, akár azért, mert maga tör hegemon pozícióra.” (7. old.) Magyarország helyzetét illetően a szerző úgy nyilatkozik, hogy ma még „... több az ismeretlenje, mint az egyenlete”.

Kovács Géza egyetemi tanár (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem) Adalékok az Európa jövőképehez c. tanulmányában felhívja a szakmai közvélemény figyelmét arra, hogy nem elég ma válságmenedzseléssel foglalkozni, legalább ilyen súllyal kell vizsgálni a válság megelőzésének feltételrendszerét. „Jobban tudatosítani kellene, hogy az erősen strukturált, átalakuló Európának a volt szocialista országok is szerves részét képezik. Nem az Európa Házba kell bemenniük, mert benne vannak. Modernizációban kell felzárkózniuk a fejlettebb nyugat-európai térségek színvonalához. Ám Nyugat-Európa jövője, stabilizációja és további fejlődése sem biztosítható az összeurópai érdekek, kelet-európai fejlődés, fellendülés jelentős támogatása nélkül.” (16.

¹ A témával kapcsolatban lásd: *dr. Kozma Ferenc: A regionális integrációk mélyülése és bővülése. Statisztikai Szemle. 1992. évi 2. sz. 101–121. old.*

old.) A szerző beszámol a hazai jövőkutatási munka helyzetéről és feladatairól. Fontos, hogy az alap kutatások segítsék egy olyan jövőkép kidolgozásának munkálatait, amelyben „... a tartósan átmeneti feszültségek jövőképi kezelése kerül előtérbe”.

Sipos Béla egyetemi tanár (Janus Pannonius Tudományegyetem) — akinek a konferencia szervezésében, létrejöttében, és e kötet megjelenésében egyaránt vezető szerepe volt — A Kondratyev-ciklusok alakulása a széntermelés hosszú sorai alapján című tanulmányában hangsúlyozza, hogy a konjunktúraelmélet és a konjunktúrakutatás iránti szélesebb körű érdeklődés általában a válságidőszakokban szokott felerősödni, amikor is a nagyközönséget két kérdéskör foglalkoztatja: a válság oka és a várható fellendülés ideje.² A szerző empirikus kutatásokkal igazolja, hogy a különböző gazdasági ciklusok találkozásai erősíthetik vagy éppen gyengíthetik a válságot. A szakma számára különösen érdekes azoknak a módszereknek, eljárásoknak a bemutatása, amelyekkel a szerző továbbfejlesztette Kondratyev módszerét. Ez a kutatási eredmény a későbbiekben is hasznos lesz nemcsak a szakma, az elmélet, hanem a vállalati gyakorlat számára is. Ezért is írja le a szerző a kőszéntermelés hosszú hullámainak alakulását, mely téma ma különösen érinti Pécs és Baranya térségét.

Bruhács János egyetemi docens (Janus Pannonius Tudományegyetem) Az Európa-jog közjogi szempontból című írásában a közösségi jog és a nemzetközi jog közötti különbséget elemzi több szempont alapján, így például a jog funkcióinak, a két jogrendszer jogforrásainak és az Európai Közösség külső kapcsolatainak jogi rendezése szempontjából. Következtetései közül figyelemre méltó és tanulmányozandó az, hogy a két jog „erőteljesen távolodik egymástól”. „A nemzetközi közösség jelenlegi és feltehetően hosszú távú megosztottsága ugyanakkor kizárja azt — írja a szerző (33. old.) —, hogy a közösségi jogot a jövőben nemzetközi jog előképeként fogjuk fel.”

Kiss György egyetemi docens (Janus Pannonius Tudományegyetem) A munkaerő szabad áramlása az EK-országokban címmel vizsgálja a probléma tágabb összefüggéseit és hangsúlyozza, „... hogy a munkaerő szabad áramlása nem képzelhető el egy viszonylag homogén szociálpolitikai koncepció nélkül.” (35. old.), de összefügg ez a kérdés más jogterületekkel és intézményekkel is, mint például a letelepedési jog, az egységes szolgáltatás joga, az egységes agrárpolitika, közle-

kedéspolitika jogi feltételeinek a rögzítése vagy éppen az Európai Szociális Alap működése. Feltétlenül szem előtt kell tartani, hogy „... a Közösség tagállamai alapvetően a saját szociális problémáik megoldását tartják szem előtt”. (41. old.)

Nyitrai Ferencné a Központi Statisztikai Hivatal ny. elnöke Kapcsolódásunk a nyugat-európai statisztikai információs rendszerekhez című dolgozatában azokról a kihívásokról ír, amelyek természetesen nem csak a statisztikusok számára azok. A tanulmány bevezetőjében megfogalmazott követelményt mintegy a statisztikai információs rendszerünk új alapelveként is rögzíthetjük: „... egyidejűleg kell a piacgazdaság statisztikai rendszerét kiépíteni és kapcsolódni az EK-ban már korábban kialakított statisztikai módszerekhez, mutatószámokhoz, osztályozásokhoz; egyidejűleg kell csökkenteni az adatgyűjtések körét, és ugyanakkor az összehasonlító elemzés számára elfogadhatóvá, könnyen elviselhetővé, könnyen értékelhetővé tenni annak tartalmát; egyidejűleg kell a privatizált és a még gyorsabban privatizálandó magyar gazdaságról információt adni, és ugyanakkor a gazdaság pénzügyi adatai tekintetében — figyelembe véve a számvitel jelentős egyszerűsödését is — megtalálni azt a megoldást, mely kielégítő információt ad a felhasználónak és nem terheli túl az adatszolgáltatókat.” (43. old.)

Kajtár István egyetemi docens (Janus Pannonius Tudományegyetem) Területi közigazgatás az egyesült Európában címmel az egyesült Európa közigazgatási, pontosabban területi közigazgatási problémáit elemzi. A regionális igazgatás szempontjából kulcskérdésnek tartja, hogy a közösség továbbfejlesztésével ne növekedjék velük szemben a korszerűsödő centrális bürokrácia. Példaként és tanulsággul a szerző a német tartományok érdekérvényesítésének változását elemzi a nyolcvanas évektől napjainkig, valamint az osztrák törekvéseket, melyek Magyarország számára különleges figyelmet érdemelnek. A regionális érdekképviseletek fontosságát az Európai Közösség is kiemeli, és a régiók tanácsának 1990. októberi, Lisszabonban tartott VIII. közgyűlése szerint „... az önkormányzatok elkötelezettek az európai unió iránt, és részt kívánnak venni az új szerződés megfogalmazásában, ahol az alkotmányos elvek között szerepel a helyi önállóság. Felhívta ugyanakkor a figyelmet arra, hogy a régiók között fokozódó verseny esetében szükség van a periférikus, lecsúszott régiók támogatására”. (55. old.) A területi közigazgatás azért is érdemel külön figyelmet a kötetben, mert ezt a jog- és a közgazdaság-tudomány oldaláról is elemzik a szerzők.

Horváth Gyula tudományos osztályvezető (MTA Regionális Kutatások Központja)

² A témakörrel kapcsolatban lásd: *Sipos Béla*: A Kondratyev-ciklus empirikus vizsgálata és prognosztizálása. *Statisztikai Szemle*. 1986. évi 12. sz. 1209–1237. old.; *dr. Sipos Béla*—*Szentmiklósi Miklós*: Hosszú hullámok a mezőgazdaságban. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 10. sz. 798–812. old.

A Közös Piac regionális politikája és intézményei című kérdéskört a regionális különbségek szempontjából vizsgálja. Áttekinti a jövedelem szóródását az EGK-régiókban és a problematikus régiótípusokat, illetve az ott élő népesség arányait vizsgálja. A szerző a Közös Piac tapasztalata alapján az alábbi régiótípusokat sorolja fel: fejletlen régió, hanyatló ipari régió, agrártérség, mediterrán régió, problematikus nagyvárosi övezet, periferikus régió, szigetek, határmenti régió.

A szerző az 1987. évi Európai Egységokmány alapján ismerteti a regionális politika főbb elveit és eszközeit. Értékesebbé teszi a tanulmányt a gazdag statisztikai tábla- és ábraanyag is, mely tájékoztat a főbb eszközök, például a Regionális Fejlesztési Alap felhasználásáról 1975 és 1985 között. Fő megállapítása, hogy „A Nyugat-Európa legfejlettebb államaiból alakult Európai Közösségben — a határok bővülésével, a tagországok számának gyarapodásával — a regionális különbségek integrációt befolyásoló szerepe fokozatosan erősödött.” (58. old.)

Nováky Erzsébet tanszékvezető egyetemi tanár (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem) Környezeti stratégiánk illeszkedése az európai követelményekhez c. munkájában megállapítja, hogy „Az elmúlt évtizedekben jelentősen romlott a kelet-európai térség környezeti állapota, elsősorban a természeti kincsek pazarló felhasználása és a nem megfelelő termelési technológiák alkalmazása következtében. A térség környezeti állapotának romlásához azonban hozzájárult a nyugat-európai szennyezéskibocsátás is.” (71. old.) Európa nyugati és keleti térségében a környezet állapotát befolyásoló tényezők tekintetében lényeges eltérés tapasztalható, mely megjelenik a környezet terheltségében és terhelhetőségében is. A szerző legfőbb mondanivalója, hogy „Szükség van a környezet és a gazdaság közötti új viszony kialakítására.” (75. old.)

Sántha Attila tanszékvezető egyetemi docens (Janus Pannoniusz Tudományegyetem) A környezetvédelem és a mezőgazdasági termelés összefüggései Nyugat-Európában című tanulmányában arról ír, hogy a környezetvédelem, a mezőgazdaság és az élelmiszeripar viszonya akkor vált fontossá, amikor a fejlettebb nyugat-európai országokban az élelmiszerekre fordított kiadások aránya csökkent, és egyre inkább „bizalmi cikk” lett az élelmiszer, amit jól tükröz a nyugat-európai lakosság fogyasztási szokásainak változása is. „Jelenleg az agrártermelés fejlesztésében két határozottan elkülönülő irányzat érvényesül. Várhatóan ez a két irányzat hosszú távon közeledik egymáshoz, ami az intenzív irányzatnál a vegyszerfelhasználás további mérséklésében, az alternatív irányzatnál pedig a nagyobb termékek elérésére irányuló törekvé-

sekben nyilvánul meg. Mind a két irányzat környezetvédelmi szempontból előnyös, de végső soron a nagyobb hozamok révén terület-felszabadító jellegű lesz.” (80. old.)

Besenyei Lajos tanszékvezető egyetemi docens (Miskolci Egyetem) Vállalkozási prognózisok Nyugat-Európában című írásában az Európához csatlakozás kérdéseinek néhány gazdasági nézőpontból megfogalmazott kérdésére keresi a választ. Tudjuk-e, mihez akarunk csatlakozni? A vágy titokzatos tárgyával foglalkozó fejezetben a szerző számos gyakorlati problémát elemezve eljut azon megállapításig, hogy „Az általános, megfogalmazatlan frázisszerű szövegek kivételével valószínűleg nem tudjuk, mi az, amire annyira vágyunk. Vágyunk tárgya (célja) titokzatos, misztikus.” (85. old.)

A tanulmány másik fő fejezetében az Európától való távolságunknak prognosztikai kritériumok alapján történő elemzéséhez bőséges statisztikai adatbázist használ fel a szerző. Az előrejelzéssel foglalkozó szakkönyvek és publikációk számának fejlett országokbeli alakulásával összehasonlítva, a hazai helyzet valóban „lehangoló képet mutat”. Dolgozata zárógondolata: „Az üzleti prognosztika nézőpontjából ma távolabb vagyunk a világ és Európa színvonalától, mint 50 évvel ezelőtt voltunk az akkori színvonalától.” (89. old.)

Veress József egyetemi tanár (Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem) Vállalati válságmenedzsment című írásában a vállalati szféra szempontjából vizsgálja a válságot, és megállapítja, hogy „Minden vállalati válság visszavezethető arra, hogy a vezetés nem tudja helyesen és időben értékelni a környezetben végbemenő változás azon kulcsfontosságú elemeit, amelyek leginkább hatnak a vállalat céljaira és tevékenységére.” (90. old.)

A szerző kiemeli, hogy hosszú távon azok a vállalatok tekinthetők sikeresnek, amelyek képesek túljutni a válsághelyzeteken is. Stratégiára nemcsak a csúcson maradáshoz van szükség, hanem az oda való feljutáshoz, sőt a visszakerüléshez is. A tanulmány a válságkezelés módjai közül a válságmenedzselés vállalati útjának leírását tartalmazza. Külön ismerteti azokat a tőzsdei és vállalati információkat, melyek időben képesek jelezni a vállalati válságot. Sok információt tartalmaz elméleti és gyakorlati szakemberek számára is az a rész, melyben a szerző, széles körű nemzetközi szakirodalom feldolgozásával ismerteti a pénzügyi hanyadosokból felépülő csődelőrejelzési modellek jelentőségét.

A számos információelemzés és következtetés mellett az Európa '92 címet viselő tanulmánykötet kiemelendő tanulsága az is, hogy sok olyan kérdést megfogalmaztak a szerzők, melyek a kutatás számára rövid, közép- és hosszú távon egyaránt fontos feladatok mind az alap kutatások, mind az empirikus kutatá-

sok területén. Ha a recenzensnek bíráló szakvakat is kellene írni, elsősorban azt fogalmazná meg, hogy az egyetem, Pécs város felsőoktatása, kutatói bázisa és a város, illetve a térség szellemi potenciálja bizonyára sok hasonló kötet megjelenésére adna biztos hátteret, melyet az elmúlt években nem eléggé hasznosított a magyar tudományos élet. A tanulmányok részletesebb ismertetésével kívánta elérni, hogy ne maradjon meg a régió keretei között. Különösen fontos ez egy olyan kötet esetén, amelynek témája aktualitását nem veszti, sőt újabb kutatások sorozata várható a tanulmányokban megfogalmazott kérdésekre adandó válaszok sürgető jellege miatt is.

László Mária

HORVÁTH RÓBERT:

FÁY ANDRÁS NÉPESSÉGTUDOMÁNYI
ÉS NÉPESSÉGSTATISZTIKAI MUNKÁSSÁGA

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Történelmi Demográfiai Füzetek 5. Budapest. 1989. 101 old.

A kiadvány Fáy András születésének 200. évfordulójára született, de hároméves késéssel, 1989-ben jelent meg. Azóta — sajnálatosan — újabb három év telt el. Méltánytalanul hosszú, többszörös késéssel ugyan, de talán sikerül mégis törleszteni abból az adósságból, amellyel a magyar (népesség)statisztika és népeségtudomány Fáy Andrásnak tartozik.

A politika, a kultúra és a gazdasági-társadalmi élet számos területét átfogó tevékenysége szorosan kapcsolódik Széchenyi Istvánéhoz, akinél 5 évvel korábban született, és akit 4 évvel élt túl. Nemcsak kortársa volt Széchenyinek, hanem — fellépésétől (1825) kezdve — eszméinek és törekvéseinek támogatója is vele szoros barátsági és munkatársi viszonyban. Széchenyit a „legnagyobb magyar”-nak nevezte ellenfele, Kossuth Lajos, Fáy pedig a „haza mindenésé”-nek Szemere Pál, a nyelvújító Kazinczy Ferenc pesti triászának tagja.

Az elsősorban politikus Széchenyivel szemben Fáy András neve inkább íróként él a köztudatban. Ő a szerzője az első magyar társadalmi regénynek (A Bélteky-ház), írt verseket és nótákat, (melyeket meg is zenésített), elbeszéléseket, színjátékokat és főleg politikai-erkölcsi célzatú, az emberi fogyatékoságokat feltáró nevelő szándékú meséket. (Maga Széchenyi vallotta be, hogy Fáy András meséi ébresztették fel benne „a hazai reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelzásást”.) A nevelés céljait szolgálták más írásai, buzgólkodása a kisdedovás, a nevelőnőképző intézet és a protestáns főiskola felállítása érdekében is. Jelentősek érdemei a Nemzeti Színház felépítésében és általában a színházi életben, úgyis mint a budai Várszínház igazgatójának. Számos író és költő barát-

ja (így például Vörösmartyé, aki híres Fótivalát Fáy házában adta elő), a Kisfaludy Társaság első igazgatója, majd 1845-től a Magyar Tudományos Akadémia helyettes elnöke.

A politikai viszonyok radikalizálódásakor visszavonult a gazdasági élet szférájába: 1847-ben már inkább a kezdeményezésére létrejött pénzügyintézetnek, az Első Hazai Takarékpénztárnak szenteli idejét, annak segédigazgatójaként.

A szabadságharc bukása utáni évtizedben Fáy András nem az akkoriban egyedül hazafiasnak tartott „passzív rezisztencia” álláspontjára helyezkedett: „kötelességtudóan, szorgalmasan írogat” továbbra is — írja róla a többkötetes Magyar Irodalomtörténet (1964-1966). Nem a „közéleti tevékenység”-től vonult vissza — mint az Életrajzi Lexikonban olvashatjuk — csupán a politikától (de attól már 1848 előtt!), és korántsem csak az „irodalomnak élt”, hanem nemzetgazdászként a tudományos munkának is. A korszerű életbiztosítás megvalósítását előkészítő fáradhatatlan tevékenységével — a hazai közgazdaságtudomány és statisztika történetéből is jól ismert Kautz Gyula, Konek Sándor és Széchenyi politikájának hatása alatt álló más társadalomtudósokhoz hasonlóan — gyöngülő egészséggel, betegségekkel küszködve beállt a felemelkedést szolgáló élet áramlatába. Miként a takarékpénztár alapításával, az életbiztosítással is a hazai szegénység anyagi helyzetének könnyítését látta szemé előtt lebegni, a kölcsönös segítség („mutualizmus”) alapján, a szövetkezeti eszme egyfajta változatának megvalósításaként. „Az elszegényedések” címen még 1862-ben is, nem sokkal halála előtt önálló munkát ad ki. (Nem teljesen alaptalanul nevezte Fáy Andrást Kornis Gyula, a két háború közötti magyar művelődés egyik vezető személyisége a „magyar Franklin Benjamin”-nak.)

Fáy András sokfelé ágazó, változatos életútjából a monográfia — tárgyának megfelelően — természetesen elsősorban a statisztikai és általában a társadalomtudományi vonatkozásokat emeli ki.

Az Első Hazai Takarékpénztár 1847. januári közgyűlésén fölmerült javaslat nyomán az életének hetedik évtizedében járó Fáy András elkészíti egy „életbiztosító intézet” tervét. Minthogy az életbiztosításhoz nélkülözhetetlen halandósági tábla Magyarországon addig még nem készült, külföldiek felhasználását pedig nem tartja megbízhatónak, „neki hajt... az óriási nehézségekkel járó munkálatnak”, saját kifejezéssel „gyeptörés”-nek. Már februárban kiküldi az ország különböző részeibe körlevelét mintegy 700 lelkésznek és néhány ismert világi személynek — így többek között Arany Jánosnak, a nagyszalontai jegyzőnek — azzal a kéréssel, hogy meghatá-

sok területén. Ha a recenzensnek bíráló szakvakat is kellene írni, elsősorban azt fogalmazná meg, hogy az egyetem, Pécs város felsőoktatása, kutatói bázisa és a város, illetve a térség szellemi potenciálja bizonyára sok hasonló kötet megjelenésére adna biztos hátteret, melyet az elmúlt években nem eléggé hasznosított a magyar tudományos élet. A tanulmányok részletesebb ismertetésével kívánta elérni, hogy ne maradjon meg a régió keretei között. Különösen fontos ez egy olyan kötet esetén, amelynek témája aktualitását nem veszti, sőt újabb kutatások sorozata várható a tanulmányokban megfogalmazott kérdésekre adandó válaszok sürgető jellege miatt is.

László Mária

HORVÁTH RÓBERT:

FÁY ANDRÁS NÉPESSÉGTUDOMÁNYI
ÉS NÉPESSÉGSTATISZTIKAI MUNKÁSSÁGA

KSH Népeségtudományi Kutató Intézet. Történeti Demográfiai Füzetek 5. Budapest. 1989. 101 old.

A kiadvány Fáy András születésének 200. évfordulójára született, de hároméves késéssel, 1989-ben jelent meg. Azóta — sajnálatosan — újabb három év telt el. Méltánytalanul hosszú, többszörös késéssel ugyan, de talán sikerül mégis törleszteni abból az adósságból, amellyel a magyar (népesség)statisztika és népeségtudomány Fáy Andrásnak tartozik.

A politika, a kultúra és a gazdasági-társadalmi élet számos területét átfogó tevékenysége szorosan kapcsolódik Széchenyi Istvánéhoz, akinél 5 évvel korábban született, és akit 4 évvel élt túl. Nemcsak kortársa volt Széchenyinek, hanem — fellépésétől (1825) kezdve — eszméinek és törekvéseinek támogatója is vele szoros barátsági és munkatársi viszonyban. Széchenyit a „legnagyobb magyar”-nak nevezte ellenfele, Kossuth Lajos, Fáy pedig a „haza mindenésé”-nek Szemere Pál, a nyelvújító Kazinczy Ferenc pesti triászának tagja.

Az elsősorban politikus Széchenyivel szemben Fáy András neve inkább íróként él a köztudatban. Ő a szerzője az első magyar társadalmi regénynek (A Bélteky-ház), írt verseket és nótákat, (melyeket meg is zenésített), elbeszéléseket, színjátékokat és főleg politikai-erkölcsi célzatú, az emberi fogyatékoságokat feltáró nevelő szándékú meséket. (Maga Széchenyi vallotta be, hogy Fáy András meséi ébresztették fel benne „a hazai reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelzásást”.) A nevelés céljait szolgálták más írásai, buzgólkodása a kisdedovás, a nevelőnőképző intézet és a protestáns főiskola felállítása érdekében is. Jelentősek érdemei a Nemzeti Színház felépítésében és általában a színházi életben, úgyis mint a budai Várszínház igazgatójának. Számos író és költő barát-

ja (így például Vörösmartyé, aki híres Fótivalát Fáy házában adta elő), a Kisfaludy Társaság első igazgatója, majd 1845-től a Magyar Tudományos Akadémia helyettes elnöke.

A politikai viszonyok radikalizálódásakor visszavonult a gazdasági élet szférájába: 1847-ben már inkább a kezdeményezésére létrejött pénzügyintézetnek, az Első Hazai Takarékpénztárnak szenteli idejét, annak segédigazgatójaként.

A szabadságharc bukása utáni évtizedben Fáy András nem az akkoriban egyedül hazafiasnak tartott „passzív rezisztencia” álláspontjára helyezkedett: „kötelességtudóan, szorgalmasan írogat” továbbra is — írja róla a többkötetes Magyar Irodalomtörténet (1964-1966). Nem a „közéleti tevékenység”-től vonult vissza — mint az Életrajzi Lexikonban olvashatjuk — csupán a politikától (de attól már 1848 előtt!), és korántsem csak az „irodalomnak élt”, hanem nemzetgazdászként a tudományos munkának is. A korszerű életbiztosítás megvalósítását előkészítő fáradhatatlan tevékenységével — a hazai közgazdaságtudomány és statisztika történetéből is jól ismert Kautz Gyula, Konek Sándor és Széchenyi politikájának hatása alatt álló más társadalomtudósokhoz hasonlóan — gyöngülő egészséggel, betegségekkel küszködve beállt a felemelkedést szolgáló élet áramlatába. Miként a takarékpénztár alapításával, az életbiztosítással is a hazai szegénység anyagi helyzetének könnyítését látta szemé előtt lebegni, a kölcsönös segítség („mutualizmus”) alapján, a szövetkezeti eszme egyfajta változatának megvalósításaként. „Az elszegényedések” címen még 1862-ben is, nem sokkal halála előtt önálló munkát ad ki. (Nem teljesen alaptalanul nevezte Fáy Andrást Kornis Gyula, a két háború közötti magyar művelődés egyik vezető személyisége a „magyar Franklin Benjamin”-nak.)

Fáy András sokfelé ágazó, változatos életútjából a monográfia — tárgyának megfelelően — természetesen elsősorban a statisztikai és általában a társadalomtudományi vonatkozásokat emeli ki.

Az Első Hazai Takarékpénztár 1847. januári közgyűlésén fölmerült javaslat nyomán az életének hetedik évtizedében járó Fáy András elkészíti egy „életbiztosító intézet” tervét. Minthogy az életbiztosításhoz nélkülözhetetlen halandósági tábla Magyarországon addig még nem készült, külföldiek felhasználását pedig nem tartja megbízhatónak, „neki hajt... az óriási nehézségekkel járó munkálatnak”, saját kifejezéssel „gyeptörés”-nek. Már februárban kiküldi az ország különböző részeibe körlevelét mintegy 700 lelkésznek és néhány ismert világi személynek — így többek között Arany Jánosnak, a nagyszalontai jegyzőnek — azzal a kéréssel, hogy meghatá-

rozott csoportosításban és részletezésben, a levélhez mellékelt minta szerint, az egyházi anyakönyvek bejegyzéseire támaszkodva állítsák össze a településük népességére vonatkozó legfontosabb adatokat, így mindenképp az 1837–1846. évek közötti halálozások számát, „életkorral életkorra”. Kérésének két (!) kivételtől eltekintve eleget is tettek, és a beérkezett nagyszámú — a XIX. század első felében európai viszonylatban is valószínűleg a legszélesebb körű — adatanyagra támaszkodva Fáy András elkészítette Magyarország első halandósági tábláját. Népeségtudományi elméleti fejtegetések és magyarázatok kíséretében ezt közre is adta 1854-ben „Adatok Magyarország bővebb ismertetésére” címmel. Művét inkább a napi sajtó méltatta figyelemre, a korabeli tudományos élet csak a következő évtizedben foglalkozott vele *Weninger Vince* „Politikai számtan” című könyvében. Ez egyben a halandósági tábla módszerének bírálatát is adta, alapjait — eléggé vitatható módon — az angol *Halley* 1692-ben készült tábláira vezetve vissza. Fáy halandósági táblája csak egy évszázad múlva, a hivatalos statisztikai szolgálat 1967. évi centenáriumi ünnepeinél során elhangzott (és nyomtatásban is megjelent) előadásokban kapott érdemi szakmai méltatást, de mindaddig alig részesült figyelemben az az elméleti alapvetés, melyet Fáy a népeségtudomány-nak nyújtott. Horváth professzor monográfiája részletesen ismerteti ezt az úttörő tudományos teljesítményt, és beágyazza a korabeli európai és hazai népességstatisztika, illetve népeségtudomány fejlődési folyamatába azzal az általános tudománytörténeti tájékozottsággal, melynek birtokában az elmúlt évtizedekben bemutatta — jelentős részben külföldön publikált, itthon kevésbé ismert — tanulmányai hosszú sorában a statisztika és a közgazdaság-tudomány főleg XVIII–XIX. századi nagyjainak munkásságát is.

A rövid, jobbára a szűkebb tárgykörre összpontosított életrajzi bevezető után Fáy társadalomtudományi munkásságának hátteréről nagyívű nemzetközi áttekintést kapunk a statisztika és a népeségtudomány kialakulásának történeti előzményeiről: az Angliából származó (*Petty, Graunt, Halley* nevéhez kapcsolódó) politikai aritmetikától és a német leíró statisztikától (*Conring, Achenwall, Schlözer*) a francia fiziokrata (*Quesnay*) és az angol klasszikus közgazdasági iskolán (*Smith, Malthus, J. St. Mill*) át a Quetelet-féle egységes polgári statisztikai tudományig.

Fáy Andrásnak a hitel- és biztosításügy szervezeti keretei között kibontakozó népeségtudományi tevékenységével kapcsolatban megismerjük a hazai statisztika Fáy előtti nevesebb képviselőinek (*Schwartner Márton, Fejes János, Lassu István, Nyiri István,*

Fényes Elek stb.) szerepét is, illetve azt, hogy hozzájuk képest a népeségtudomány szempontjából milyen előrelépést jelentett Fáy munkássága. Figyelmet érdemlő szaknyelvtörténeti megállapítása a monográfiának, hogy az 1840-es évek elején *Cristoph Bernouilli* munkássága nyomán önállósult demográfiai tudomány — latinosan: *populationistica* — megjelölésére hazánkban valószínűleg Fáy András használta és írta le először a „népeségtan” kifejezést. (Több mint négy évtizeddel ezelőtt Horváth Róbert külön tanulmányt szentelt a „statisztika” szó első magyarországi megjelenésének is.) Bár Fáy András 1854-ben megjelent művének címe nem utal sem a népeségtanra és halandóságra, sem a statisztikára, valójában a hazai népeségtudomány megalapozására tett első kísérletnek tekinthető. A sokat utazott és világlátott Széchenyivel szemben Fáy ugyan soha életében nem lépte át hazája határait, nyelvismerete is valószínűleg szegényesebb volt, mint Széchenyié, a jogászai műveltségű literátor táblabíró azonban megszerezte a tudományterület nemzetközi irodalmából mindazokat az elméleti szakismereteket, melyek képessé tették a halandósági vizsgálatok elvégzésére. Ismeri többek között *Süssmilch* és *Baumann, Malthus* és *Bernouilli* népességi tanait, a természetben uralkodó — az isteni gondviselés által fenntartott — „legszebb rend” elméletét; a „normális rend” *Baumann* — *Süssmilch*-féle értelmezését összeveti azonban *Bernouilli, Quetelet* és más jeles „népeségtanárok” adataival is. Az egyes szerzőknél mutatkozó eltérésekkel kapcsolatban utal a születések és a keresztelések száma közötti különbségekre és halvaszülöttekre, figyelembe veszi a városi és a falusi népesség születési viszonyait. Fölveti a házasságból és a házasságon kívül születettek halálozása közötti különbséget, és vizsgálja a gyermek- s azon belül a csecsemőhalandóság okait. Horváth Róbert — aki a XVIII. századi debreceni professzor, *Hatvani István* sokoldalú tudományos munkásságának is korábban egy egész kötetet szentelt — megállapítja, hogy ezek az okok jórészt azonosak az európai hírvű debreceni polihisztor által egy évszázaddal azelőtt felismertekkel. Fáy azonban az újabb szakirodalommal (*Chateaufort, Casper*) összevetve is vizsgálja a korspecifikus halandóságot. Foglalkozik a népesség — mintegy 100 év alatti — megkettőződésével, *Bernouilli* és *Quetelet* nyomán a fiú születési többlettel falun és a zsidóknál, kitér a házasságkötések és a születések szezonálisára, a női termékenység stb. kérdéseire. A halálozási statisztika jövőbeni fontos területét, a halálokokat is érinti már a leggyakoribb betegségekre irányuló vizsgálata. Szerző szerint Fáy foglalkozik hazánkban először egy viszonylag új népesedési jelenséggel, mint „tulajdonképpen

civilizatorikus ártalom"-mal, az öngyilkosságok kérdésével, bár nem feledkezhetünk meg a *Söllner* által közölt erdélyi adatokról sem.

Végül átsodródva a népességstatisztikai módszertan területére is, megismerkedhetünk Fáy művében a népesség számszerűen nehezen meghatározható részének, a bevándoroltak számának becslésére alkalmas eljárással, továbbá az elhaltak, valamint a népesség középelektórájának megállapítására szolgáló módszerrel. Ezek a kérdések már átvezetnek a monográfia leghosszabb fejezetéhez, amely a Fáy András által szervezett adatfelvételt és az adatok felhasználásával készített halandósági táblát elemzi, értékeli többnyire Fáy 1854-ben megjelent művének szerkezeti rendjében. A Fáy által felkért adatszolgáltatóktól megérkezett válaszevelek 352 ezer halálesetről adnak számot. Ezek 1075 ezer főnyi népességből származnak, olyan magyarországi mezővárosokból és falvakból, melyeknek lakossága körülbelül 1,5 millió. Ezt az adattömeget Fáy településnagyságkategóriák szerint rétegezi: Buda és Pest, nagyobb, közepes és kisebb mezővárosok, falvak és „apró városok”-nak nevezett kis bányavárosok csoportosításában. További feldolgozásra azonban csak 242 ezer halálestet tart meg, összesen 902 ezernyi lélekszámú település 769 ezer főnyi — az adatszolgáltatók által képviselt egyházak — lakosságából. Azzal az érveléssel, hogy — „egy pár nagyobb várost kivéve” — hazánkban nem áll fenn jelentős különbség a városi és a falusi népesség halandósága között, Fáy főleg a megbízhatóbbnak tartott városi adatokra épít. Megállapítása szerint a „királyi és mezővárosokban mintegy harmada lakik az ország népességének”, de ténylegesen a városi lakosság ennél is magasabb (40 százalék körüli) arányával dolgozik. A valóban urbánusnak minősíthető népesség aránya azonban az 1840-es évek végén — Horváth Róbert becslése szerint — csak körülbelül 12 százalék, és a szakirodalomból ismert más becslések is (*Gyimesi Sándor, Dávid Zoltán* stb.) Fáy arányszáma alatt maradnak. Figyelemmel arra, hogy a Fáy által hivatkozott „népességtanászok” számításai szerint a városi halandóság a falusinál kedvezőtlenebb, a Fáy-féle táblában kimutatott összmagyarországi halandóság — Horváth Róbert szerint — túlbecsültnek, a valóságosnál minden bizonnyal rosszabbnak tartható, csupán a tényleges és a mintában szereplő urbánus lakosság aránya közötti eltérés miatt. Ehhez járul még, hogy a munka során alkalmazott interpolációk is valószínűleg a halandóság túlbecslését eredményezték.

A halandósági tábla készítésének kulcskérdésében: a lehetőség szerinti homogén korcsoportok kialakításában Fáy a földrajzilag és időben egyaránt legközelebb eső és hason-

lón széles adatbázison nyugvó német Süssmilch—Baumann-féle mintát választotta ki. Ezen a legjobb standardizálási alapnak látszó táblán kívül figyelembe vette — részben — *Brune*, valamint *Deparcieux* mintáit is. Az adatok kritikus megvizsgálása után a csoportosításhoz szükséges interpolációt valószínűleg a mozgó átlagolás módszerével végezte. Korévenként tagolt táblájának második és harmadik oszlopában megadja az elhalálozási és túlélési valószínűségeket („elhalók” és „élők” megjelöléssel), az ötödik oszlopban közli a *Deparcieux* által először alkalmazott „középélet hossz” (vagyis a mai terminológiában: a közép- vagy medián élettartam) mutatót is, az utolsó oszlop pedig arra ad választ — az elhalálozási valószínűség reciprokaként —, hogy „hány közül hal el egy?” Bár a XVIII—XIX. század fordulójától a tizedes törtekkel való számolás terjedésével az ilyen fordított mutatókat fokozatosan felváltották az egyenes arányosságon alapuló (ma is használatos) mutatók, de Fáynál — Süssmilch és a többi XVIII. századi politikai aritmetikushoz hasonlóan — még ez utóbbiakkal találkozunk. Műve utolsó fejezetében Fáy maga is kitér a saját és a Süssmilch táblája közötti érdemi különbségekre, melyeket főleg a nagyobb hazai csecsemőhalandósággal magyaráz.

Horváth professzor monográfiája térben (földrajzilag) és időben egyaránt kiterjeszti a történeti halandósági táblák összehasonlítását: bevonja ebbe az angol Graunt 1662-ből származó számításait, valamint a hazai Fejes kis létszámú népességre épült század eleji és Fényes Elek 1850 körüli szélesebb körű számadatait. A táblázatosan is bemutatott korcsoport-specifikus halandósági arányszámok összehasonlításával Fáy munkája szélesebb és mélyebb tudománytörténeti megvilágítást kap. Ugyanakkor a monográfia utolsó lapjain megtudjuk azt is, hogy fél évszázad telt el, míg újabb halandósági tábla készült a századfordulókori népszámlálás széles bázisán *Bertillon* kiegyenlítési módszerével, majd egy másik, a múlt század utolsó negyedére vonatkozó biztosító intézeti adatokra támaszkodva, matematikai kiegyenlítési eljárással.

A magyar népességtudomány úttörőjének szentelt monográfia közli Fáy András arcképét, 1854-ben megjelent művének főbb összefoglaló táblázatait, grafikonokkal szemlélteti a különböző történeti halandósági táblák jellemző adatait, másolatban bemutatja Fáy András egyik adatszolgáltatójának, Arany János 30 éves nagyszalontai másodjegyzőnek sajátkezűleg írt válaszelevelét, majd rövid angol nyelvű tartalmi összefoglalás zárja a sajnálatosan kis (mindössze 100) példányszámban megjelent kötetet.

Dr. Kápolnai Iván

SZEMÉLYI HÍREK

Elnöki dicséret. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Szabó Lászlónét*, a KSH Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Igazgatósága

osztályvezetőjét a Hivatalban végzett három évtizedes kiemelkedő munkájáért *elnöki dicséretben* részesítette.

SZERVEZETI HÍREK — KÖZLEMÉNYEK

Sajtótájékoztató a munkanélküliségről. 1992. április 30-án *dr. Munkácsy Ferenc*, a Munkaügyi Minisztérium helyettes államtitkára és *dr. Klinger András*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese a munkaerőpiac 1992. első negyedévi helyzetéről és a munkanélküliség alakulásáról tájékoztatta a sajtó képviselőit.

A Központi Statisztikai Hivatalban megtartott tájékoztató nyilvánosságra hozták a KSH ún. munkaerő-felmérésének első eredményeit, az Országos Munkaügyi Központ regisztrált munkanélküliségre vonatkozó adatait és a foglalkoztatáspolitikai eszközrendszerrel kapcsolatos információkat.

Szakértői értekezlet Kairóban. 1992. április 12. és 16. között — az 1994-ben megrendezendő Nemzetközi Népesedési és Fejlődési Konferencia (International Conference on Population and Development) előkészítésére — értekezletet tartottak Kairóban a népesedéspolitikák és népesedési programok szakértői.

Az értekezleten részben szakértői minőségben, részben nemzetközi szervezet képviselőjeként résztvevő mintegy 40 szakember, többek között a következő témákat vitatta meg:

- a népességpolitikák a világ nagy régióiban,
- a népesedési programok elméleti és gyakorlati megközelítése,
- a népesedéspolitikához és a népesedési programokhoz szükséges erőforrások előteremtése,
- a népesedési folyamatok, politikák és programok jövőbeni irányai.

Az értekezlet elnöki tisztét *R. Tabbarah* professzor, a Bejrúti Amerikai Egyetem dékánja töltötte be, riportőrje pedig *M. Henriques*, az Egészségügyi Világszervezet

(World Health Organization — WHO) és a Pán-Amerikai Egészségügyi Szervezet szakértője volt.

A szakértői értekezleten részt vett és a fejlett országok népesedéspolitikájának áttekintése (Review of population policies: more developed countries) címmel előadást tartott *dr. Vukovich Gabriella*, a KSH osztályvezetője, akit a vezetőség tagjai sorába választottak.

Tárgyalások az EUROSTAT-nál. A Központi Statisztikai Hivatal és az Európai Községek Statisztikai Hivatala (EUROSTAT) közötti együttműködési program véglegesítéséről tárgyalt 1992. március 30—31-én Luxemburgban *dr. Lendvai János*, a KSH elnökhelyettese és *dr. Vukovich Gabriella*, a KSH osztályvezetője.

Ott-tartózkodásuk során a magyar szakemberek a számítástechnikai, az üzleti statisztikai, a társadalomstatisztikai és a nemzetközi részlegek vezetőivel folytattak konzultációt. A küldöttséget fogadta *Y. Franchet*, az EUROSTAT vezetője.

Társadalmi idő — szabadidő címmel a Magyar Szabadidő Társaság, 1992. április 24—25-én konferenciát tartott Budapesten, a Tudományos Ismeretterjesztő Társaság Szövetségi Iroda, a Központi Statisztikai Hivatal, a Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány támogatásával. A konferencián az alábbi előadásokat vitatták meg:

- Dr. Falussy Béla:* Társadalmi idő — szabadidő;
- Dr. Kenéz Győzőné:* Szabadidő-szokások növekvő társadalmi jelentősége;
- Dr. Szilágyi Erzsébet:* A szabadidő változása 1987—1991 között és ezen periódus tömegkommunikációs eszközhasználatára;

Dr. Harcsa István: A szabadidő a családok szemszögéből;
Tibori Tímea: A szabadidő szerkezetváltozása négy empirikus felmérés alapján;

T. Kiss Tamás dr. — Marco Siegrist: Esélyek az átképzésre. Egy svájci—magyar kísérlet tapasztalatai;

Dr. Pető Zoltán: Betegség, szabadidő, rehabilitáció;

Dr. Fukász György: Tempora mutantur — szabadidő ma;
Szabóné dr. Stefán Edit: Idegenforgalom, kultúra és szabadidő Egerben;

Zoltánka Viktor: Társadalmi idő — szabadidő az általános és középiskolai pedagógusoknál;

Dr. Szentirmai László: Változások az egyetemi hallgatók életmódjában;

Fazekas Csongor: Középiskolás diákok mindennapi élete.

Péter György, a Központi Statisztikai Hivatal 1948 és 1969 közötti elnöke tevékenységének ismertetésére és értékelésére 1992. április 24-én tudományos ülészakot rendeztek Budapesten.

A tudományos ülészakot **Kornai János** akadémikus, egyetemi tanár nyitotta meg. A Péter György pályafutását vizsgáló dél-élőtti ülésen — melyet **Nyers Rezső** c. egyetemi tanár vezetett — **Hegedűs B. András** egyetemi docens tartott bevezető előadást, amelyhez — az elnökség előzetes felkérésére — **Borsányi György**, **Nyíri Sándor** és **Mód Aladárné** szóltak hozzá.

A délutáni ülésen (ahol **Kupcsik József** egyetemi tanár elnökölt) Péter György, a reformközgazdász címmel Kornai János tartott vitaindító előadást. **Szamuely László**, **Gelegonya Judit**, **Vigh Mikle Szabolcs**, **Andorka Rudolf** (távollétében **Veress József**), **Péteri György** és **Köves Pál** felkért hozzászólókként fűztek az előadáshoz különböző szempontból kiegészítő gondolatokat.

Az előadásokat és a program szerinti hozzászólásokat követően, a hallgatóság élénk érdeklődése kíséretében, több kiegészítő megjegyzés, vita és kérdés hangzott el.

A tudományos ülészakot **Kende Péter** Franciaországban élő történész összefoglaló-értékelő szavai zárták be.

Magyar szerző tanulmánya külföldi folyóiratban. A *The Journal of European Economic History* című, Rómában megjelenő negyedéves folyóirat 1991. évi 1. száma közzétette *dr. Horváth Róbert* Population theories in Hungary in the late XVIIIth century (Népesedési elméletek Magyarországon a XVIII. sz. végén) című tanulmányát.

A magyar—francia kapcsolatok ápolására 1992. április 4. és 12. között a franciaországi Roncq városában tudományos—kulturális rendezvénysorozatot szerveztek, melynek keretében *dr. Horváth Róbert* ny. egyetemi tanár Magyarország tegnap és ma címmel előadást tartott.

Az előadáson megjelent *M. Schumann* akadémikus, ny. külügyminiszter, valamint *Szávai János* Magyarország franciaországi nagykövete.

Demográfiai átmenet Magyarországon címmel megjelent a KSH Népesedéstudományi Kutató Intézet történeti demográfiai füzetek sorozatának 9. kötete.

A tanulmánykötetben **Szentgáli Tamás:** A demográfiai átmenet elmélete; **Andorka Rudolf:** Településszintű családrekonstrukciós vizsgálatok egyes eredményei; **Hablicsek László:** Halandósági táblák és népességi jellemzők becslése az 1820-as évekre; **Dányi Dezső:** Regionális családrekonstrukció 1830—39, 1850—59; **Kamarás Ferenc:** A magyarországi demográfiai átmenet sajátosságai, 1900—1920; **Dányi Dezső:** Demográfiai átmenet, 1880—1960 című írásai szerepelnek.

(Demográfiai átmenet Magyarországon. KSH Népesedéstudományi Kutató Intézet. Budapest. 1991. 232 old.)

Nemzetközi statisztikai évkönyv, 1990.

A kiadvány a terület, a népesség, a népmozgalom, a munkaügy, a népgazdasági mérlegek, a beruházás, az ipar, a számítástechnika, az energiagazdálkodás, a mezőgazdaság, a közlekedés—távközlés, a külkereskedelem, a belkereskedelem, az árak és a lakossági fogyasztás, az idegenforgalom, a nemzetközi pénzügyek, a valutaárfolyamok, a lakáshelyzet, az egészségügyi és a kulturális ellátottság, tudományos kutatás című fejezeteiben az európai országok, a jelentősebb ázsiai, afrikai országok, valamint Ausztrália többnyire 1989. évi adatai szerepelnek. A zsebkönyv utolsó két fejezete a világ nagyvárosainak főbb jellemzőit és az 1988—1989. évi kiemelkedő sporteredményeket mutatja be.

(Nemzetközi statisztikai zsebkönyv, 1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 299 old.)

Évkönyvek. A külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1990 a közvetlen forgalomra vonatkozó behozatali és kiviteli adatokat tartalmazza, továbbá bemutatja a külkereskedelmi forgalom, a műszaki—szellemi termékek külkereskedelmi forgalma, az ár- és volumenindexek és a nemzetközi kereskedelem adatait.

(Külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 328 old.)

A Területi Statisztikai Évkönyv, 1990 két fejezetre tagolódik. A megyei adatok című fejezet a népesség—népmozgalom, a beruházás, a munkaügy, az ipar, az építőipar, a mezőgazdaság, a mezőgazdaságtermék-értékesítés, a közlekedés, a kiskereskedelmi hálózat és forgalom, az idegenforgalom, a lakáshelyzet, a közműellátás, az egészségügy, az oktatás, a közművelődés és a tanácsi (önkormányzati) költségvetés mutatóit tartalmazza. A másik fejezet a településhálózat általános, városi és idegenforgalmi adataival

foglalkozik. A táblákban feltüntetett adatok az 1990. december 31-i általános területbeosztásnak felelnek meg.

(Területi statisztikai évkönyv, 1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 201 old.)

Kézírtos munkaanyagként a Központi Statisztikai Hivatal az alábbi elemzéseket és adatközléseket jelentette meg:

Az élelmiszer-gazdaság 1991. első félévi fejlődése. (Készült a Mezőgazdasági főosztályon.)

A kisservezetek 1990. évi tevékenysége az iparban. (Készült a Gazdasági ágazatok főosztály Ipari és Építőipari osztályán.)

A külföldi érdekeltségű vállalkozások működéséről. (Készült a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztályon.)

Beruházások 1990-ben és az 1991. I–III. negyedévi főbb tendenciák. (Készült a Nemzetgazdaság-statisztikai főosztályon.)

A gabonafélék és néhány őszi betakarítású növény szántóföldi termelésének 1991. évi adatai. Előzetes adatok. (Készült a Mezőgazdasági főosztályon.)

Az 1991. december 31-i állatállomány. (Készült a Mezőgazdasági főosztályon.)

Ágazati kapcsolatok mérlege, 1987–1988. (Készült a Gazdasági Modellek és Elemzések főosztályon.)

A Demográfiai évkönyv, 1990 részletes adatokat közöl az ország népességéről, a népmozgalmi eseményekről (házasságkötések, válások, születések, halálozások, vándorlás). A kötet néhány 1991. évi előzetes adatot és nemzetközi összehasonlításra módot adó táblát is tartalmaz.

(Demográfiai évkönyv, 1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1992. 433 old.)

A Magyar statisztikai zsebkönyv, 1990 összefoglalja a gazdaság és a társadalom elmúlt évre vonatkozó és néhány visszatekintő jelzőszámait.

A Társadalomstatisztika c. fejezet többek között a népességről, az egészségügyről, az oktatásról, a tudományos kutatásról és az igazságszolgáltatásról szóló adatokat; az Ipar; az Energiagazdálkodás; az Építőipar; a Mezőgazdaság; a Kereskedelem; a Közlekedés, posta és távközlés; az Idegenforgalom című fejezetek pedig a gazdasági élet főbb jelzőszámait tartalmazzák.

A függelékben az államigazgatásra, az 1990-ben tartott választásokra, az ország földrajzára és éghajlatára vonatkozó adatokat, valamint a cím- és névjegyzéket is megtalálhatjuk.

(Magyar statisztikai zsebkönyv, 1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 95 old.)

A Gazdaságstatisztikai évkönyv, 1990 egyetlen kötetbe foglalva tartalmazza a gazdaságstatisztikai adatokat. Az adatgyűjtemény a következő fejezetekre tagolódik:

- összefoglaló adatok;
- munkaügyi adatok;
- az állóeszközök és a beruházások fontosabb adatai;
- az árak alakulása (az anyagi ágak alágazatai, jellegzetes árucsoportjai szerint, a kiskereskedelemben, a lakossági fogyasztásban, a beruházásokban, a külkereskedelemben);
- pénzügyi adatok (a mérlegbeszámolóknak, illetve vagyonskimutatást készítő gazdasági szervezeteknél, szakágazatok szerint összesített fontosabb mutatókkal);
- külkereskedelmi adatok;
- a gazdasági ágazatok adatai.

A kötet tábláit függelék követi. Ez a módszertani rész tartalmazza a statisztikai osztályozások angol fordítását is, többek között:

- a tevékenységek (1991-ben érvényes) egységes osztályozási rendszerét;
- a gazdasági szervezetek jellegét jogi formák szerint;
- az ipar fontosabb gyártási ágait és termékeit;
- az építményjegyzék főcsoportjait;
- a külkereskedelem SITC Rev. 2 osztályozásában szereplő árucsoportjait;
- hazai kiskereskedelmi forgalom cikkcsoportjait, valamint a boltok típusait;
- a fogyasztóiár-indexek számításának csoportjait.

Az adatok gazdálkodási forma szerinti csoportosításban szerepelnek. A gazdasági szervezetek ágazati besorolásán túlmenően egyes kiemelt tevékenységek egyéb csoportosításban is megtalálhatók. A tárgyévi adatokkal továbbvezethetők a korábbi adatsorok, mivel a KSH eddig megjelent szakstatisztikai kiadványaival megegyezők a módszertani és tartalmi előírások.

Adatok a balti államokról címmel a Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjteményt állított össze, mely három állam (Észtország, Lettország, Litvánia) fő társadalmi és gazdasági jelzőszámait teszi közzé.

(Adatok a balti államokról. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 27 old.)

A Számítástechnikai statisztikai zsebkönyv, 1990 címmel a KSH Igazgatási és Informatikai főosztálya adatgyűjteményt állított össze. Az adattár a hazai és a nemzetközi számítógépállományról részletes információkat tartalmaz, és egyúttal a számítógépipar előrelátható fejlődését is számokba foglalja.

(Számítástechnikai statisztikai zsebkönyv, 1990. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 114 old.)

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM*

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

POURGERAMI, A.—ASSANE, B.:

A NÖVEKEDÉS MAKROGAZDASÁGI MEGHATÁROZÓI

(Macroeconomic determinants of growth: new measurement and evidence on the effect of political freedom.) — *Applied Economics*. 1992. január. 129—136. p.

Különös érdeklődésre tarthatnak számot azok a makroökonómiai növekedési modellek, amelyekben a hagyományos magyarázó változók (termelési tényezők, technológia, trend) mellett a gazdaságon kívüli szférának a gazdasági szférára gyakorolt hatásai is figyelembe vehetők. Ilyen például a politikai szabadság változója, amelynek figyelembevételére már korábban is történtek (R. C. Kormendi, P. C. McGuire és K. L. Gupta vizsgálataiban) kísérletek. Általában úgy vélték: a polgári szabadság nem közvetlenül, hanem közvetve befolyásolja a gazdasági növekedést; és a termékkibocsátásra gyakorolt hatása csak a beruházások élénkülésén keresztül érvényesül. A probléma megoldásának elsősorban módszertani (aggregációs és ún. heteroszke-dasztikai) nehézségeivel foglalkozva Gupta a becslés alapjául szolgáló minta felbontását javasolta: a fejlett és a fejlődő országok két különböző csoportjára. A fejlett országok esetében a politikai szabadság változója nagyobb szignifikanciával érvényesült, az eredmények azonban országok szerint erős szóródást mutattak.

A. Pourgerami és D. Assane az említett szerzők vizsgálatainak a nyomdokán haladnak, azzal a különbséggel, hogy a polgári szabadság tényezőjét a politikai fejlettség olyan „javított mutatószámával” cserélik fel, amely lehetővé teszi a szabad világban kifejtendő társadalmi képességek hatásának számszerűsítését. A szerzők abban is a korábbi vizsgálatokat (a Kormendi—McGuire-féle ún. K—M-modellt) követik, hogy a vizsgált or-

szágok mintáját fejlett és fejlődő országokra osztják.

A modell regressziós becslést alkalmaz. A függő változó a gazdasági növekedés országonkénti évi rátája, magyarázó változói pedig az egy főre jutó átlagos jövedelem, az átlagos népességnövekedési arány, az output-növekedés és a pénzmennyiség-növekedés minta-átlagtól való standard eltérései, a közösségi kiadások növekedése, az export/output arány növekedése, az inflációs ráta, a beruházás/jövedelem arány és a polgári szabadságok változója.

Ez utóbbi tényező a korábbi vizsgálatok során csak a gazdasági jellegű szabadságjogok (tulajdonjog sérthetetlensége, szerződéskötési szabadság) érvényesülését számszerűsítette. A javított változat három fontos szempontot követ: demokrácia, polgári szabadságjogok és emberi jogok. A demokrácia a politikai életben való részvétel fokára utal (az autoritatív rendszerektől a politikai jogok teljes körű gyakorlásáig). A polgári szabadságjogok szerint a szerzők az egyes országokat három csoportba sorolták. Az emberi jogok mutatója azt fejezi ki, hogy a törvény mennyire védi az állampolgárokat a meggyőződés, børszín, etnikai vagy nyelvi csoporthoz, vallásfelekezethez való tartozás miatti állami diszkriminációval szemben. Az egyes országok eszerint is három csoportba sorolhatók (terrorista jelenségek megnyilvánulása, a fontosabb emberi jogok sérelmei és a teljes törvényesség). A szerzők a politikai szabadság mutatóját országonként pontszámok alapján aggregáltak úgy alakították ki, hogy a mutató szélső értékei 5 és 15, mediánja pedig 9,5. A medián alatt elhelyezkedő országok a politikai szabadság szempontjából hátrányos helyzetben levőknek, a medián feletti politikailag szabadnak tekinthetők. A fentieknek megfelelő-

* A *Statistikai Szemle* 1962. júliusi számától kezdődően a „*Statistikai Irodalmi Figyelő*”-ben a külföldi statisztikai könyvek és folyóiratcikkek ismertetését havonta közli.

A *Külföldi statisztikai irodalom* egyes fejezetein belül az anyag általában könyv- és folyóiratcikkek-ismertetésekre tagolódik. (Ezeket* választja el egymástól.) Az ismertetések szerzők, illetve ahol szerző nincs, a címek betűrendjében következnek egymás után.

en képzett karakterisztikus változó értéke az utóbbi esetben 1, egyébként 0.

A modellt 47 országra, közöttük 27 fejlődő országra becsülték. Becslési eredményeiket a szerzők táblában mutatják be. Megállapításuk szerint a politikai szabadság igazolhatóan annyiban járulhat hozzá a gazdasági növekedéshez, hogy tágítja az ún. emberi környezetet javító társadalmi—gazdasági lehetőségek

körét. E környezetben a polgárok hatékonyabban fejthetik ki képességeiket a társadalmi béke és a jólét érdekében. Ez a változó a szignifikancia nagyságrendje szerint a nemzetijövedelem-növekedés varianciáját magyarázó változók közül a harmadik, és ezáltal a modell felülmúlja a K—M-modell eredményét.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

McCRAE, L.:

A SZABÁLYOZOTT ÁRÚ TERMÉKEK ÁRINDEXE

(The regulated consumer price index.) — *Canadian Economic Observer*. 1991. október. 1—11. p.

A fejlett ipari társadalmakban a kormányzatnak a gazdasági tevékenység szabályozásában betöltött szerepe mindig a figyelem középpontjában állt. E szabályozás egyik megnyilvánulási formája az, amikor a kormányzat az árak ellenőrzésével és azok közvetlen szabályozásával (méréselve egyes monopolhelyzetben levő cégek korlátlan piaci uralmát és méltányos áron elérhetővé téve a közérdekű szolgáltatásokat) igyekszik befolyásolni a gazdasági tevékenységet. A szabályozás sikeressége természetesen sok esetben vitatható, sőt gyakran ellenkező hatást vált ki, ugyanis éppen a kormányzati beavatkozás tartja magasban az árakat.

A Kanadai Statisztikai Hivatal munkatársának tanulmánya a szabályozott árú termékek áralakulásának bemutatásával vizsgálja az említett problémát.

Az 1975 januárja és 1991 augusztusa közötti időszakban a szabályozott árú termékekre számított árindexszel elemzi az e körbe tartozó termékek árának alakulását.

A szabályozott árú termékek körének meghatározása nem könnyű feladat, ugyanis a szabályozás számos definíciója használatos Kanadában. Jelenleg a következő termékek tartoznak e csoportba:

- friss és fagyasztott csirke,
- friss és fagyasztott pulyka,
- tejtermékek és tojás,
- lakbér (néhány területen),
- vagyoadó,
- víz,
- földgáz,
- villamos energia,
- hírközlés,
- a gépjárművezetői engedély díja,
- tömegközlekedés (a légi közlekedés kivételével),
- kábeltelvízió,
- tandíjak (Quebecben, Ontarióban és Albertában),
- dohány és szeszes italok,
- benzin.

A termékek egyik része a természetes monopóliumok közé tartozik (közművek, tömegközlekedés, elektromos energia, hírköz-

lés), másik részüknél közvetlenül ellenőrzik a kínálatot (mezőgazdasági termékek, dohány), vagy a kormányzat hagyja jóvá, illetve állapítja meg az árakat oly módon, hogy azok általában nagyobb fogyasztási adót tartalmaznak a többi fogyasztási cikk és szolgáltatás áránál (benzin, vagyoadó, földgáz, tandíj, lakbér, gépjárművezetői engedély, szeszes italok).

A számításnál alkalmazott súlyok forrása a háztartási költségvetési felvétel volt. Az 1975 és 1978 közötti időszakban az 1967. évi felvétel eredményeit használták, majd az 1974., az 1978., az 1982. és az 1986. évi felvétel alapján aktualizálták a súlyokat, továbbá igyekeztek figyelembe venni a szabályozás változását és a deregulációt is. A vizsgált időszakban ezen okból 11-szer változtatták meg a súlyokat.

1981-ben a fogyasztóiár-index 29,6 százalékát alkották a szabályozott árú termékek. 1991-re ez az arány 25,9 százalékra csökkent. A csökkenést főként a benzin 1985. májusi és a légi közlekedés 1988. januári deregulációja idézte elő.

A szabályozott árú termékekre vonatkozó árindexet a hagyományos árindexszámításnál alkalmazott módszerekkel számítják ki. Jelenleg az 1986. évet használják bázisként. A számítás alapjai a szezonálisan kiigazított idősorok. A vizsgálat célja elsősorban a kormányzati szabályozás változásának bemutatása volt. Emiatt mérték bizonyos szabályozott árú termékek változását a fogyasztóiár-indexen belül. Az eredmények azonban nem értelmezhetők úgy, mint a szabályozásnak az egész fogyasztóiár-indexre gyakorolt hatása.

A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy az 1975 és 1991 közötti időszakban — 1977, 1978 és 1987 kivételével — a szabályozott árú termékek árindexe gyorsabban nőtt, mint az általános fogyasztóiár-index.

A szabályozott árú körbe tartozó 19 termék közül a dohányipari termékek, a szeszes italok, a benzin, a lakbér, a tejtermékek és a tojás, a vagyoadó, a tömegközlekedés, az elektromos energia és a hírközlés rendelkezik a legnagyobb súllyal. Közülük célszerű kiemelni négy csoportot — a dohányipari ter-

en képzett karakterisztikus változó értéke az utóbbi esetben 1, egyébként 0.

A modellt 47 országra, közöttük 27 fejlődő országra becsülték. Becslési eredményeiket a szerzők táblában mutatják be. Megállapításuk szerint a politikai szabadság igazolhatóan annyiban járulhat hozzá a gazdasági növekedéshez, hogy tágítja az ún. emberi környezetet javító társadalmi—gazdasági lehetőségek

körét. E környezetben a polgárok hatékonyabban fejthetik ki képességeiket a társadalmi béke és a jólét érdekében. Ez a változó a szignifikancia nagyságrendje szerint a nemzetijövedelem-növekedés varianciáját magyarázó változók közül a harmadik, és ezáltal a modell felülmúlja a K—M-modell eredményét.

(Ism.: Nyáry Zsigmond)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

McCRAE, L.:

A SZABÁLYOZOTT ÁRÚ TERMÉKEK ÁRINDEXE

(The regulated consumer price index.) — *Canadian Economic Observer*. 1991. október. 1—11. p.

A fejlett ipari társadalmakban a kormányzatnak a gazdasági tevékenység szabályozásában betöltött szerepe mindig a figyelem középpontjában állt. E szabályozás egyik megnyilvánulási formája az, amikor a kormányzat az árak ellenőrzésével és azok közvetlen szabályozásával (méréselve egyes monopolhelyzetben levő cégek korlátlan piaci uralmát és méltányos áron elérhetővé téve a közérdekű szolgáltatásokat) igyekszik befolyásolni a gazdasági tevékenységet. A szabályozás sikeressége természetesen sok esetben vitatható, sőt gyakran ellenkező hatást vált ki, ugyanis éppen a kormányzati beavatkozás tartja magasban az árakat.

A Kanadai Statisztikai Hivatal munkatársának tanulmánya a szabályozott árú termékek áralakulásának bemutatásával vizsgálja az említett problémát.

Az 1975 januárja és 1991 augusztusa közötti időszakban a szabályozott árú termékekre számított árindexszel elemzi az e körbe tartozó termékek árának alakulását.

A szabályozott árú termékek körének meghatározása nem könnyű feladat, ugyanis a szabályozás számos definíciója használatos Kanadában. Jelenleg a következő termékek tartoznak e csoportba:

- friss és fagyasztott csirke,
- friss és fagyasztott pulyka,
- tejtermékek és tojás,
- lakbér (néhány területen),
- vagyoadó,
- víz,
- földgáz,
- villamos energia,
- hírközlés,
- a gépjárművezetői engedély díja,
- tömegközlekedés (a légi közlekedés kivételével),
- kábeltelvízió,
- tandíjak (Quebecben, Ontarióban és Albertában),
- dohány és szeszes italok,
- benzin.

A termékek egyik része a természetes monopóliumok közé tartozik (közművek, tömegközlekedés, elektromos energia, hírköz-

lés), másik részüknél közvetlenül ellenőrzik a kínálatot (mezőgazdasági termékek, dohány), vagy a kormányzat hagyja jóvá, illetve állapítja meg az árakat oly módon, hogy azok általában nagyobb fogyasztási adót tartalmaznak a többi fogyasztási cikk és szolgáltatás áránál (benzin, vagyoadó, földgáz, tandíj, lakbér, gépjárművezetői engedély, szeszes italok).

A számításnál alkalmazott súlyok forrása a háztartási költségvetési felvétel volt. Az 1975 és 1978 közötti időszakban az 1967. évi felvétel eredményeit használták, majd az 1974., az 1978., az 1982. és az 1986. évi felvételen alapján aktualizálták a súlyokat, továbbá igyekeztek figyelembe venni a szabályozás változását és a deregulációt is. A vizsgált időszakban ezen okból 11-szer változtatták meg a súlyokat.

1981-ben a fogyasztóiár-index 29,6 százalékát alkották a szabályozott árú termékek. 1991-re ez az arány 25,9 százalékra csökkent. A csökkenést főként a benzin 1985. májusi és a légi közlekedés 1988. januári deregulációja idézte elő.

A szabályozott árú termékekre vonatkozó árindexet a hagyományos árindexszámításnál alkalmazott módszerekkel számítják ki. Jelenleg az 1986. évet használják bázisként. A számítás alapjai a szezonálisan kiigazított idősorok. A vizsgálat célja elsősorban a kormányzati szabályozás változásának bemutatása volt. Emiatt mérték bizonyos szabályozott árú termékek változását a fogyasztóiár-indexen belül. Az eredmények azonban nem értelmezhetők úgy, mint a szabályozásnak az egész fogyasztóiár-indexre gyakorolt hatása.

A vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy az 1975 és 1991 közötti időszakban — 1977, 1978 és 1987 kivételével — a szabályozott árú termékek árindexe gyorsabban nőtt, mint az általános fogyasztóiár-index.

A szabályozott árú körbe tartozó 19 termék közül a dohányipari termékek, a szeszes italok, a benzin, a lakbér, a tejtermékek és a tojás, a vagyoadó, a tömegközlekedés, az elektromos energia és a hírközlés rendelkezik a legnagyobb súllyal. Közülük célszerű kiemelni négy csoportot — a dohányipari ter-

mékeket és a szeszes italokat, a benzint, a vagyoadót, a tömegközlekedést —, amelyek folyamatosan legalább 50 százalékat teszik ki a változásoknak. Döntően e termékek határozták meg a szabályozott árú termékek árindexének gyorsabb növekedését, és az ettől eltérő eseteket is ezek befolyásolták. 1977-ben és 1978-ban a benzin ára 4, illetve 2,6 százalékkal csökkent. A tömegközlekedés indexe 1977-ben 8,7 százalékkal (a légi közlekedésé 2,6 százalékkal) 1978-ban pedig további 1,1, illetve 3,9 százalékkal csökkent. Eközben a fogyasztóiár-index 8-ról 9 százalékra, a nem szabályozott árú termékek árindexe pedig 7,7-ről 9,5 százalékra nőtt.

1986 végén és 1987-ben a szabályozott árú termékek árindexe ismét alacsonyabb volt a másik két árindexnél. Az olaj világpiacon árának csökkenése miatt a tömegközlekedés árindexe 9,7, a légi közlekedésé 15,4 százalékkal volt alacsonyabb 1987-ben az előző évinél.

1979 és 1985 között általában a benzin volt az a termék, amely felfelé húzta a szabályozott árú termékek árindexét. A benzin magas ára erőteljesen emelte a légi közlekedés árindexét is. A dohányipari termékek és a szeszes italok 1982 óta jelentős mértékben hozzájárulnak a szabályozott árú termékek fogyasztóiár-indexének magas szintjéhez. A vizsgált időszakban jelentősen nőttek a helyi adók is. A többi termék árváltozása gyakorlatilag nem befolyásolta számottevően az árindexet. A szabályozott és a nem szabályozott árú termékek árindexe között 1986 óta 1991-ben volt a legnagyobb a különbség.

A szabályozott árú termékek aránya az 1980-as évek deregulációja miatt csökkent. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején azonban jelentősen nőttek a termékadók, és bevezették a szövetségi termék- és szolgáltatási adót is. Emiatt úgy tűnik, hogy helyesebb lenne a kormányzati intézkedések árakra gyakorolt hatását az adópolitika szempontjából elemezni.

A Kanadai Statisztikai Hivatal az utóbbi időben kezdte publikálni az indirekt adókra vonatkozó adatait, valamint negyedéves gyakorisággal a fogyasztóiár-indexen alapuló nettó árindexet. E statisztikák lehetővé teszik, hogy a jövőben új oldalról közelítsék meg a kormányzati intézkedések árakra gyakorolt hatását.

(Ism.: *Paluska Csilla*)

RICHTER, S.—STANKOVSKY, J.:

AUSZTRIA ÚJ SZEREPE
A KELET-NYUGATI KERESKEDELEMBEN

(Die neue Rolle Österreichs im Ost—West-Handel.) —
WIFO Monatsberichte. 1991. 12. sz. 699—701. p.

A szerzők az Osztrák Gazdaságkutató Intézet (Österreichische Institut für Wirt-

schaftsforschung — WIFO) 1991-ben megjelent — a közép-kelet-európai térség, ezen belül Ausztria fejlődési kilátásait vizsgáló — tanulmányát ismertetik. A tervgazdaságok piacgazdasággá alakítása hosszabb időt igénylő és nehezebben megvalósítható feladat, mint azt korábban feltételezték. A túlnyomó többségben levő állami tulajdon privatizálása viszonylag lassan halad, a magánvállalkozások száma pedig gyorsan növekszik. A gazdasági élénkülés legkorábban 1993-tól várható. A nyugati tőketulajdonosoknak a térség középtávú fejlődési kilátásaira vonatkozó optimizmusát igazolják az utóbbi másfél-két évben megvalósult közvetlen külföldi befektetések is.

Az egykori kis KGST-országok külgazdasági kapcsolataiban a Szovjetunió vezető szerepe napjainkra megváltozott, és jelentősen csökkent a térség országainak egymás közötti forgalma is. A kieséseket a magyar, a lengyel, valamint a cseh és szlovák gazdaságban úgy pótolták, hogy nagyrészt Ausztria közreműködésével a nyugati piacok gyors bővítését érték el. Mind a cseh és szlovák, mind a magyar külkereskedelemben (Németország után) az osztrák partnerek foglalják el a második helyet, és a lengyelek is jelentős forgalmat bonyolítottak le Ausztriával.

Ausztria szempontjából viszont ez a forgalom nem számottevő: ugyanis 1990-ben a teljes kivitel egytizedét szállították a volt KGST-országokba, ennek felét Magyarországra, a Cseh és Szlovák Köztársaságba és Lengyelországba. Ezen arányok lényegesen magasabbak más fejlett iparú országokénál. Az 1970 és 1990 közötti időszakban ezekben az országokban (a többi KGST-országhoz hasonlóan) viszonylag gyenge volt a fizetőképes kereslet, amely korlátozta a külkereskedelem fejlődését. Az osztrák cégek időben felismerték a kölcsönös árucserre piacbővítő szerepét, s ez továbbra is lehetővé teszi a forgalom növelését.

A térség gazdasági szerkezetének átalakításához Ausztria műszaki segítséget nyújthat, bővíthetők a közvetlen tőkebefektetések, és az osztrák piacok megnyílhatnak a kelet-európai export előtt. Az osztrák tanácsadó, valamint képzéseket vállaló intézmények már eddig is segítettek a térségben az induló vállalkozásokat, ugyanis Ausztriának is érdeke, hogy az osztrák cégek is jelen legyenek e térségben.

Ausztriában különlegesen kedvező befektetési garanciák vehetők igénybe az ún. Kelet-Nyugati Alap támogatásával, amely a kereskedelmi kockázatoknak maximum a felét magára vállalja. Az osztrák piacok megnyitását 1992-től elősegíti, hogy az említett országok szabadkereskedelmi egyezményt készítettek elő az Európai Szabadkereskedelmi Társulással (European Free Trade Associa-

mékeket és a szeszes italokat, a benzint, a vagyoadót, a tömegközlekedést —, amelyek folyamatosan legalább 50 százalékát teszik ki a változásoknak. Döntően e termékek határozták meg a szabályozott árú termékek árindexének gyorsabb növekedését, és az ettől eltérő eseteket is ezek befolyásolták. 1977-ben és 1978-ban a benzin ára 4, illetve 2,6 százalékkal csökkent. A tömegközlekedés indexe 1977-ben 8,7 százalékkal (a légi közlekedésé 2,6 százalékkal) 1978-ban pedig további 1,1, illetve 3,9 százalékkal csökkent. Eközben a fogyasztóiár-index 8-ról 9 százalékra, a nem szabályozott árú termékek árindexe pedig 7,7-ről 9,5 százalékra nőtt.

1986 végén és 1987-ben a szabályozott árú termékek árindexe ismét alacsonyabb volt a másik két árindexnél. Az olaj világpiacon árának csökkenése miatt a tömegközlekedés árindexe 9,7, a légi közlekedésé 15,4 százalékkal volt alacsonyabb 1987-ben az előző évinél.

1979 és 1985 között általában a benzin volt az a termék, amely felfelé húzta a szabályozott árú termékek árindexét. A benzin magas ára erőteljesen emelte a légi közlekedés árindexét is. A dohányipari termékek és a szeszes italok 1982 óta jelentős mértékben hozzájárulnak a szabályozott árú termékek fogyasztóiár-indexének magas szintjéhez. A vizsgált időszakban jelentősen nőttek a helyi adók is. A többi termék árváltozása gyakorlatilag nem befolyásolta számottevően az árindexet. A szabályozott és a nem szabályozott árú termékek árindexe között 1986 óta 1991-ben volt a legnagyobb a különbség.

A szabályozott árú termékek aránya az 1980-as évek deregulációja miatt csökkent. Az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején azonban jelentősen nőttek a termékadók, és bevezették a szövetségi termék- és szolgáltatási adót is. Emiatt úgy tűnik, hogy helyesebb lenne a kormányzati intézkedések árakra gyakorolt hatását az adópolitika szempontjából elemezni.

A Kanadai Statisztikai Hivatal az utóbbi időben kezdte publikálni az indirekt adókra vonatkozó adatait, valamint negyedéves gyakorisággal a fogyasztóiár-indexen alapuló nettó árindexet. E statisztikák lehetővé teszik, hogy a jövőben új oldalról közelítsék meg a kormányzati intézkedések árakra gyakorolt hatását.

(Ism.: *Paluska Csilla*)

RICHTER, S.—STANKOVSKY, J.:

AUSZTRIA ÚJ SZEREPE
A KELET-NYUGATI KERESKEDELEMBEN

(Die neue Rolle Österreichs im Ost—West-Handel.) —
WIFO Monatsberichte. 1991. 12. sz. 699—701. p.

A szerzők az Osztrák Gazdaságkutató Intézet (Österreichische Institut für Wirt-

schaftsforschung — WIFO) 1991-ben megjelent — a közép-kelet-európai térség, ezen belül Ausztria fejlődési kilátásait vizsgáló — tanulmányát ismertetik. A tervgazdaságok piacgazdasággá alakítása hosszabb időt igénylő és nehezebben megvalósítható feladat, mint azt korábban feltételezték. A túlnyomó többségben levő állami tulajdon privatizálása viszonylag lassan halad, a magánvállalkozások száma pedig gyorsan növekszik. A gazdasági élénkülés legkorábban 1993-tól várható. A nyugati tőketulajdonosoknak a térség középtávú fejlődési kilátásaira vonatkozó optimizmusát igazolják az utóbbi másfél-két évben megvalósult közvetlen külföldi befektetések is.

Az egykori kis KGST-országok külgazdasági kapcsolataiban a Szovjetunió vezető szerepe napjainkra megváltozott, és jelentősen csökkent a térség országainak egymás közötti forgalma is. A kieséseket a magyar, a lengyel, valamint a cseh és szlovák gazdaságban úgy pótolták, hogy nagyrészt Ausztria közreműködésével a nyugati piacok gyors bővítését érték el. Mind a cseh és szlovák, mind a magyar külkereskedelemben (Németország után) az osztrák partnerek foglalják el a második helyet, és a lengyelek is jelentős forgalmat bonyolítottak le Ausztriával.

Ausztria szempontjából viszont ez a forgalom nem számottevő: ugyanis 1990-ben a teljes kivitel egytizedét szállították a volt KGST-országokba, ennek felét Magyarországra, a Cseh és Szlovák Köztársaságra és Lengyelországra. Ezen arányok lényegesen magasabbak más fejlett iparú országokénál. Az 1970 és 1990 közötti időszakban ezekben az országokban (a többi KGST-országhoz hasonlóan) viszonylag gyenge volt a fizetőképes kereslet, amely korlátozta a külkereskedelem fejlődését. Az osztrák cégek időben felismerték a kölcsönös árucseré piacbővítő szerepét, s ez továbbra is lehetővé teszi a forgalom növelését.

A térség gazdasági szerkezetének átalakításához Ausztria műszaki segítséget nyújthat, bővíthetők a közvetlen tőkebefektetések, és az osztrák piacok megnyílhatnak a kelet-európai export előtt. Az osztrák tanácsadó, valamint képzéseket vállaló intézmények már eddig is segítettek a térségben az induló vállalkozásokat, ugyanis Ausztriának is érdeke, hogy az osztrák cégek is jelen legyenek e térségben.

Ausztriában különlegesen kedvező befektetési garanciák vehetők igénybe az ún. Kelet-Nyugati Alap támogatásával, amely a kereskedelmi kockázatoknak maximum a felét magára vállalja. Az osztrák piacok megnyitását 1992-től elősegíti, hogy az említett országok szabadkereskedelmi egyezményt készítettek elő az Európai Szabadkereskedelmi Társulással (European Free Trade Associa-

tion — EFTA). A szerzők kifejtik, hogy a volt KGST-országokban bekövetkezett gyökeres politikai és gazdasági változásokkal Ausztria helyzete is megváltozott, ugyanis új lehetőségeket ad számára az a földrajzi előny, hogy egy újonnan keletkező gazdasági térség középpontjában helyezkedik el, és ismeri a tervgazdaság hiányosságait és gyengéit.

A volt KGST-országok piactudatosságával Ausztria korábbi közvetítő szerepe is túlhaladottá vált, ezért az osztrák munkaerőpiac előznléséből, az úthálózatot terhelő forgalomból (elsősorban a tranzitútonalokból), az agrárpiacokon megjelenő kelet-európai versenytársak magatartásából stb. eredő kockázat figyelembevételével új koncepciót kell kialakítani.

A szerzők rámutatnak, hogy a változások felértékelik az ausztriai telephelyeket, amelyek kedvezőbbek a termeltetés, a kereskedelem, a gazdasági szolgáltatások, valamint a pénzügyi műveletek feltételei, mint máshol. Az elemzés utal a Bécsben létesíthető telephelyek potenciális versenytársaira is, hiszen a külföldiek számára a prágai, a budapesti és a varsói jelenlét is vonzó lehet. Bécs pillanatnyilag előnyösebb helyzetű, mint a másik három főváros, ugyanis magasabb színvonalúak a gazdasági szolgáltatások, továbbá Ausztria politikai stabilitása kedvező feltételeket biztosít.

A tanulmány az osztrák ipari telepek vizsgálatából megállapítja, hogy több mint hétszáz külföldi vállalkozó Bécsben működteti a kelet-európai piacon tevékenykedő társaságának központját. Egyedül az Egyesült Államok 300 lerakatot és fiókot tart fenn Ausztriában, ezek kétharmada a kelet-európai térségben tevékenykedik. A külföldi vállalatok az utóbbi hónapokban több mint 200 osztrák fiókot létesítettek Bécsben kelet-európai üzleti forgalmuk fellendítésére. A japán cégek bécsi fiókjainak száma 1989 júliusában 44 volt, két évvel később már 68. A más országokra is jellemző növekedést az 1989-es adóreform is elősegítette. Ausztriában ugyanis nem kell adózni olyan leányvállalatok vállalkozási nyeresége után, amelyet az országhatáron kívül (például az említett térség országaiban) értek el, feltéve, hogy az osztrák vállalat részesedése a külföldi társaságban 25 százaléknál nagyobb. A kedvezmény további feltétele, hogy a közvetlen befektető külföldi részesedése egy évnél hosszabb és ne csak tisztán pénzügyi befektetés legyen. Az említett országok néhány éven belül vonzó befektetési terepet jelenthetnek a külföldi tőketulajdonosoknak, amennyiben javítják gazdasági infrastruktúrájukat politikailag szilárdak lesznek, és kihasználják kulturális hagyományait. Ausztriát hátrányos helyzetbe hozzák az alacsonyabb cseh és szlovákiai, lengyelországi és magyarországi bérek.

A szerzők prognózisa szerint a térségben gyorsan fejlődnek a Pozsony környéki iparvidék, Magyarország észak-nyugati körzetei és Budapest, valamint Ausztria. Néhány éven belül csatlakozhat hozzájuk a független államként stabilizálódó Szlovénia és Horvátország is. Az említett térséghez felzárkózhatnak a Cseh és Szlovák Köztársaság északi területei, Magyarország keleti megyéi, valamint Lengyelország déli területei. A felsorolt gazdasági térségek pénzügyi központja feltehetően Bécsben alakul ki, ahol kedvezők a feltételei a multinacionális társaságok regionális központjai működésének is. A kelet-európai átalakulás hatására Bécs mellett az osztrák tartományok is gyorsan fejlődhetnek.

A tanulmány hangsúlyozza, hogy többnyire a vállalatok döntései alakítják ki az új regionális gazdasági együttműködések (például a kereskedelemben, a közvetlen tőkebefektetésekben, a finanszírozásokban), azonban bizonyos kormányzati befolyásra is számítani kell elsősorban a környezetvédelem, valamint az infrastruktúra területén.

A szerzők megállapítják, hogy a nyugat-európai integrációs folyamatnak nem alternatívája az osztrák gazdaság kelet-európai nyitása, éppen fordítva: az európai közösségi tagság erősítheti e gazdasági kapcsolatokat. Minden volt KGST-ország csatlakozni kíván az Európai Közösséghez, ezen belül a szerző a cseh és szlovák, a lengyel és a magyar csatlakozást tíz éven belül tartja megvalósíthatónak.

(Ism.: Nádudvari Zoltán)

STÜBLER, W.:

A SZOCIÁLIS KIADÁSOK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSA

(A social account for international comparisons.) — *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1989. 4. sz. 359–368. p.

Az összehasonlító elemzések viszonylag új területe a szociális kiadások nemzetközi összehasonlítása, amelyre az 1986-ban lengyel kezdeményezésre indult projekt (Ausztria, Lengyelország és az akkori Szovjetunió részvételével) vállalkozott. A projekt főbb eredményei a következők:

- az egyes országok szociális juttatási rendszerének leírása (a szociális kiadások számbavétele);
- átfogó szociális számla összeállítása, amely részletezi a szociális programok végrehajtásához szükséges kiadásokat s egyúttal a bevételi forrásokat;
- az 1985. évi adatok háromoldalú összehasonlítása.

Az összehasonlíthatóság érdekében a résztvevők azokból a nemzetközileg elfogadott fogalmakból indultak ki, amelyeket a Nemzetgazdasági Számlarendszer (System of National Accounts — SNA), a Nemzetközi Összehasonlítási Projekt (International Com-

tion — EFTA). A szerzők kifejtik, hogy a volt KGST-országokban bekövetkezett gyökeres politikai és gazdasági változásokkal Ausztria helyzete is megváltozott, ugyanis új lehetőségeket ad számára az a földrajzi előny, hogy egy újonnan keletkező gazdasági térség középpontjában helyezkedik el, és ismeri a tervgazdaság hiányosságait és gyengéit.

A volt KGST-országok piaczgazdasággá alakulásával Ausztria korábbi közvetítő szerepe is túlhaladottá vált, ezért az osztrák munkaerőpiac előznléséből, az úthálózatot terhelő forgalomból (elsősorban a tranzitútvonalakból), az agrárpiacokon megjelenő kelet-európai versenytársak magatartásából stb. eredő kockázat figyelembevételével új koncepciót kell kialakítani.

A szerzők rámutatnak, hogy a változások felértékelik az ausztriai telephelyeket, amelyek kedvezőbbek a termeltetés, a kereskedelem, a gazdasági szolgáltatások, valamint a pénzügyi műveletek feltételei, mint máshol. Az elemzés utal a Bécsben létesíthető telephelyek potenciális versenytársaira is, hiszen a külföldiek számára a prágai, a budapesti és a varsói jelenlét is vonzó lehet. Bécs pillanatnyilag előnyösebb helyzetű, mint a másik három főváros, ugyanis magasabb színvonalúak a gazdasági szolgáltatások, továbbá Ausztria politikai stabilitása kedvező feltételeket biztosít.

A tanulmány az osztrák ipari telepek vizsgálatából megállapítja, hogy több mint hétszáz külföldi vállalkozó Bécsben működteti a kelet-európai piacon tevékenykedő társaságának központját. Egyedül az Egyesült Államok 300 lerakatot és fiókot tart fenn Ausztriában, ezek kétharmada a kelet-európai térségben tevékenykedik. A külföldi vállalatok az utóbbi hónapokban több mint 200 osztrák fiókot létesítettek Bécsben kelet-európai üzleti forgalmuk fellendítésére. A japán cégek bécsi fiókjainak száma 1989 júliusában 44 volt, két évvel később már 68. A más országokra is jellemző növekedést az 1989-es adóreform is elősegítette. Ausztriában ugyanis nem kell adózni olyan leányvállalatok vállalkozási nyeresége után, amelyet az országhatáron kívül (például az említett térség országaiban) értek el, feltéve, hogy az osztrák vállalat részesedése a külföldi társaságban 25 százaléknál nagyobb. A kedvezmény további feltétele, hogy a közvetlen befektető külföldi részesedése egy évnél hosszabb és ne csak tisztán pénzügyi befektetés legyen. Az említett országok néhány éven belül vonzó befektetési terepet jelenthetnek a külföldi tőketulajdonosoknak, amennyiben javítják gazdasági infrastruktúrájukat politikailag szilárdak lesznek, és kihasználják kulturális hagyományait. Ausztriát hátrányos helyzetbe hozzák az alacsonyabb cseh és szlovákiai, lengyelországi és magyarországi bérek.

A szerzők prognózisa szerint a térségben gyorsan fejlődnek a Pozsony környéki iparvidék, Magyarország észak-nyugati körzetei és Budapest, valamint Ausztria. Néhány éven belül csatlakozhat hozzájuk a független államként stabilizálódó Szlovénia és Horvátország is. Az említett térséghez felzárkózhatnak a Cseh és Szlovák Köztársaság északi területei, Magyarország keleti megyéi, valamint Lengyelország déli területei. A felsorolt gazdasági térségek pénzügyi központja feltehetően Bécsben alakul ki, ahol kedvezők a feltételei a multinacionális társaságok regionális központjai működésének is. A kelet-európai átalakulás hatására Bécs mellett az osztrák tartományok is gyorsan fejlődhetnek.

A tanulmány hangsúlyozza, hogy többnyire a vállalatok döntései alakítják ki az új regionális gazdasági együttműködések (például a kereskedelemben, a közvetlen tőkebefektetésekben, a finanszírozásokban), azonban bizonyos kormányzati befolyásra is számítani kell elsősorban a környezetvédelem, valamint az infrastruktúra területén.

A szerzők megállapítják, hogy a nyugat-európai integrációs folyamatnak nem alternatívája az osztrák gazdaság kelet-európai nyitása, éppen fordítva: az európai közösségi tagság erősítheti e gazdasági kapcsolatokat. Minden volt KGST-ország csatlakozni kíván az Európai Közösséghez, ezen belül a szerző a cseh és szlovák, a lengyel és a magyar csatlakozást tíz éven belül tartja megvalósíthatónak.

(Ism.: Nádudvari Zoltán)

STÜBLER, W.:

A SZOCIÁLIS KIADÁSOK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSA

(A social account for international comparisons.) — *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1989. 4. sz. 359–368. p.

Az összehasonlító elemzések viszonylag új területe a szociális kiadások nemzetközi összehasonlítása, amelyre az 1986-ban lengyel kezdeményezésre indult projekt (Ausztria, Lengyelország és az akkori Szovjetunió részvételével) vállalkozott. A projekt főbb eredményei a következők:

- az egyes országok szociális juttatási rendszerének leírása (a szociális kiadások számbavétele);
- átfogó szociális számla összeállítása, amely részletezi a szociális programok végrehajtásához szükséges kiadásokat s egyúttal a bevételi forrásokat;
- az 1985. évi adatok háromoldalú összehasonlítása.

Az összehasonlíthatóság érdekében a résztvevők azokból a nemzetközileg elfogadott fogalmakból indultak ki, amelyeket a Nemzetgazdasági Számlarendszer (System of National Accounts — SNA), a Nemzetközi Összehasonlítási Projekt (International Com-

parison Project — ICP) és a Kormányzati Tevékenységek Osztályozása (Classification of the Function of the Government — COFOG) rögzít. Nélkülözhetetlen volt továbbá az egyes országok intézményi háttérének megismerése, azaz annak feltérképezése, hogy a szociális kiadások mely csatornákon át jutnak el a kedvezményezettekhez.

A fentiek szerint részletezett kiadási és bevételi oldal szembeállításával készíthető el a szociális számla, amely egyúttal az SNA-hoz kapcsolódó ún. satellite-rendszer kiindulópontja is. Ez esetben természetesen biztosítani kell a nemzeti számlákhoz való szoros fogalmi és számszerű kapcsolódást.

A szociális kiadások nemzetközi összehasonlításához a három ország nemzeti valutában kifejezett adatait közös valutára számították át. E valuta — sajátos módon — a zloty volt. A Lengyelország—Ausztia összehasonlításhoz fel lehetett használni az 1985. évi ICP eredményeként nyert vásárlóerőparitásokat. A Szovjetunió azonban akkor még nem vett részt e programban, ezért a

rubel-zloty paritás KGST-összehasonlításokból származik.

Az egy lakosra jutó szociális kiadások közös valutára átszámított színvonalának összehasonlítása azt mutatja, hogy az ausztriai mintegy 3—4-szerese a lengyelországinak, illetve a szovjetunióbelinek.

A nemzeti valutában kifejezett szociális kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya Ausztriában 29, Lengyelországban 19, a Szovjetunióban pedig 17 százalék volt. Ugyanezen arány nem nemzeti, hanem közös valutában számítva az országok között sokkal kevésbé szembetűnő különbségeket mutatott.

A vizsgált három ország a társadalombiztosítás finanszírozása tekintetében jelentősen eltért egymástól. Míg Lengyelországban és a Szovjetunióban a munkáltatók fizették a hozzájárulások 95, illetve 100 százalékát, addig Ausztriában csak 40 százalékát (34 százalékát pedig a munkavállalók).

(Ism.: Szálka Béláné)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

BAKER, M.:

AZ ÁLTALÁNOS ORVOSOK MUNKATERHELÉSE

(General medical practitioners' workload — Survey 1989—90.) — *Statistical News*. 1991. 94. sz. 12—16. p.

Nagy-Britanniában az orvosokat a felülvizsgáló testület javaslatai alapján fizetik, ezért e testület megrendelte egy korábbi, 1985—1986. évi felvétel megismétlését annak érdekében, hogy friss adatok álljanak rendelkezésre az orvosok munkaterheléséről. A felvételt úgy állították össze, hogy választ kapjanak a következő három kérdésre is:

- mennyi a gyakorló általános orvos (továbbiakban orvos) átlagos heti munkaóráinak a száma, amelyet szolgálatban tölt el, s miként változott a két felvétel között az oraszám (nőtt vagy csökkent);
- mely tényezők befolyásolják nagy valószínűséggel az orvos munkaterhelését;
- az előzőekben kifejtett tényezők elemzése.

A felvétel elsősorban az orvos napi tevékenységét elemezte, és meghatározta a munkaidő lényeges elemeit. Eszerint az orvos legtöbb időt az általános orvosi ellátásra fordít, de jelentős időt köt le a tanácsadási tevékenység, a magánbetegek ellátása, a kórházi konzultáció stb.

Kiszámítottak néhány érdekes statisztikai mutatót, mint az otthoni vizit átlagos idejét, a rendelőben való ellátás és a klinikai konzultáció átlagos időtartamát. Nagy-Britanniában az orvosok — becslés szerint — hetente összesen 4,29 millió vizsgálatot végeznek. Ez azt jelenti, hogy bármely héten az összes

lakosság 8 százalékát látja orvos, másképpen fogalmazva, a népesség minden tagja évente átlagosan négyszer fordul orvoshoz. Az orvosok hetente 26,25 órán át fogadnak betegeket rendelési időben, klinikán vagy otthon.

A felvétel az orvosok 13,6 százalékát, vagyis 4000 orvost ölelt fel. A mintát az orvos életkora és a körzet nagysága (az ellátandó páciensek száma) szerint rétegezték.

A felvétel egy évre, azaz egy teljes 52 hetes ciklusra terjedt ki. Tekintettel arra, hogy ez egy korábbi felvétel megismétlése volt, a korábbi kérdőív lényegében nem változott, és főbb részei a következők voltak:

- az orvos a vizsgált héten hány beteget látott el, hány emberrel foglalkozott;
- naplószerűen félórás szakaszokban, egy teljes nap (24 óra) tevékenységeinek leírása hétfőtől vasárnapig;
- a segédszemélyzet szerepének és az orvos munkájához való kapcsolódásának részletezése.

A vizsgálat első nyolc hete a próbafelvétellel telt el. A minta méretét a kapott eredmények matematikailag is elfogadható megbízhatósága határozta meg. A minta kiválasztása rétegenként történt, természetesen a reprezentáció biztosításával. A megbízhatóság a megengedhető határokon belül maradt annak ellenére, hogy a mintának csupán 60 százaléka töltötte ki jól a kérdőívet.

A szerző végül értékeli a felvétel eredményeit, és megállapításait statisztikai elemzéssel támasztja alá.

(Ism.: Hoványiné N. Eszter)

parison Project — ICP) és a Kormányzati Tevékenységek Osztályozása (Classification of the Function of the Government — COFOG) rögzít. Nélkülözhetetlen volt továbbá az egyes országok intézményi háttérének megismerése, azaz annak feltérképezése, hogy a szociális kiadások mely csatornákon át jutnak el a kedvezményezettekhez.

A fentiek szerint részletezett kiadási és bevételi oldal szembeállításával készíthető el a szociális számla, amely egyúttal az SNA-hoz kapcsolódó ún. satellite-rendszer kiindulópontja is. Ez esetben természetesen biztosítani kell a nemzeti számlákhoz való szoros fogalmi és számszerű kapcsolódást.

A szociális kiadások nemzetközi összehasonlításához a három ország nemzeti valutában kifejezett adatait közös valutára számították át. E valuta — sajátos módon — a zloty volt. A Lengyelország—Ausztia összehasonlításához fel lehetett használni az 1985. évi ICP eredményeként nyert vásárlóerő-paritásokat. A Szovjetunió azonban akkor még nem vett részt e programban, ezért a

rubel-zloty paritás KGST-összehasonlításokból származik.

Az egy lakosra jutó szociális kiadások közös valutára átszámított színvonalának összehasonlítása azt mutatja, hogy az ausztriai mintegy 3—4-szerese a lengyelországinak, illetve a szovjetunióbelinek.

A nemzeti valutában kifejezett szociális kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya Ausztriában 29, Lengyelországban 19, a Szovjetunióban pedig 17 százalék volt. Ugyanezen arány nem nemzeti, hanem közös valutában számítva az országok között sokkal kevésbé szembetűnő különbségeket mutatott.

A vizsgált három ország a társadalombiztosítás finanszírozása tekintetében jelentősen eltért egymástól. Míg Lengyelországban és a Szovjetunióban a munkáltatók fizették a hozzájárulások 95, illetve 100 százalékát, addig Ausztriában csak 40 százalékát (34 százalékát pedig a munkavállalók).

(Ism.: Szálka Béláné)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA

BAKER, M.:

AZ ÁLTALÁNOS ORVOSOK MUNKATERHELÉSE

(General medical practitioners' workload — Survey 1989—90.) — *Statistical News*. 1991. 94. sz. 12—16. p.

Nagy-Britanniában az orvosokat a felülvizsgáló testület javaslatai alapján fizetik, ezért e testület megrendelte egy korábbi, 1985—1986. évi felvétel megismétlését annak érdekében, hogy friss adatok álljanak rendelkezésre az orvosok munkaterheléséről. A felvételt úgy állították össze, hogy választ kapjanak a következő három kérdésre is:

- mennyi a gyakorló általános orvos (továbbiakban orvos) átlagos heti munkaóráinak a száma, amelyet szolgálatban tölt el, s miként változott a két felvétel között az oraszám (nőtt vagy csökkent);
- mely tényezők befolyásolják nagy valószínűséggel az orvos munkaterhelését;
- az előzőekben kifejtett tényezők elemzése.

A felvétel elsősorban az orvos napi tevékenységét elemezte, és meghatározta a munkaidő lényeges elemeit. Eszerint az orvos legtöbb időt az általános orvosi ellátásra fordít, de jelentős időt köt le a tanácsadási tevékenység, a magánbetegek ellátása, a kórházi konzultáció stb.

Kiszámítottak néhány érdekes statisztikai mutatót, mint az otthoni vizit átlagos idejét, a rendelőben való ellátás és a klinikai konzultáció átlagos időtartamát. Nagy-Britanniában az orvosok — becslés szerint — hetente összesen 4,29 millió vizsgálatot végeznek. Ez azt jelenti, hogy bármely héten az összes

lakosság 8 százalékát látja orvos, másképpen fogalmazva, a népesség minden tagja évente átlagosan négyszer fordul orvoshoz. Az orvosok hetente 26,25 órán át fogadnak betegeket rendelési időben, klinikán vagy otthon.

A felvétel az orvosok 13,6 százalékát, vagyis 4000 orvost ölelt fel. A mintát az orvos életkora és a körzet nagysága (az ellátandó páciensek száma) szerint rétegezték.

A felvétel egy évre, azaz egy teljes 52 hetes ciklusra terjedt ki. Tekintettel arra, hogy ez egy korábbi felvétel megismétlése volt, a korábbi kérdőív lényegében nem változott, és főbb részei a következők voltak:

- az orvos a vizsgált héten hány beteget látott el, hány emberrel foglalkozott;
- naplószerűen félórás szakaszokban, egy teljes nap (24 óra) tevékenységeinek leírása hétfőtől vasárnapig;
- a segédszemélyzet szerepének és az orvos munkájához való kapcsolódásának részletezése.

A vizsgálat első nyolc hete a próbafelvétellel telt el. A minta méretét a kapott eredmények matematikailag is elfogadható megbízhatósága határozta meg. A minta kiválasztása rétegenként történt, természetesen a reprezentáció biztosításával. A megbízhatóság a megengedhető határokon belül maradt annak ellenére, hogy a mintának csupán 60 százaléka töltötte ki jól a kérdőívet.

A szerző végül értékeli a felvétel eredményeit, és megállapításait statisztikai elemzéssel támasztja alá.

(Ism.: Hoványiné N. Eszter)

VEUM, J. R. — GLEASON, P. M.:

A GYERMEKELLÁTÁS BIZTOSÍTÁSA
ÉS KÖLTSÉGEI(Child care: arrangements and costs.) — *Monthly Labor Review*. 1991. 10. sz. 10–17. p.

A gyermekek ellátása, gondozása az elmúlt húsz évben közüggé vált az Egyesült Államokban, ugyanis több mint kétszeresére nőtt (1990-ben elérte az 58,2 százalékot) azon munkavállaló nők aránya, akiknek 6 éven aluli gyermekük van, továbbá jelentősen emelkedett az egyedül álló anyák száma is. Utóbbinak egyrészt az az oka, hogy az elvált nők ritkábban kötnek újra házasságot, mint korábban, másrészt pedig a nők gyakrabban szülnék házasságon kívül. Mindezek következtében megnőtt a kormány szerepe a gyermekellátás támogatásában. 1988-ban — az államok kormányzatai és a helyhatóságok hasonló célú kiadásain kívül — közel 7 milliárd dollárt fordítottak ilyen programokra. A 6 éven aluli gyermekeket nevelő anyák csoportja homogén abból a szempontból, hogy gyermekeik gondozásához milyen segítséget vesznek igénybe. Ez ugyanis függ a gyermek korától, az anya családi állapotától, a gyermek családjának jövedelmétől. A népesség különböző csoportjaiban eltérő a gyermek munkaidő alatti elhelyezésére fordított összeg is.

A fenti összefüggéseket a szerzők két egyesült államokbeli longitudinális vizsgálat alapján elemzik, melyek részei az ún. Országos Munkaerő Vizsgálatoknak. A Fiatalok Országos Longitudinális Vizsgálata 1988. évi adataiból a 23–32 évesek, a Fiatal Nők Vizsgálata 1983. évi adataiból pedig a 29–39 éves nők adatait vonták be az elemzésbe.

A válaszolók több mint 40 százaléka munkaideje alatt valamely hozzátartozójára, közel egynegyedük pedig idegen személyre bízta gyermekét. Növekszik a gyermekfelügyeletet ellátó központok szerepe. A fiatalabb (23–31 éves) anyák 18, az idősebbek (29–39 éves) 11 százaléka íratta be ilyen intézménybe gyermekét, bár közöttük a magánnapközök és -óvodák vannak túlsúlyban. Az idősebb anyák gyermekeinek további negyed része gondoskodik sajátmagáról (többnyire 5 éven felüli s valószínűleg iskolába járók). A gyermekfelügyeletet ellátó központokat általában a 2–4 éves gyermekek veszik igénybe (23–28%), a fiatalabb és az idősebb gyermekeknél ez lényegesen ritkább, amit az is magyarázhat, hogy ezen intézmények 3 éven aluliakat gyakran egyáltalán nem is fogadnak, vagy csak megemelt díjért. Mindennek ellenére a fiatalabb anyák 4-szer gyakrabban írták 2 éven aluli gyermeküket gyermekgondozó központba, mint az idősebbek, sőt 50 százalékkal gyakrabban veszik azt igénybe 5 éven felüli gyermekük részére

is. Az idősebb anyák ezzel szemben 4–5-ször nagyobb valószínűséggel bízzák 5 éven felüli gyermeküket nagyobb testvérre, s a gyermek korától függetlenül mintegy 50 százalékkal gyakrabban vesznek igénybe gyermekgondozónőt vagy kisebb magánóvodát. Az idősebb anyák két éven aluli gyermekeinek 58 százaléka ilyen ellátásban részesül, mialatt az anya dolgozik.

A család jövedelme erősen differenciálja az anyákat abból a szempontból, hogy milyen segítséget vesznek igénybe a gyermekellátáshoz. Azon családok, ahol az összjövedelem meghaladja az évi 50 ezer dollárt (1988. évi szinten) lényegesen ritkábban fordulnak a szűk családon kívüli hozzátartozókhoz, mint az alacsonyabb jövedelműek. Ennek az lehet a magyarázata, hogy például a nagyszülők által végzett gyermekgondozás anyagilag kevésbé megterhelő, mint bármely más forma. A jövedelem növekedésével egyre nagyobb annak a valószínűsége, hogy az anya elfoglaltsága idején olyan gyermekgondozóra bízta gyermekét, aki házhoz jön, illetve más kisebb magánintézményt vesz igénybe. A legmagasabb jövedelmi kategóriába tartozó családok veszik igénybe leggyakrabban a gyermekgondozó központok szolgáltatásait, s a jövedelem növekedésével ezen belül is nő a magánintézmények aránya.

A fiatalabb egyedül álló anyák sokkal gyakrabban támaszkodnak a szűk családon kívüli rokonok segítségére, vagy veszik igénybe a gyermekgondozó központok szolgáltatásait, mint a házások vagy az élettársal élők. Az idősebb anyáknál a gyermekgondozó központok tekintetében éppen fordított a helyzet. Közöttük a nem házások inkább a rokonokra bízzák gyermeküket, vagy a gyermek magáról gondoskodik, mialatt az anya dolgozik.

A tanulmány vizsgálja a gyermekgondozásra fordított kiadásokat is. Egy hétre számítva a fiatalabb anyák átlagosan 60, az idősebbek 45 dollárt költenek e célra. Míg a fiatalabb anyák heti 39 órára vesznek igénybe ilyen szolgáltatást, addig az idősebbek csak 25 órára. Ez azt jelenti, hogy az idősebbek óránként többet fizetnek. Mindennek egyrészt oka lehet, hogy az idősebb anyáknak magasabb a jövedelmük, másrészt idősebbek a gyermekeik, akik több időt töltenek az iskolában, valamint a kisebbek ellátásába besegítenek a nagyobbak. Továbbá az idősebbek óránkénti magasabb költségét magyarázhatja az a tény is, hogy mivel több gyermekük van, mint a fiatalabbaknak, több gyermek után kell fizetniük. Különbség van a házások és a nem házások nők e célú kiadásaiban is. Az egyedül állók mindkét felvételben kevesebbet fizetnek óránként, mint a házások, amit elsősorban a gyermekellátás választott formája magyaráz. Az egyedül állók nagyobb

arányban fordulnak a rokonokhoz segítségért, mint a házasok. Közvetlen kapcsolat van a jövedelem és az óránként kifizetett összeg között is.

A szerzők a továbbiakban azt vizsgálják, miként befolyásolja a nő munkavállalási lehetőségét az a tény, hogy munkaideje alatt biztosítania kell gyermeke felügyeletét, ellátását. Feltehetően egy nő munkahelyi előmenetelét gyakran akadályozza az, ha megfelelő gyermekfelügyelet hiányában késik vagy hiányzik munkahelyéről. Ez arra indíthatja, hogy olyan munkát vállaljon, ahol ugyan tolerálják ezen problémáit, de nincs előmeneteli lehetősége, illetve bérezése sem megfelelő. A két szóban forgó vizsgálatban az ide vonatkozó kérdést nem egyformán tették fel, ezért nincs mód az idősebb és a fiatalabb anyák válaszainak összehasonlítására. Meglepő azonban, hogy az idősebb házas anyák gyermekgondozási okok miatt kevesebbet mulasztottak a munkából, mint az egyedül állók. Feltehetően a házas nők munkahelyi feltételei rugalmasabbak, könnyebben tudják szabaddá tenni magukat, ha

gyermekük napközbeni ellátását nem tudják biztosítani. Az idősebb nők körében pozitív kapcsolat van a jövedelem és a munkahelyi mulasztás között. A fiatalabb anyák körében e két tényező összefüggése nem ilyen egyértelmű. A magasabb jövedelmi kategóriákba tartozó idősebb nők jelentős része házas. Így talán kevésbé kötődik saját munkájához, s férje jövedelme mellett inkább megengedheti magának, hogy olyan munkát vállaljon, amelyben szükség esetén könnyebben szabaddá tudja tenni magát. Ez esetben — a vizsgálatok eredményei szerint — a gyermekgondozás nem hátráltatja lényegesen az anya munkavállalási lehetőségeit és munkahelyi előmenetelét. A fiatalabb anyáktól megkérdezték, hogy meg kellett-e válniuk munkájuktól azért, mert nem tudták megoldani gyermekük felügyeletét. A vizsgálatot megelőző egy év folyamán azok az anyák kerülnek leggyakrabban ilyen helyzetbe, akik házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek, de partnerük jövedelme alacsony.

(Ism.: Gárdos Éva)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAL statistical abstract, 1963–1989. Statistical abstracts in 25 years. Special issue. Central Statistical Office. Kuwait. CSO. 1990. XXX, 340 p.

Kuwait statisztikai évkönyve, 1963–1989. 25 év statisztikai áttekintése.

I-128-B-0001/1990

ANUARIO estadístico de los Estados Unidos Mexicanos, 1988–1989. Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. México. INEGI. 1990. VII, 838 p.

Mexikó statisztikai évkönyve, 1988–1989.

I-073-B-0001/1988–1989

L'ÉCONOMIE de la Tunisie en chiffres, 1990. Institut national de la statistique. Tunis. INS. 1991. 89 p.

Tunézia számokban, 1990.

I-064-D-0002/1990

JAPAN statistical yearbook, 1990. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1990. XXXII, 842 p.

Japán statisztikai évkönyve, 1990.

I-051-C-0013/1990

MÉXICO en el mundo, 1989. Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. México. INEGI. 1989. 108 p.

Mexikó a világban, 1989.

I-073-B-0099/1989

STATISTICAL abstract. India, 1987. Central Statistical Organisation. New Delhi. CSO. 1988. X, 634 p.

India statisztikai áttekintése, 1987.

I-053-B-0028/1987

STATISTISCHES Jahrbuch 1990 für Bayern. Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung. München. BLS. 1990. 504 p.

Bajorország statisztikai évkönyve, 1990.

I-006-C-0002/1990

SUMMARY of statistics, 1989. Australian Bureau of Statistics Victorian Office. Melbourne. ABS. 1989. 52 p.

Victoria (Ausztrália) statisztikai összefoglalója, 1989.

I-093-D-0001/1989

SYNOPTIKÉ statistiké epetérída tés Ellados. Concise statistical yearbook of Greece. Ethniké Statistiké Ypéresia tés Ellados. Athéna. ESYE. 1990. 240 p.

Görögország statisztikai zsebkönyve, 1989.

I-049-D-0001/1989

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ALS, G.: Statistique et études économiques au Luxembourg. Histoire et problèmes. Luxembourg. Statec. 1990. IX, 352 p.

A luxemburgi Statisztikai Hivatal története, problémái.

713816

BISWAS, S.: Stochastic processes in demography and applications. New York [etc.]. Wiley. 1988. XVI, 359 p.

Sztochasztikus folyamatok a demográfiában.

713850

DECISION, probability and utility. Selected readings. Ed. by Peter Gärdenfors and Nils-Eric Sahlin. Cambridge [etc.]. Cambridge Univ. Press. 1988. X, 449 p.

Döntés, valószínűség és hasznosság. Szövegyűjtemény.

713827

DITTUS, P.—O'BRIEN, P.: A macroeconomic model for debt analysis of the Latin America region and debt accounting models for the highly indebted countries. Paris. OECD. 1991. 51 p.

A latin-amerikai régió adósságelemzésére szolgáló makroökonómiai modell és a leginkább eladósodott országok adósságszámolási modelljei.

811862

arányban fordulnak a rokonokhoz segítségért, mint a házasok. Közvetlen kapcsolat van a jövedelem és az óránként kifizetett összeg között is.

A szerzők a továbbiakban azt vizsgálják, miként befolyásolja a nő munkavállalási lehetőségét az a tény, hogy munkaideje alatt biztosítania kell gyermeke felügyeletét, ellátását. Feltehetően egy nő munkahelyi előmenetelét gyakran akadályozza az, ha megfelelő gyermekfelügyelet hiányában késik vagy hiányzik munkahelyéről. Ez arra indíthatja, hogy olyan munkát vállaljon, ahol ugyan tolerálják ezen problémáit, de nincs előmeneteli lehetősége, illetve bérezése sem megfelelő. A két szóban forgó vizsgálatban az ide vonatkozó kérdést nem egyformán tették fel, ezért nincs mód az idősebb és a fiatalabb anyák válaszainak összehasonlítására. Meglepő azonban, hogy az idősebb házas anyák gyermekgondozási okok miatt kevesebbet mulasztottak a munkából, mint az egyedül állók. Feltehetően a házas nők munkahelyi feltételei rugalmasabbak, könnyebben tudják szabaddá tenni magukat, ha

gyermekük napközbeni ellátását nem tudják biztosítani. Az idősebb nők körében pozitív kapcsolat van a jövedelem és a munkahelyi mulasztás között. A fiatalabb anyák körében e két tényező összefüggése nem ilyen egyértelmű. A magasabb jövedelmi kategóriákba tartozó idősebb nők jelentős része házas. Így talán kevésbé kötődik saját munkájához, s férje jövedelme mellett inkább megengedheti magának, hogy olyan munkát vállaljon, amelyben szükség esetén könnyebben szabaddá tudja tenni magát. Ez esetben — a vizsgálatok eredményei szerint — a gyermekgondozás nem hátráltatja lényegesen az anya munkavállalási lehetőségeit és munkahelyi előmenetelét. A fiatalabb anyáktól megkérdezték, hogy meg kellett-e válniuk munkájuktól azért, mert nem tudták megoldani gyermekük felügyeletét. A vizsgálatot megelőző egy év folyamán azok az anyák kerülnek leggyakrabban ilyen helyzetbe, akik házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek, de partnerük jövedelme alacsony.

(Ism.: Gárdos Éva)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

ANNUAL statistical abstract, 1963–1989. Statistical abstracts in 25 years. Special issue. Central Statistical Office. Kuwait. CSO. 1990. XXX, 340 p.

Kuwait statisztikai évkönyve, 1963–1989. 25 év statisztikai áttekintése.

I-128-B-0001/1990

ANUARIO estadístico de los Estados Unidos Mexicanos, 1988–1989. Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. México. INEGI. 1990. VII, 838 p.

Mexikó statisztikai évkönyve, 1988–1989.

I-073-B-0001/1988–1989

L'ÉCONOMIE de la Tunisie en chiffres, 1990. Institut national de la statistique. Tunis. INS. 1991. 89 p.

Tunézia számokban, 1990.

I-064-D-0002/1990

JAPAN statistical yearbook, 1990. Statistics Bureau Management and Coordination Agency. Tokyo. Stat. Bureau. 1990. XXXII, 842 p.

Japán statisztikai évkönyve, 1990.

I-051-C-0013/1990

MÉXICO en el mundo, 1989. Instituto Nacional de Estadística Geografía e Informática. México. INEGI. 1989. 108 p.

Mexikó a világban, 1989.

I-073-B-0099/1989

STATISTICAL abstract. India, 1987. Central Statistical Organisation. New Delhi. CSO. 1988. X, 634 p.

India statisztikai áttekintése, 1987.

I-053-B-0028/1987

STATISTISCHES Jahrbuch 1990 für Bayern. Bayerisches Landesamt für Statistik und Datenverarbeitung. München. BLS. 1990. 504 p.

Bajorország statisztikai évkönyve, 1990.

I-006-C-0002/1990

SUMMARY of statistics, 1989. Australian Bureau of Statistics Victorian Office. Melbourne. ABS. 1989. 52 p.

Victoria (Ausztrália) statisztikai összefoglalója, 1989.

I-093-D-0001/1989

SYNOPTIKÉ statistiké epetérída tés Ellados. Concise statistical yearbook of Greece. Ethniké Statistiké Ypéresia tés Ellados. Athéna. ESYE. 1990. 240 p.

Görögország statisztikai zsebkönyve, 1989.

I-049-D-0001/1989

ÁLTALÁNOS STATISZTIKAI MUNKÁK

ALS, G.: Statistique et études économiques au Luxembourg. Histoire et problèmes. Luxembourg. Statec. 1990. IX, 352 p.

A luxemburgi Statisztikai Hivatal története, problémái.

713816

BISWAS, S.: Stochastic processes in demography and applications. New York [etc.]. Wiley. 1988. XVI, 359 p.

Sztochasztikus folyamatok a demográfiában.

713850

DECISION, probability and utility. Selected readings. Ed. by Peter Gärdenfors and Nils-Eric Sahlin. Cambridge [etc.]. Cambridge Univ. Press. 1988. X, 449 p.

Döntés, valószínűség és hasznosság. Szövegyűjtemény.

713827

DITTUS, P.—O'BRIEN, P.: A macroeconomic model for debt analysis of the Latin America region and debt accounting models for the highly indebted countries. Paris. OECD. 1991. 51 p.

A latin-amerikai régió adósságelmzésére szolgáló makroökonómiai modell és a leginkább eladósodott országok adósságelszámolási modelljei.

811862

- DORAN, H. E.:** Applied regression analysis in econometrics. New York [etc.]. Dekker. 1989. VIII, 372 p. *Alkalmazott regressziós elemzés az ökonometriában.* 713825
- GABLER, S.:** Minimax solutions in sampling from finite populations. New York [etc.]. Springer-Verl. 1990. IV, 132 p. *Minimax megoldások a véges sokaságból való mintavételnél.* 713800
- GUNDLACH, E.:** Ein einfaches Modell des Strukturwandels. Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1991. 43 p. *A szerkezetváltás egyszerű modellje.* 811939
- JANSSEN, A.—MASON, D. M.:** Non-standard rank tests. New York [etc.]. Springer-Verl. 1990. 252 p. *Nem standardizált rangkorrelációs próbák.* 713895
- McPHERSON, G.:** Statistics in scientific investigation. Its basis, application, and interpretation. New York [etc.]. Springer-Verl. 1990. XXVI, 666 p. *A statisztika alkalmazása a tudományos kutatásban.* 714378
- METHODS** of measuring women's participation and production in the informal sector. New York. UN. 1990. XIII, 216 p. *A nők részvételének és termelésének mérési módszerei a második gazdaságban.* 812504; 812160
- PFEIFFER, P. E.:** Probability for applications. New York [etc.]. Springer-Verl. 1990. XIX, 679 p. *A valószínűség-számítás gyakorlati alkalmazásai.* 714381
- PROYECTO** de evaluación de la calidad del censo de locales, 1990. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1990. 43 p. *Az 1990. évi spanyolországi helyi népszámlálás minőségbecslésének tervezése.* I-034-B-0160/1990
- SKINNER, C. J.—HOLT, D.—SMITH, T. M. F.:** Analysis of complex surveys. Chichester [etc.]. Wiley. 1989. XV, 309 p. *Komplex vizsgálatok elemzése.* 713826
- SPRENT, P.:** Applied nonparametric statistical methods. London [etc.]. Chapman and Hall. 1989. X, 259 p. *Alkalmazott nem paraméteres módszerek.* 713851
- STRUWE, M.:** Variational methods. Applications to nonlinear partial differential equations and Hamiltonian systems. Berlin [etc.]. Springer-Verl. 1990. XIV, 244 p. *Variációs módszerek.* 714380
- GAZDASÁGSTATISZTIKA**
- 20 ans de comptes nationaux, 1970—1989. Paris. INSÉÉ. 1990. 344 p. *A francia nemzetgazdasági elszámolások húsz éve, 1970—1989.* I-033-B-0405/104—105
- BEVÖLKERUNG** und Erwerbstätigkeit. Beruf, Ausbildung und Arbeitsbedingungen der Erwerbstätigen. Ergebnisse des Mikrozensus. Statistisches Bundesamt. Stuttgart. [etc.]. Kohlhammer. 1990. 123 p. *Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A keresők szakma, képzettség és munkafeltételek szerint.* I-004-B-0240/1989
- BOUSKA, J.—TESAR, J.:** Informatizace a ekonomika. Praha. CSAV. 1990. 97 p. *Informatizálás és gazdaság.* 510072
- BRABANT, J. M. van:** Remaking Eastern Europe: on the political economy of transition. Dordrecht [etc.]. Kluwer. 1990. XIV, 223 p. *Kelet-Európa átalakulása: az átmenet politikai gazdaságtanáról.* 713896
- BUCKERS, L.—SEVERIJN, M.:** Rent policy in ECE countries. Synthesis report on the Seminar held in Amsterdam . . . , 27—31 October 1986. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1990. IV, 53 p. *Lakáspolitikai az európai országokban.* 812017
- BUDGETS** familiaux. Enquête 1986/87. Luxembourg. Statec. 1990. [8], 267 p. *A családi költségvetések Luxemburgban, 1986—1987.* I-030-B-0193/1986—1987
- The **CENTRAL** Bank of the Islamic Republic of Iran, 1986—1987. Economic report and balance sheet. Bank Markazi Jomhuri Islami Iran. Teheran. Central Bank of the IRI. 1988. 208 p. *Irán Központi Bankjának gazdasági jelentése és vagyonszerűsége, 1986—1987.* I-056-C-0002/1987
- CONTRATS** de coentreprises Est-Ouest. Guide des aspects juridiques des formes nouvelles de coopération industrielle. Commission économique pour l'Europe. New York. UN. 1989. IX, 295 p. *Kelet-nyugati vegyes vállalati szerződések. Az ipari együttműködés új formáinak jogi vonatkozásai. Kézikönyv.* 811639
- COST** analysis and estimating. Tools and techniques. Willis R. Greer Jr., Daniel A. Nussbaum eds. New York [etc.]. Springer-Verl. 1990. X, 306 p. *Költségelemzés és -becslés.* 714376
- DIEWERT, W. E.:** Price level measurement. Amsterdam [etc.]. North-Holland. 1990. VII, 377 p. *Az árszínvonal mérése.* 714070
- ECONOMIC** bulletin for Europe, 1989. Economic Commission for Europe. Geneva. UN. 1989. III, 119 p. *Gazdasági jelentés Európáról, 1989.* I-031-B-0095/41
- The **ECONOMIC** situation in Eastern Europe, the Soviet Union and Yugoslavia in autumn 1990 and outlook 1990/91. Hubert Gabrisch et al. Wien. WIIW. 1990. 52, 13 p. *A kelet-európai országok, a Szovjetunió és Jugoszlávia gazdasági helyzete 1990 őszén és kilátásai 1990—91-re.* 811753
- Les **EFFETS** de la pollution atmosphérique transfrontière et la lutte antipollution. New York. NU. 1988. VIII, 179 p. *A levegőszennyezés hatása határokon keresztül és az ellene történő küzdelem.* 811643
- EINHEITSWERTSTATISTIK**, 1986. Einheitswerte des Betriebsvermögens. Wien. ÖStZ. 1990. 159 p. *Ausztria 1986. évi vállalati vagyonszisztematikája, egységként és tulajdonformák szerint.* I-002-B-0125/1002
- ENCUESTA** de comercio interior, 1988. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1990. 251 p. *Spanyolország belkereskedelmének 1988. évi felmérése.* I-034-B-0132/1988
- ESTADÍSTICA** de hipoteca. Instituto Nacional de Estadística. Agosto 1986—diciembre 1987. Madrid. INE. 1990. 282 + [10], 293—664. p. *Spanyolország jelzáloghitel-statisztikája, 1986—1987.* I-034-B-0157/1986—1987/1—2
- ESTADÍSTICAS** do comércio externo, 1989. Estatísticas do comércio exteriur. Instituto Nacional de Estadística. Lisboa. INE, 19 *Portugália külkereskedelmi statisztikája, 1989.* I-035-B-0059/1989
- FEINBERG, R. E.—ECHEVERRI—GENT, J.—MÜLLER, F.:** Economic reform in three giants. U.S. foreign policy and the USSR, China, and India. New Brunswick, N. J. [etc.]. Transaction Books. 1990. VIII, 247 p. *A Szovjetunió, Kína, India gazdasági reformja.* 714178
- FOREIGN** trade statistics of Asia and the Pacific. 1984—1988. Economic and Social Commission for Asia and the Pacific. New York. UN. 1990. XI, 270 p. *Ázsia és a Csendes-óceáni térség külkereskedelme.* I-058-B-0027/1984—1988

- HOLDEN, S.—RIIS, Ch.:** Entry into a new market: a game of timing. Oslo. Univ. of Oslo. 1990. 35 p.
Belépés új piacra: az időzítés játékelméleti tárgyalása.
811721
- HOLDEN, S.:** Wage bargaining, nominal rigidities and inflation. Oslo. Univ. of Oslo. 1990. 32 p.
Bérralku, a nominálberek merevsége és infláció.
811718
- INTERNATIONAL** counterpurchase contracts. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1990. 26 p.
Nemzetközi cserekereskedelmi szerződések.
811636
- INTERNATIONAL** trade statistics yearbook, 1988. Trade by country. Department of International Economic and Social Affairs. New York. UN. 1990. XCIV, 1275 p.
Nemzetközi külkereskedelmi statisztikai évkönyv, 1988.
I—072—B—0097/1988/1
- LAND- und Forstwirtschaft. Fischerei. Sozialökonomische Verhältnisse: Ergebnisse der Agrarberichterstattung. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1990. 166 p.**
A Német Szövetségi Köztársaság mezőgazdasága, erdőgazdálkodása és halászata. Társadalmi-gazdasági jelzőszámok.
I—004—B—0238/1989
- LANGBRAATEN, N.—LUND, D.:** Taxation of risky investment: the finance approach and its relation to the economics approach. Oslo. Univ. of Oslo. 1990. 30 p.
Kockázatos beruházás adózása: pénzügyi megközelítés és összefüggése a közgazdasági megközelítéssel.
811720
- LUND, D.:** Petroleum taxation under uncertainty. Contingent claims analysis with an application to Norway. Oslo. Univ. of Oslo. 1990. 14 p.
Kőolajadózás bizonytalanság mellett. Norvégia esete.
811719
- MAATILATALUDEN** yritys- ja tulotilasto, 1986. Gärdbrukets företags- och inkomststatistik. Helsinki. Tilastokeskus. 1989. 210 p.
Finnország farmgazdaságainak üzemi és jövedelemstatisztikája, 1986.
I—043—B—0162/1986
- NUOVA** contabilità nazionale. Roma. ISTAT. 1990. 325 p.
Olaszország nemzetgazdasági elszámolása.
I—032—C—0226/9
- OUTLOOK** for the forest and forest products sector of the USSR. United Nations Economic Commission for Europe, Food and Agriculture Organization of the United Nations. New York. UN. 1989. IV, 105 p.
A Szovjetunió erdőgazdálkodásának és erdőszélettermék-kitermelésének áttekintése.
811635
- PRESUPUESTOS** familiares. Cuadros comparativos: República Federal de Alemania, España, Francia, Irlanda, Italia, Países Bajos. Family budgets. Luxembourg. EUROSTAT. 1990. 319 p.
Az Európai Közösségek országainak családi költségvetései. Összehasonlító táblázatok.
I—030—B—0195
- The PUBLIC** sector: issues for the 1990s. by Howard Oxley. Paris. OECD. 1990. 86 p.
Az állami szektor: vitapontok az 1990-es évekre.
811688
- The RECUPERATION** and economic utilization of by-products of the iron and steel industry. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1990. XIV, 231 p.
A világ vas- és acélipari melléktermékeinek visszanyerése és gazdaságos hasznosítása.
811633
- REPORT** on the special survey of the labour force survey, 1990. Tokyo. Stat. Bureau. 1990. 213 p.
Jelentés Japán munkaerő-felméréséről, 1990.
I—051—C—0036/1990
- SEMINAR** on the integration of tourism in Europe. Istanbul. Turkey. 7—9 May 1990. World Tourism Organization. Madrid. WTO. 1990. 95 p.
A turizmus integrációja Európában. Szemináriumi előadások.
811717
- SIEBERT, H.:** Prinzipien des deutschen Wirtschaftssysteme. Kiel. Inst. für Weltwirtschaft. 1990. 33 p.
A német gazdasági rendszer főbb elvei.
811728
- The STATE** of transboundary air pollution. 1989 update. New York. UN. 1990. V, 86 p.
Levegőtisztaság megőrzés határokon keresztül. 1989. évi helyzet.
811645
- STATISTIQUES** financières de l'OCDE. Supplément méthodologique. Organisation de coopération et de développement économiques. Paris. OECD. 1990. 321 p.
Az OECD-országok pénzügyi statisztikája. Módszertan.
I—033—B—0371/1990
- STATYSTYCZNE** metody badania cen. Konferencja naukowa. Sulejów-Podklasztorze, 18—19 wrzesnia 1989 g. Statistical methods of price surveys. Polskie Towarzystwo Statystyczne. Komitet Statystyki i Ekonometrii PAN. opr. red. Stanislaw Jonca. Warszawa. GUS. 1990. 167 p.
Tudományos konferencia az árstatisztikai módszerekről.
510094
- SUNDRUM, R. M.:** Economic growth in theory and practice. Basingstoke [etc.]. Macmillan. 1990. XII, 303 p.
A gazdasági növekedés elmélete és gyakorlata.
713773; 714724
- SUOMEN** maksutase, 1979—1988. Finland's balance of payments. Helsinki. Tilastokeskus. 1989. 38 p.
Finnország fizetési mérlege, 1979—1988.
I—043—B—0194/1979—1988
- TIMBER** trends and prospects for North America. United Nations Economic Commission for Europe, Food and Agriculture Organization of the United Nations. New York. UN. 1990. V, 68 p.
Észak-Amerika faáru-kitermelésének alakulása és kilátásai.
811631
- TRADE** facilitation. Trade data elements directory. United Nations Economic Commission for Europe, United Nations Conference on Trade and Development. New York. UN. 1990. IV, 325 p.
Kereskedelmi könnyítések. Adattár.
811640
- TRANSPORT** information, 1990. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1990. [3], 114 p.
Európai szállítási információ, 1990.
811641
- TULONJAKOTILASTO**, 1988. Income distribution statistics. Helsinki. Tilastokeskus. 1990. 85 p.
Finnország jövedelemmegoszlási statisztikája, 1988.
I—043—B—0166/1988
- VOLKSWIRTSCHAFTLICHE** Gesamtrechnungen. Input—Output-tabellen. Statistisches Bundesamt. Stuttgart [etc.]. Kohlhammer. 1990. 343 p.
A Német Szövetségi Köztársaság nemzetgazdasági elszámolásai. Input—output táblák.
I—004—B—0205/1985—1988
- TÁRSADALOMSTATISZTIKA —
EGÉSZSÉGÜGY — KULTÚRSTATISZTIKA**
- BOFORHOLDSUNDERSØKELSEN**, 1988. Survey of housing conditions 1988. Statistisk Sentralbyrå. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1990. 207 p.
Norvégia lakáshelyzetének 1988. évi felmérése.
I—040—B—0044/892
- Les CHOMEURS** complets indemnités. Sondage au 30 juin 1989. Bruxelles. ONEM. 1990. 98 p.
Teljes munkanélküliségi segélyek Belgiumban, 1989.
I—038—B—0212/1989
- COLLINS, J. G.:** Types of injuries by selected characteristics: United States, 1985—87. Hyattsville. Md. DHHS. 1990. IV, 68 p.
A balesetek típusai kiválasztott jellemzők szerint az Egyesült Államokban 1985 és 1987 között.
I—072—C—0347/175
- ESTADÍSTICA** de indicadores hospitalarios, 1987. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1990. 233 p.
Spanyolország kórházainak statisztikai mutatói, 1987.
I—034—B—0163/1987

GLOBAL estimates for health situation assessment and projections, 1990. World Health Organization. Geneva. WHO. 1990. 51 p.

A világ egészségügyi helyzetének globális értékelése és előirányzatok, 1990.

I-031-B-0248/1990

HANDBOOK for national statistical data bases on women and development. New York. UN. 1990. VIII, 119 p.

Kézikönyv a nők helyzetét feltáró nemzeti statisztikai adatbázisokhoz.

811749

HOLDNINGER til norsk utviklingshjelp, 1990. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1990. 131 p.

A fejlesztési segélyek alakulása Norvégiában, 1990.

472265/1990

IMMUNIZATION: levels, trends and differentials. J. Ties Boerma [et al.]. Columbia, Md. IRD. 1990. V, 43 p.

Védőoltás: az ellátás színvonala, alakulása és különbségei a világon.

811670

ISCO-88. International Standard Classification of Occupations. [International Labor Organisation]. Geneva. ILO. 1990. VII, 457 p.

A Foglalkozások Egységes Nemzetközi Osztályozása (ISCO) 1988. évi kiadása.

811674

KULTURA, 1989. Centralno statističesko upravljenie. Sofija. CSU. 1989. 120 p.

Bulgária kultúrstatistikai évkönyve, 1989.

I-045-B-0066/1989

LEBENSVERLÄUFE und sozialer Wandel. Hrsg. von Karl Ulrich Mayer. Opladen. Westdeutscher Verl. 1990. 467 p.

Életpályák és társadalmi változás.

713798

MORMICHE, P.: Les ménages et leurs meubles. Enquête biens durables-ameublement 1988. Paris. INSEE. 1990. VIII, 133 p.

Franciaország 1988. évi felmérése a háztartásokról és bútoraikról.

I-033-B-0405/109

The NEW Europe asserts itself. A changing role in international relations. Ed. Beverly Crawford & Peter W. Schulze. Berkeley, Calif. Univ. of California. 1990. 448 p.

Az új Európa érvényesül. Európa szerepének változása a nemzetközi kapcsolatokban.

713820

REPORT the survey of cigarette smoking behaviour 1988. National Statistical Office. Bangkok. NSO. 1990. 145 p.

Dohányzási szokások Thaiföldön, 1988.

I-058-B-0055/1988

TRENDS in research on human settlements in ECE countries. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1990. V, 37 p.

Az emberi települések kutatásának irányzatai az Európai Gazdasági Bizottság tagországaiban.

811628

TYÖTAISTELUT, 1987. Labour disputes. Helsinki. Tilastokeskus. 1988. 52 p.

Munkaügyi viták Finnországban, 1987.

I-043-B-0199/1987

DEMOGRÁFIA

The 1989 revision of the U.S. standard certificates and reports. Hyattsville, Md. DHHS. 1991. V, 34 p.

Az Egyesült Államok standard népmozgalmi bizonylatainak és jelentéseinek 1989. évi felülvizsgálata.

I-072-C-0376/28

BEFOLKNINGSSTATISTIKK, 1991. Population statistics. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 143 p.

Norvégia népesedésszatisztikája, 1991.

I-040-B-0123/1991/3

BILANZ der Wohnbevölkerung in den Gemeinden der Schweiz, 1990. Bern. BFS. 1991. 135 p.

Svájc lakónépességének településenkénti mérlege, 1990.

I-031-B-0232/1990

CAUSE di morte, 1988. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1991. 381 + 23 p.

Olaszország halálhali halandósága, 1988.

I-032-C-0229/1988

CONCISE report on the world population situation in 1989. With a special report on population trends and policies in the least developed countries. New York. UN. 1991. IX, 31 p.

Összefoglaló jelentés a világ népesedési helyzetéről 1989-ben. Különjelentés a legelmaradottabb országok népesedési tendenciáiról és intézkedéseiről.

I-072-B-0230/118

CURRENT demographic analysis, 1991. Report on the demographic situation in Canada. Statistics Canada. Ottawa. Stat. Canada. 1991. 181 p.

Kanada népesedési helyzetének éves elemzése, 1991.

I-071-C-0062/1991

CURRENT estimates from the National Health Interview Survey United States, 1990. Hyattsville, Md. DHHS. 1991. IV, 212 p.

Az NHIS folyamatos demográfiai becslése, 1990.

I-072-B-0458/1990

DEATH of Hispanic origin, 15 reporting states, 1979-81. Compil. by Jeffrey D. Maurer, Harry M. Rosenberg and Joan B. Keemer. Hyattsville, Md. DHHS. 1990. IV, 73 p.

A spanyol nyelvtérületről származó amerikaiak 1979-1981 közötti halálozási adatai 15 szövetségi állam jelentése alapján.

I-072-C-0377/18

ENCUESTA de población activa, 1990. Tablas anuales. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. XVII, 123 p.

Spanyolország aktív népességének éves felmérése, 1990.

I-034-B-0153/1990

FOLKE- og bolig telling, 1990. Foreløpige hovedtall. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå. 1991. 28 p.

Norvégia 1990. évi népszámlálása és lakásösszeírása.

I-040-B-0044/961

MÄN och barn. Svenska mäns familjebildning och barnplaner. Resultat från en enkätundersökning. Men and children. Stockholm. SCB. 1990. 85 p.

Férfiak és gyermekek. Svéd férfiak családalapítása és a gyermekekkel kapcsolatos terveik. Egy postai kérdőív eredményei.

713807

MEASURING the dynamics of contraceptive use. Proceedings of the United Nations Expert Group Meeting on Measuring the dynamics of contraceptive use, New York, 5-7 December 1988. Department of International Economic and Social Affairs. New York. UN. 1991. XII, 201 p.

A születésszabályozási gyakorlat alakulásának mérése.

812016

MOVIMIENTO natural de la población Española, 1987. Defunciones según la causa de muerte. Resultados básicos. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. XIII, 332 p.

Spanyolország lakosságának természetes népmozgalmi adatai. A népesség halálzásának halálok szerinti megoszlása, 1987.

I-034-B-0009/1987/3/1

MOVIMIENTO natural de la población Española. Resultados a nivel nacional y su distribución por provincias y capitales. Instituto Nacional de Estadística. Madrid. INE. 1991. 186 p.

Spanyolország lakosságának természetes népmozgalmi adatai tartományok és városok szerint, 1987.

I-034-B-0009/1987/1

POHYB obyvatelstva v Československé Socialistické Republice v roce 1990. Praha. FSÚ. 1991. 322 p.

Csehszlovákia népmozgalmi statisztikája, 1990.

I-020-B-0012/1990/1

POPULATION bulletin of the United Nations, 1991. Department of International Economic and Social Affairs. New York. UN. 1991. VI, 125 p.

Az ENSZ népességtudományi évkönyve, 1991.

I-072-B-0121/1991/30

PROSPECTS of world urbanization, 1990. New York. UN. 1991. VIII, 223 p.

Az urbanizáció alakulása a világ országaiban, 1990.

I-072-B-0485/1990

SACHGEBIETSTABELLEN aus der Volkszählung am 25. Mai 1987. Stand und Gliederung der Bevölkerung. München. BLS. 1991. XIV, 487, 18 p.

Bajorország 1987. évi népszámlálásának szakterületi táblái. Bajorország népességének állapota és szerkezete.

I-006-B-0075/456

STATISTICHE demografiche. Iscrizioni e cancellazioni anagrafiche espatri e rimpatri, 1987. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1990. 167 p.

Olaszország népesedéssziszti évkönyve. A kivándorlók és hazatérők anyakönyvi nyilvántartásból való törlése és bejegyzése, 1987.

I-032-C-0192/36/1/2

STATISTICHE demografiche. Nascite e decessi. 1984-1985. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1989. 640 p.

Olaszország népesedéssziszti évkönyve. Születések és halálozások, 1984-1985.

I-032-C-0192/33-34/2/1

STATISTICHE demografiche. Matrimoni, separazioni e divorzi. Istituto Centrale di Statistica. Roma. ISTAT. 1991. 145 p.

Olaszország népesedéssziszti évkönyve. Házasságkötés, különélés és válás, 1986-1987.

I-032-C-0192/35-36/2/2

SUDAN demographic and health survey, 1989/1990. Department of Statistics Ministry of Economic and National Planning. Khartoum. Min. of Economic and Nat. Planning. Columbia, Md. IRD. 1991. XXII, 180 p.

Szudán demográfiai és egészségügyi felmérése, 1989-1990.

I-100-B-0008/1989-1990

THOMAS, D.-STRAUSS, J.-HENRIQUES, M.-H.: Child survival, height for age and household characteristics in Brazil. New Haven, Conn. Yale Univ. 1991. [197]-234. p.

A gyermekek életbenmaradási esélyei, magasságuk kor és háztartási jellemzők szerint Braziliában.

714242

VITAL statistics of the United States, Marriage and divorce, 1987. Hyattsville, Md. DHHS. 1991. 181 ism. p.

Az Egyesült Államok népmozgalmi statisztikája. Házasság és válás, 1987.

I-072-B-0157/1987/3

VITAL statistics of the United States, Mortality, 1988. Hyattsville, Md. DHHS. 1991. 619 ism. p.

Az Egyesült Államok népmozgalmi statisztikája. Halálozás, 1988.

I-072-B-0157/1988/2/A

VZ-ATLAS. Ausgewählte Ergebnisse der Volkszählung Häuser- und Wohnungszählung und Arbeitsstättenzählung 1981 in Bild und Wort. Österreichisches Statistisches Zentralamt. Wien. ÖStZ. 1990. 68 p.

Ausztria népszámlálási atlasza, 1981.

I-002-C-0159

WARUM, M.: Kvinner og menn i Norge. Oslo [etc.]. Stat. Sentralbyrå, 1990. 60 p.

A nők és férfiak helyzete Norvégiában.

811792

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BIBLIOGRÁFIAI KIADVÁNYOK

AUGELLO, M. M.: Joseph Alois Schumpeter. A reference guide. Berlin [etc.]. Springer-Verl. 1990. XII, 353 p.

Kézikönyv Schumpeter munkásságáról.

714379

AUSTRALIAN Bureau of Statistics, 1990-1991. Annual report. Canberra. ABS. 1991. VII, 168 p.

Az ausztrál Központi Statisztikai Hivatal éves jelentése. 472395/1990-1991

BIBLIOGRAFIE ceskoslovenské statistiky a demografie. Vyzkumny ústav sociálné ekonomických informací a automatizace v řízení. Praha. VÚSEI AR. 1991. 84, IV p.

A cseh és szlovák statisztikai és demográfiai irodalom bibliográfiája.

460290/1990

DIRECTORY of bodies concerned with urban and regional research. Economic Commission for Europe. New York. UN. 1990. VI, 444 p.

A városi és regionális kutatás szervezeteinek címtára.

811623

GENERAL report on the activities of the European Communities, 1990. Commission of the European Communities. Brussels [etc.]. CEC. 1991. 460 p.

Jelentés az Európai Közösségek tevékenységéről, 1990.

471690/1990

HISTORISCHE Statistik in der Bundesrepublik Deutschland. Nils Diederich [et al.]. Stuttgart. Metzler-Poeschel. 1990. 182 p.

Történelmi statisztika a Német Szövetségi Köztársaságban.

713806

LABOUR information: a guide to selected sources. Geneva. ILO. 1991. VIII, 231 p.

Munkaügyi információ: kézikönyv a válogatott forrásokhoz.

713842

WIRTSCHAFTS- und Währungsunion. Kommission der Europäischen Gemeinschaften. Luxemburg. [EUROSTAT]. 1990. 42 p.

Gazdasági- és valutaunió Európában.

714610

WOLSKI, K.: Data on display. A guide to numeric databases. Helsinki. Tilastokeskus. 1991. 330 p.

Adatok a képernyőn. A világ numerikus adatbázisai.

714239

Közljük kedves Olvasóinkkal,
hogy a *Statisztikai Szemle* augusztusi és szeptemberi száma
összevontan, augusztus hó végén jelenik meg.